

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2012-007

17. YÜZYIL SONU, 18.YÜZYIL ORTASI VE
19.YÜZYIL BAŞINDA
YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
BATI ANADOLU ANTİK KENTLERİ

HAZIRLAYAN

Ece YÜKSEL

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Tanju DEMİR

AYDIN -2012

**T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TAR-YL-2012-007**

**17. YÜZYIL SONU, 18.YÜZYIL ORTASI VE
19.YÜZYIL BAŞINDA
YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
BATI ANADOLU ANTİK KENTLERİ**

HAZIRLAYAN

Ece YÜKSEL

TEZ DANIŞMANI

Yrd. Doç.Dr. Tanju DEMİR

AYDIN -2012

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ece YÜKSEL tarafından hazırlanan 17.Yüzyıl Sonu, 18.Yüzyıl Ortası ve 19.Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri başlıklı adlı tez 19 Aralık 2012 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan juri tarafından kabul edilmiştir

Unvanı,	Adı ve Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan: Yrd. Doç. Dr. Tanju DEMİR		ADÜ	.....
Üye :Yrd.Doç.Dr.Özlem TÛTÛNCÛLER		ADÜ	.....
Üye :Yrd.Doç.Dr. Dilşen İNCE-ERDOĞAN		ADÜ	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....sayılı kararıyla ..... tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Osman PEKER
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı: Ece YÜKSEL

İmza:

YAZAR ADI - SOYADI: ECE YÜKSEL

**17.YÜZYILIN SONU, 18.YÜZYILIN ORTASI VE 19.YÜZYILIN BAŞINDA
YABANCI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN BATI ANADOLU ANTİK KENTLERİ
ÖZET**

“17.Yüzyılın Sonu, 18. Yüzyılın Ortası ve 19. Yüzyılın Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri” başlığı altındaki çalışmanın temelini seyyahların, “Asia Minor” (Küçük Asya) adını verdikleri coğrafyadaki seyahatleri sonucunda yazdıkları seyahatnameler oluşturmaktadır. Seyyahlar, Rönesans’ın getirdiği fikir akımlarından etkilenmelerinin sonucunda Antik çağa ait sanat eserlerini aramaya başlamışlardır. Bunun sonucunda pek çok seyyah Anadolu’yu ve Batı Anadolu’da bulunan Assos (Behramkale), Troia (İlium, Willusa), Pergamon (Bergama), Ephesos (Efes), Tralleis (Tralles, Üçgözler), Smyrna(İzmir), Hierapolis (Pamukkale), Sardes (Sart,Sardeis),Priene(Güllübahçe),Miletos(Miletus,Mile), Alexandria Troas (Eski İstanbulluk ,Dalyan Köyü), Ksanthos(Eşençay,Arnna) antik kentlerine gelmiştir.

Batı Anadolu bölgesi dünya tarihinde çok önemli antik kentleri içine almaktadır. Bunun yanı sıra kentler Yunan - Roma eserlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bir başka önemli faktörde Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminde Batı Anadolu bölgesindeki kazıları yabancı kazı ekipleri gerçekleştirmiştir. Kazılarda çıkan eserlerin büyük bir kısmı yurtdışındaki müzelere taşınmıştır ve halen bu müzelerde sergilenmektedirler. Konun seçilme nedeni dönemin seyyahlarının anlatımıyla Batı Anadolu Bölgesinin antik kentlerinin sahip olduğu kültürel mirası tanımak ve eserlerin yurtdışına götürülme öyküleri, nedenlerini ve bunun nasıl gerçekleştiğini aydınlatmak istenmesidir. Bunun için seyahatnameler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Seyahatnamelerde farklı bir bakış açısıyla ele alınan ve antik kentlerin bir değerlendirilmesi niteliği taşıyan 20 seyahatnameyi kaynak olarak belirledik

Araştırmamızın birinci bölümü Batı Anadolu başlığını taşımaktadır. Bu bölüm kendi içerisinde 8 ayrı alt başlıktan oluşmaktadır. Batı Anadolu’nun tarihi coğrafyası hakkında bilgi verilmektedir. Troas, Lidya, Aeolis, İonia, Likya, Mysia ve Karia bölgelerinin coğrafi özellikleri, antik kentleri, uygarlıkları detaylı bir biçimde incelenmiştir. İkinci bölüm Batı’nın Doğu’ya bakışı adını taşımaktadır. Bu bölümde, seyyahları etkileyen ve antik eserleri bulma çabasına iten Oryantalizm akımının doğuşu ve özellikleri hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölüm Osmanlı Ülkesinde Seyahat başlığını taşımaktadır.

Üçüncü bölümün iki alt başlığı bulunmaktadır. Birinci alt başlıkta yabancı seyyahlara verilen Mürur Tezkiresi'nin özelliklerinden bahsedilirken, ikinci alt başlıkta Geçmişin Gözleri adını verdiğimiz, Batı Anadolu'ya gelen seyyahlar ve seyahatnameleri hakkında bilgi verilmektedir. 17.Yüzyıldan 19.Yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemde yazılan seyahatnamelerin kronolojik sıralaması göz önünde tutulmuştur. Yararlanılan seyahatnamelerin araştırmamız açısından tarihi kalıntılara ve eserlere ev sahipliği yapan antik kentlere değinenler önceliklidir. Dördüncü bölüm Batı Anadolu Antik Kentleri başlığını taşımaktadır. Bu bölüm on iki alt başlıktan oluşmaktadır. Seçmiş olduğumuz kentler, coğrafi ve tarihi özelliklerinin yanında antik eserleri bakımında da seyahatnameler ışığında analiz edilmişlerdir. Seyyahların gerçekleri yansıtmadaki tutumları, görüşleri de göz önüne alınmıştır. Çalışmamızın beşinci bölümü, Gezgin Batılı Antikacıların Son Dönemi, Osmanlı Arkeolojisinin Kurulması başlığını taşımaktadır. Batı dünyasında antikacılığın son dönemine ait bilgiler verilmektedir. Alt başlığında, Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in hayatına ve Osmanlı Devleti'nin eski eserlere bakış açısına, yabancıların yaptığı arkeolojik kazılara, çıkarılan eserleri korumak amacıyla çıkarılan Asar-ı Attika Nizamnamesi'nin özelliklerine değinilmiştir. Tüm bu değerlendirilmeler yapılırken, dönemin siyasi ve diplomatik durumu göz önüne alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Seyahatname, Antik Kentler.

NAME – SURNAME: ECE YÜKSEL

**THE BASIS OF THESIS TITLED WESTERN ANATOLIAN ANCIENT CITIES
IN VIEW OF FOREIGN TRAVELERS AT THE END OF 17TH CENTURY IN
THE MIDDLE OF 18TH CENTURY, AND BEGINNING OF 19TH CENTURY**

ABSTRACT

The basis of thesis titled “*Western Anatolian Ancient Cities in View of Foreign Travelers at The End of 17th Century In The Middle Of 18th Century, And Beginning Of 19th Century*” is composed of the travelbooks written by the travellers as a result of their travels in the geography that they called Asia Minor. The travellers started to search for the art works belonging to the Ancient Age, as a result of the influence of the ideological movements from Renaissance. As a result of this, many travelers came to many famous ancient cities in Anatolia and Western Anatolia such as Assos, Troia, Pergamon, Ephesos, Tralleis, Smyrna, Hierapolis, Sardes, etc. The region is very rich in terms of the Works of Greece and Rome.

The reason why this subject was chosen is that Western Anatolian region is in the first course in terms of hosting many important Ancient cities and works of World history and the desire to illuminate the reasons and ways of transferring the Works found out as a result of the archeological excavations made during the recession period of Ottoman Empire to the museums abroad. The travelbooks regarded as historical documents are the basis of our study. We realize that these Works evaluate ancient cities in a different point of view. We have directed our study in the light of 20 works.

The first part of our study is titled as Orientalism. This part is made up of two sub-titles. We understand that foreign travelers traveled aiming at observing the Works of Ancient age with the effect of Orientalism. In the first sub-title, it is seen that the Ottoman Empire issued permission documents for the visits into its lands in that period. Our second sub-title mentions the qualifications of Mürur memorials. The second part gives information about 20 travelers who visited Ancient cities in Western Anatolia and travelbooks. The chronological order of the travelbooks written in the period from the 17th Century to the first half of the 19th Century. Among the

travelbooks used, the ones mentioning Ancient cities hosting historical ruins and Works are of priority in terms of our study. In our third title, 12 ancient cities of Western Anatolia viewed to be important in terms of World history were analysed in the light of travelbooks. Also, the attitudes and views of the travellers in terms of reflecting the truths have been taken into consideration.

In the last part of our study, the progress in Ottoman museology, the life of Osman Hamdi Bey who was the Head of the Imperial Museum (Müze-i Hümayun), the point of view of the Ottoman Empire to the ancient Works, archeological excavations, and the sensibility of the political and diplomatic situation of the period has been referred.

Key Words: Traveler, Travelbook, Ancient Cities.

ÖNSÖZ

Yabancı seyyahların Batı Anadolu’da bulunan antik kentleri ziyaret etmelerinin nedeni; Ege denizi çevresindeki kentlerde Yunan ve Roma medeniyetlerine ait zengin eserlerin bulunmasıdır. Batı dünyası, Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu gerileme döneminin Askeri ve siyasi şartlarını kendisi için bir fırsat haline dönüştürüp Osmanlı Devletinden arkeolojik kazı izni alarak eserleri gün ışığına kavuşturmuş, ardında da geldikleri ülke müze koleksiyonlarına bu eserleri kazandırma yoluna gitmişlerdir. Bu yoğun inceleme ve araştırmalar gelen Batılı seyyahların sayısında artışa neden olmuştur. Yabancı seyyahlar, bölgeye geliş amaçlarının eski eserlere duydukları merak ve onları müzelerine kazandırma isteği olduğunu dile getirmişlerdir. Osmanlı topraklarının, bu kadar yoğun ziyaret edilmesinde Oryantalizm’in etkisi, casusluk, misyonerlik ve diplomasi faaliyetleri de örnek olarak verilebilir. Oryantalizm etkisiyle pek çok yazar Doğu’ya ilgi duymaya başlamıştır. Pek çok meslekten seyyah Anadolu’nun pek çok yerine, özellikle başkent İstanbul’a, ardından da Yunan ve Roma eserleriyle dolu Batı Anadolu kentlerine gelmişlerdir.

Eserlerin yapılan kazılar sonucu kaçak bir şekilde yurtdışına çıkarılmaya başladığının Osmanlı Devleti tarafından fark edilmesi sonucunda önce yabancı kazı ekiplerinin kazı izinleri iptal edilmiş, ardından da yavaş yavaş devlet bu mirasa sahip çıkmak için Osman Hamdi Bey, Edhem Eldem, Halil Edhem gibi duyarlı ve cesur bireyler sayesinde hem arkeolojik kazılara hem de müzecilik faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu koşullar göz önünde bulundurularak, 17. Yüzyılda başlayıp 19. Yüzyılın ilk yarısına dek batılı seyyahların seyahatnameleri ışığında Batı Anadolu kentleri tüm özellikleri ve değerli eski eserleri ile ilişkili olarak doğru analiz edilebilmesi hedeflenmiştir.

Bu konunun seçilmesinde ve çalışmalarım sırasında destek olan ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen sevgili hocam Sn.Yrd. Doç. Dr Tanju DEMİR’e, destek olan ve yardımlarını esirgemeyen hocam Sn.Yrd. Doç.Dr Özlem TÛTÛNCÛLER’e, maddi manevi desteğiyle yanımda olan sevgili aileme, manevi desteğini esirmeyen sevgili arkadaşım Duygu Yılmaz’a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ	viii
TABLolar VE RESİMLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.BATI ANADOLU'NUN TARİHİ COĞRAFYASI.....	5
1.1. Troas	6
1.2. Mysia	7
1.3. Aeolis.....	9
1.4. İonia	10
1.5. Lidya.....	11
1.6. Karia	14
1.7. Likya.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

2.BATI'NIN DOĞUYA BAKIŞI	18
2.1. Oryantalizmin Tarihçesi	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.OSMANLI ÜLKESİNDE SEYAHAT	25
3.1. Osmanlı Ülkesinde Seyahat İzni ve Mürur Tezkiresi.....	25
3.2. Geçmişin Gözleri Seyyahlar ve Seyahatnameler.....	29
3.2.3. Batı Anadolu Antik Kentlerine Gelen Yabancı Seyyahlar	31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN BATI ANADOLU ANTİK KENTLERİ	36
4.1. Alexandria Troas	36
4.2. Assos.....	41
4.2.1. Assos'un Yalnız Bekçisi Athena Tapınağı.....	48
4.3. Ephesos	51
4.3.1. Antik Dünya'nın Yedi Harikasından Biri Artemis Tapınağı.....	55
4.4. Hierapolis.....	59
4.5. Miletos	64
4.6. Pergamon	69

4.6.1. Pergamon Büyük Sunak	77
4.6.2. Pergamon'dan Bir Anı II. Mahmut'un Fransızlara Hediye Ettiği Vazo.....	78
4.7. Priene	79
4.8. Sardes.....	85
4.9. Smyrna.....	90
4.9.1. Seyyahların Bilmediği Smyrna'dan Bir Eser Athena Tapınağı.....	100
4.10. Tralleis	102
4.11. Troia.....	106
4.11.1. Troia'da İlk Kazılar ve Heinrich Schliemann.....	113
4.12. Ksanthos	121
4.13. British Museum Likya Salonundan Eserler.....	125
4.13.1. Ksanthos Harpyler Anıtı.....	125
4.13.2. Ksanthos Nereidler Anıtı	127
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5.GEZGİN BATILI ANTİKACILARIN SON DÖNEMİ VE OSMANLI ARKEOLOJİSİNİN KURULUŞU.....	129
5.1. Cesur, Çalışkan ve Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Osman Hamdi Bey.....	133
SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA.....	146
ÖZGEÇMİŞ	155

KISALTMALAR

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.

a.g.e. : Adı geçen eser.

a.g.m.:Adı geçen makale.

Bknz: Bakınız.

C:Cilt.

Çev: Çeviren.

Er. Tar : Er.Tar..

S.:Sayfa.

SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

Vb: Ve benzeri.

Vd: Ve diğerleri.

RESİMLER TABLOLAR VE HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Antik Anadolu Coğrafi Bölümler.....	5
Harita 2: Troas Bölgesi Şehirleri.....	6
Harita 3 : Mysia Bölgesi Şehirleri.....	8
Harita 4 : İonia ve Aeolis Bölgesi Şehirleri.....	11
Harita5: Lidya Bölgesi Antik Şehirleri.....	12
Harita 6: Karia Bölgesi Şehirleri.....	14
Harita 7: Lykia Bölgesi Şehirleri.....	16
Resim :1 20.Yüzyıl Başlarına ait seyahat varakası ön yüz	26
Resim: 2 20.Yüzyıl Başlarına ait seyahat varakası arka yüz	27
Tablo 1: Seyyahlar.....	35
Resim 3 : Alexandria Troas Gravür.....	36
Resim 4 : Alexandria Troas Tiyatrosu Gravür.....	38
Resim 5: Alexandria Troas Eski Su Kemeru Gravür.....	40
Resim 6: Assos Lahitler	45
Resim 7: Assos Lahit	46
Resim 8: Assos Kalesi Gravür.....	48
Resim 9 : Assos Athena Tapınağı Kabartması.....	49
Resim 10 : Assos Athena Tapınağı Rölyef.....	50
Resim 11: Ephessos Gravür	52
Resim 12 : Ephessos Artemis Tapınağı Çizimi.....	56
Resim 13: Ephesos Artemis Tapınağı Gravür	57
Resim 14: Ephesos Artemis Tapınağı.....	58
Resim 15: Ephessos Harebeleri	59
Resim 16: Hierapolis Travertenleri.....	60

Resim 17: Hierapolis Kalıntıları	63
Resim 18: Pamboux Kalesi	64
Resim 19: Miletos Tiyatrosu.....	66
Resim 20: Miletos Gravür	67
Resim 21: Pergamon Akropolis.....	76
Resim 22: Pergamon Büyük Sunak.....	77
Resim 23: II. Mahmud'un Hediye Ettiği Mermer Vazo.....	79
Resim 24: Priene Plan 1	80
Resim 25: Priene Tiyatro.....	81
Resim 26: Priene Plan 2.....	82
Resim 27: Priene Athena Tapınağı Sütunları.....	86
Resim 28: Sardes Akropolisi Gravür.....	89
Resim 29: Manisa Akhisar Gravür.....	91
Resim 30 : Smyrna Gravür	94
Resim 31: Smyrna Gravür.....	95
Resim 32: Smyrna Athena Tapınağı	101
Resim 33: Tralleis Gravür.....	104
Resim 34: Laocoon Grubu	111
Resim 35: Troia İlius Mezarı Gravür.....	112
Resim 36: Troia Kazıları ve Schliemann Gravür.....	117
Resim 37: Puşkin Müzesinde Sergilenen Troia Eserleri.....	119
Resim 38: Troia'dan Altın Küpe	119
Resim 39 : Troia İade Edilen Eserler	120
Resim 40: Troai Altın Eserler.....	120
Harita 8: Likya Antik Şehirleri.....	121
Resim 41 : Likya Mezarı Gravür.....	124

Resim 42: Ksanthos Harpy Anıtı Kabartma.....	127
Resim 43: Ksanthos Nereidler Anıtı.....	128
Resim 44: Nemrud Kazısı Osman Hamdi Bey.....	136
Resim 45 : İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi Osman Hamdi Bey.....	137
Resim 46: İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi Osman Hamdi Bey.....	138

GİRİŞ

Seyyah, değişik ülke ve uygarlıkları görmeyi amaçlayan ya da dinlerine ait kutsal yerleri ziyaret etme amacı taşıyan kişilerdir. Batılı seyyahların yazdığı seyahatnameler, kendi ülkelerinde olmayan her şeyi, Doğu'nun mistik havası, Yunan mitolojisinin yardımı, Homer gibi ünlü yazarların eserlerinin etkisiyle, çok okunan eserler hale getirmiştir. Seyyahlar bu eserleri oluştururken abartılı ifadeler de kullanmışlardır. Bazı seyyahların, n yargılarından ve kendilerinden önce yazılmış eserlerin etkilerinden çok da fazla sıyrılmadıkları görülmektedir. Seyahatnameler, Batı dünyasının tüm dünyaya ve elbette ki Osmanlı Devleti'ne olan bakış açısını yansıtmaları bakımından büyük önem taşımaktadır.

Seyyahların tamamını önyargılı ve taraflı bir tutuma sahip veya Türk düşmanı olarak nitelendirmek yanlış olur. Sağduyulu, önyargıdan uzak seyyahlar da vardır. Seyyahların geliş amaçları; Elçilik görevi olanlar, Doğu'yu merak edenler, esir düşenler, çalışanlar, ajanlık şeklinde sıralanabilir. Bazı seyyahlar Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaasına baskı uygulayıp uygulamadığı sorusunun cevabını yerinde görmek istemiştir. Burnaby bunlardan biridir. Bu seyyahlar daha sonra, gayrimüslim tebaanın özgürce yaşadığından bahsederler.

Anadolu coğrafyasını gezenler, İngiliz, Fransız, Alman seyyahlardır. Fatih'in İstanbul'u fethi Batı'da bir korku ve önyargı oluşturmuştu. Doğu'ya ait anlatılan mistik hikyelerde, Doğu'ya olan ilgiyi iyice arttırmıştı. Seyyahların, Osmanlı İmparatorluğu'na bakış açısı her dönemde farklı olmuştur. Seyyahlar, 16.Yüzyıldan itibaren gezdikleri yerleri sorgulayıcı bir tavırla ele almaya başlarlar.

16. ve 17. Yüzyıldan itibaren gelen seyyahların sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Osmanlı Devlet hayatı, harem, gündelik hayat ve antik kentlere yaptıkları gezileri kaleme almışlardır.

Gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti hakkında seyyahların görüşleri büyük lde değişmeye başlamıştır. Batı dünyası, doğuyu kmsemeye başlar. Doğu insanı medeniyetin gerisinde kalmış olmakla, , cahil, barbar, tembel, kaderci olarak nitelenmeye başlar. Seyyahlar, antik kentlerde dâhil olmak üzere gezdikleri bütün şehirleri harabe ve bakımsız olarak gördüklerinden bahsederler. Eleştirdikleri bir başka konu da antik eser kalıntılarının, mezar ve ev yapımında kullanılmasıdır.

Seyahatnameler, yazıldıkları Yüzyılın resmini yansıtması bakımından önemlidir. Seyahatnameler aynı zamanda son dönemde Osmanlı insanının yaşadığı sıkıntılara ve Batılılaşma tarihimize ışık tutacak belge niteliğindedir. Seyyahlar, Türk halkının Batılılaşmaya bakışını ve bu yoldaki gayretleri ele alırlar. "Modernleşme" adı altında yapılan ıslahatların plansız programsız yapıldığı için taklitten öteye geçmediğini ve Batılılaşmanın yanlış anlaşıldığını söylerler.

Seyyahlar, Rum, Ermeni ve Yahudilerin Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemler. Seyyahların, gayrimüslimlere bakışı hiç de olumlu değildir. Onları çalışkan ve gayretli olarak ancak, kibirli, menfaatçi, hilekâr, acımasız ve kirlilerdir

Seyyahların bir kısmı eski eserleri aramak ve tanımak amacıyla gelmişlerdir. Eserlerin tarihine genişçe yer verdikleri görülmektedir. Seyyahlar, Türk insanının tarihî eserler konusunda ilgisiz davrandığını belirtirler. Arkeolog seyyahlar, tahribat ile sonuçlanacak çalışmalar yapmışlardır. Çıkardıkları eserleri, ülkelerine götürmüşlerdir. Eserlerin bir kısmı, Osmanlı devlet erkânı tarafından hediye edilmiştir. Bu eserler bugün Avrupa'daki müzelerin vitrinlerini süslemektedir. XVII. asrın sonlarında Türkiye'de Fransa elçisi sıfatıyla bulunan Antoinne Galland da sahaflardan satın aldığı pek çok nadide yazma eseri Fransa kralı adına toplamıştır. Bu değerli eserler bugün Fransa'daki kütüphanelerde bulunmaktadır. Seyyahların yurtdışına kaçırdıkları bu eserler müzecilerden ziyade oryantalistlerin işine yaramıştır.

Seyyahların, kültür aktarımı yoluyla Avrupa kültür tarihine büyük katkıda buldukları bilinmektedir. Bu aktarım, doğunun kültür hazinesinin batıya aktarımıdır. Buna en güzel örnek, seyyah Galland'ın "*Bin bir Gece Masalları*"dır. Seyahatnameler, kültür ve tarih açısından hazinedirler. Seyyahlar eserlerinde siyasî olaylar, iktisat, ticaret, dinî inançlardan, gündelik hayata, tarihî eserler, azınlıklara kadar hemen her konuya değinerek okuyucularını bilgilendirmişlerdir.

Osmanlı ülkesine gelen seyyahların meslek gurupları incelendiğinde, diplomatlar ve diplomasiyle yakından ilgili kişilerin sayıca fazla oldukları görülmektedir. 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinin pek çok şehrinde açılan elçilikler ve konsolosluklar neticesinde pek çok diplomatın başta İstanbul olmak üzere, Ege'nin liman şehirlerine ve adalara gelmişlerdir.

Diğer bir önemli seyyah grubu hacılardır. Kutsal yerleri ziyaret etmek amacıyla farklı dinlerden kişiler yolculuğa çıkmışlar ve pek çok seyahatname yazmışlardır.

Avrupalı tüccar seyyahlar, Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde ticaret yaptılar. Gezdikleri yerleri seyahatnamelerinde anlattılar. Hacıların yazdığı seyahatnamelerin sayısı diplomatların yazdıkları kadar çok değildir.

Ajan, misyoner, doktor, asker, turist olarak da yolculuğa çıkanlar vardı. Osmanlı topraklarına XVI. Yüzyılda gelen 106 seyyahın yüksek devlet görevlisi, 38'i tüccar, 75'i din adamı, soylular, 75 tanedir. Denizci, asker, aydın, sanatçı olanlar diğer seyyahlara örnektir¹.

Seyyahların, Küçük Asya adını verdikleri Anadolu coğrafyasının, yüzyıllarca pek çok farklı uygarlığa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu coğrafya üzerinden gelip geçen uygarlıkların özelliklerini mimari unsurlarından günümüze kadar gelebilmiş olan örneklerle bakarak çözmek mümkündür.

Tiyatro, tapınak, çeşme, camii, kümbet, kervansaray, han, hamam gibi pek çok mimari örnekleri gördüğümüz Anadolu, bu eserler bakımından çok zengindir.

Çalışma konumuz olan Batı Anadolu'nun 12 Antik kenti şunlardır: Assos, Alexandria Troas, Troia, Pergamon, Smyrna, Ephesos, Miletos, Priene, Tralleis, Sardes, Hierapolis, Ksanthos. Anadolu antik kentleri arasında neden bu 12 kentin seçildiğine gelince söz konusu yerleşimler, seyyahların en çok ziyaret ettiği yüzey buluntuları bakımından zengin olmalarından ötürü seçilmişlerdir. Bu zengin coğrafya, Avrupalı seyyahların eserlerine en çok konu olanlardır. Batı Anadolu'nun 12 kentinin eski eser bakımından zengin olmasının dışında, Hıristiyanlığın kutsal kitabında yer alıyor olması da seyyahların bölgeyi ziyaretlerini arttırmıştır². Çalışma her antik kent için belirlenen seyyahların anlatımından esinlenerek şekillenecektir. Bu kentler, seyyahları Batı Anadolu'ya getirme sebepleri ve

¹ Güner Doğan, İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17 ve 18.Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Rodos, Sisam) ve Çevresi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2008,s.15.

² www.isamesih.org Yuhanna Vah.1: 4-6 "Ben Yuhanna'dan, Asya İli'ndekiYedi Kiliseye selam! Var olan, var olmuş ve gelecek olandan, O'nun tahtının önünde bulunan yedi ruhtan ve ölümler arasından ilk doğan, dünya krallarına egemen olan güvenilir tanık İsa Mesih'ten sizlere lütuf ve esenlik olsun. Yücelik ve güç sonsuzlara dek, bizi seven, kanıyla bizi günahlarımızdan özgür kılmış ve bizi bir krallık haline getirip Babası Tanrı'nın hizmetinde kâhinler yapmış olan Mesih'in olsun! Amin." (Er.Tar : 24.10.2012)

Osmanlı İmparatorluğu zamanında çeşitli sebeplerle yurtdışına kaçırılan eserlerin buldukları kentler olmaları nedeniyle önem kazanmaktadır. Amacımız bu kentlerin kazı yapılmamış halleri ile günümüzdeki durumlarını karşılaştırmak değildir. Seyyahların gözüyle o tarihlerde neler gördüklerini, o dönemde var olan eser ve yapıları ortaya koyabilmektir. Bu amaçla her kent için birbirinden farklı anlatımları olan seyyahlar seçmeye çalıştık.

Batı Anadolu antik kentlerini ziyaret edenler seyyahlar, R. Pococke, R. Chandler, W. Pars, J.C. Hobhuse, W. Turner, A. von Prokesh, F.V.J. Arundell, L. De Laborde, C.M. Farlene, J. Amerson, J.F. Michaud ve J.J.F. Poujoulat, C. Texier, C.B. Elliott, C. Fellows, P.L. Bas, E. Landron, L. van Ross, H. Cristmas, A.S. Noroff, J. Seiff, E.J. Davis, E. Curtius, E. Petersen, F. von Luschan, A. Warsbera'dır.

18. ve 19. Yüzyılda koleksiyonculuğun Avrupa'da popüler oluşu da seyyahların gezilerinin bir başka önemli nedenidir. Bu yüzden, zengin antik eserlere sahip Batı Anadolu kentlerine gelmişlerdir. 19. Yüzyıl, Osmanlı'nın çöküş sürecine girdiği dönemdir. Osmanlı Devleti bu dönemde topraklarında devam eden arkeolojik kazı çalışmalarını denetim altına almak istemişti. Osmanlı devleti, Osman Hamdi Beyin yaptığı çalışmalar ve Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi yoluyla eserlerin yurtdışına taşınması engellenmek istenmiştir.

Çalışmamız seyyahların Küçük Asya adını verdikleri tarihi ve kültürel miras açısından çok zengin olan Batı Anadolu'daki 12 antik kent ve barındırdığı pek çok antik eser hakkında bilgi verir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında hangi yabancı kazı ekipleri tarafından bölgede çalışma yapıldığı ve eserlerin akıbetleri hakkında bilgi vermek günümüzde hangi müzelerde sergilendikleri bilgisini aktarmak hedefini taşımaktadır.

Batı Anadolu'nun pek çok antik kenti arasından yurtdışına götürülen veya dönemin Osmanlı yöneticileri tarafından hediye edilen eserler bakımından yoğun olan kentler seçilmiştir. 12 antik kenti gezen pek çok seyyahın kaleme aldığı seyahatnamelerden sadece antik eserler hakkında bilgi verenler çalışmamızda kaynak olarak kullanılmıştır.

I. BÖLÜM BATI ANADOLU

1.1 Batı Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası

Seyyahlar tarafından Küçük Asya adı verilen Anadolu coğrafyası, 3 tarafının denizle çevrili olması, jeopolitik önemi, önemli ticaret yolları ile bağlantısının olması nedeniyle MÖ 2. binin ilk dörtlüğünde olduğu gibi Demir Çağın'da (MÖ 1200-750/700) da pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır.

Harita 1: Antik Anadolu Coğrafi Bölümler ³

Güney Anadolu ve kısmen Suriye'de Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurriler'in devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler ve Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Lykialılar ve son olarak da Ege'de İonlar devletler kurmuşlardır. Bu uygarlıklar, Mısır, Fenike ve Babil uygarlıkları ile ilişkiler kurarak Hellen uygarlığı seviyesinde bir gelişmişliği yakalamışlardır⁴.

Küçük Asya'da devletler kuran uygarlıklar tarihi hakkındaki verilen bilgilerden sonra, Batı ve Güneybatı Anadolu'nun coğrafi olarak ayrıldığı 7 bölümü, tarihi, coğrafi ve kültürel olarak inceleyelim.

³ www.tourexpi.com. (Er. Tar. : 17.10.2012)

⁴ Ekrem Akurgal, **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınları, İstanbul, 1998, s.142.

1.2 Troas Bölgesi

Bugün Çanakkale'nin büyük bölümünü kapsayan Anadolu'nun kuzeybatısındaki bölgeye MÖ 1. binde Troas adı verilmekteydi. Güneyinde Aigai (Ege Denizi), kuzeyinde Propontis (Marmara Denizi) ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı), batısında Aigai ve İda Dağı (Kazdağı), doğusunda Mysia bulunmaktadır. Kuzeyde Aisepos (Gönençay) ve Adramyttenos (Edremit Körfezi) da Troas bölgesinin içinde kalmaktadır.

Troas ismi bölgenin ünlü şehri Troia'dan gelmektedir. Eski Çağ'da Anadolu'nun en önemli bölgesidir. Çünkü bölge Anadolu ile Trakya'nın bağlantı noktasıdır. İstanbul'un MÖ 4. Yüzyılda Roma başkenti oluşuna kadar Troas bölgesi önemini korumuştur.

Harita 2: Troas Bölgesi Şehirleri⁵

Bölgenin coğrafi özelliklerine bakıldığında kuzey kesim Marmara güney kesimin Ege özellikleri taşıdığı görülmektedir. En önemli dağı İda, en önemli ırmağı Skamandros (Kara Menderes)'tur. Skamandros'un zaman içerisinde yatağının değişmesi sonucunda Troia'nın deniz ile bağlantısı kesilmiştir. İda'nın yüksekliği 1700 metredir. Zirvesinde Gargaros bulunurdu. Zeus buradan Troia Savaşını yönetmiştir.

⁵⁵ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar. : 15.11.2012)

Bölgenin kuzeyinde bulunan Granikos (Kocabaş) çayı yaz mevsiminde kuruyordu. İskender'in Pers hâkimiyetine karşı başlattığı Doğu seferinin başlangıç noktası olması ile ünlüdür. Pers ordusu burada büyük bir bozguna uğratılmıştı⁶.

Troas bölgesinin denizcilik ve ticaretin ilerlemesiyle liman olarak kullanılan şehirlerinden birkaçı şöyledir: Abydos, Alexandria Troas, Parion, Lampsakos, İlion, Sigeion, Aiantheion.

Troas bölgesinde pek çok şehir vardır. Abarnos, Arisbe, Antandros, Assos, Gargara, Hamaksitos, Neandria, Larisa, Lekton, Perkote, Sigeion, Skepsis, Thebe, Troia, Zeleia, Kebrene, Khrysa, Kolonai, Ophrynion gibi sıralamak mümkündür.

1.3 Mysia Bölgesi

Mysia bölgesi adını Balkan kökenli bir boy olan Myslerden alır. Strabon'a göre Mysia isminin kökeni Lydialılarda gürgen ağacına verilen isimdir. Coğrafi konum itibarıyla Anadolu'nun kuzeybatısında, kuzeyde Bithynia ve Propontis, güneyde Lydia, Batıda Ege Denizi, doğuda Phrgia ile sınırlanmaktadır. Kuzey sınır noktasını Propontis kıyıları, güneybatı sınırı İda Dağı, batı sınırını Troas ve Aiolia, güney sınırını Pergamon ve Kaikos ırmağı oluşturur. Ptolemaios bölgeyi ikiye ayırmıştır.

Mysia Minor: Kuzey kesimdeki küçük bölge.

Mysia Maiör: Pergamon dâhil güneydeki büyük kısım ve yöreler.

Mysia 'nın bazı şehirleri, Pergamon, Teuthrania, Apollonia, Daskyleion, Kyzikos, Artake, Prokonnesos, Miletopolis, Apollonia'dır.

Mysia bölgesi coğrafi sınırlar bakımından Bithynia ile Aisepos ırmağının denize döküldüğü yerden kıyıda Olympos'a kadar olan bölgeyi içine alır. Homeros, Aisepos'u Mysia sınırlarına dâhil eder. Aisepos'un ilerisinde, Mysia bölgesi Troas'ın kuzey ve doğu sınırındaydı. Bithynia'nın güney sınırında Mysia Olympos'u denin dağın etrafında Mysia ve Phrygliler oturuyordu. Mysia ve Phrygialılara ait söylentiler Troia savaşıdan önceye dayanmaktadır. Propontis'e

⁶ Akşidil Akarca, "Troas'ta Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler", *Bellekten*, Cilt: XLII, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s.1.

hâkim mevkide, İda dağı ve Mysia Olympos'u bulunmaktadır. Kaikos ırmağı, Pergamon yakınından ve Mysianın en verimli ovalarından geçmektedir. Strabon'un Mysia ile ilgili aktardığı bu bilgilerin dışında Ekrem Akurgal'a göre Güneydoğu Avrupadaki Mosia ile Marmara'nın güneyindeki Mysia adlarının Muşkilerle ilişkisi vardır. Bu bilgiler ile Frigler gibi Mysialıların da Balkan kavimlerinden biri olduğu söylenebilmektedir. Mysialılar'ın MÖ 2. binin sonunda Anadolu'ya geldikleri varsayımına Hitit metinlerinden ulaşılır⁷.

Harita3: Mysia Bölgesi Şehirleri⁸

Yukarıda verilen Mysia bölgesinin jeopolitik ve coğrafi özellikleri hakkındaki bilgilerden sonra bölgenin tarihçesine bakacak olursak, Mysia bölgesine Hititler zamanında Assuwa ülkesi denildiği bilinmektedir. Mysia ile doğrudan ilişkiler kuran II. Tuthalia'dır. MÖ 1450-1420 arasındaki dönemde bazı Batı Anadolu kavimlerinin Hititleri tehdit ettiği bilinmektedir. Assuvalılar da II. Tuthalia'ya karşı ayaklanmışlardı. 1296 Kadeş Savaşı sırasında, Assuwa bölgesinde oturan Ma-salar'ın Hitit müttefiki olarak savaştıkları bilinmektedir. Benzer bir durum Troia Savaşı sırasında da yaşanmıştır. Mysialılar, Anadolu kavimi olan Troialılar'ın yanında savaştılar. Troia Savaşından sonra başlayan Ege Göçlerinden sonra Mysialılar'ın akibetine dair bilgi yoktur⁹. Troia'nın düşüşünden sonra Lydialılar, Aeolis'liler, İonialılar, Persler, Makedonyalılar ve son olarak da Romalılar Mysia topraklarında hâkimiyet kurmuşlardır. Provincia Asia'nın (Asya

⁷ Cemil Bülbül, "MÖ 2. Binyılda Mysia Bölgesi ve Mysialılar", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20, 2009, s.5.

⁸ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar.: 15.11.2012)

⁹ Bülbül, **a.g.m.**, s.6.

Eyaletleri) kurucusu Manius Aquillius'tur. Bu eyalet, Lydia, Phrygia, Karia ve Mysia'yı içine alır. Mysia bölgesinde yaşayan halklar zaman içinde değişik parçalara bölünmüş ve daha sonraları ise isimlerini de kaybetmişlerdir.

1.4 Aeolis

Bölge coğrafi konum olarak Adramyttenos Kolpos (Edremit Körfezi) ve güneye doğru İzmir körfezine kadar uzanan sahil şeridini içine almaktadır. Aeol halkının MÖ 1. binin başından itibaren Yunanistan'dan göç ettiği bilinmektedir. Özellikler Teselya ve Boeotia'dan gelmişlerdir. Geldiklerinde Ege'deki bütün körfezler boştur. Önce Lesbos adasına, sonra Troas bölgesine, daha sonra Smyrna körfezine, daha sonra Smyrna'nın güneyine yerleşmişlerdir. Smyrna'da önce Aeoller daha sonra Dorların etkisiyle gelen İonlar yaşamıştır. MÖ 8. Yüzyılın 2. yarısında birleşerek dinsel yönü ağır basan bir federasyon kurmuşlardır.

Herodotos'a göre, Aeollerin kentleri şunlardır: Kyme, Larissa, Neonteikos, Temnos, Killa, Notion, Aigirossa, Pitane, Aigaia, Myrina, Gryneia olmak üzere 11 tanedir. 12. kent olan Smyrna'yı İonlar konfederasyondan ayırmışlardı¹⁰. Bu kentlerin dışında 5 tane Lesbos'ta, 1 tane Tenedos'ta, bir tanede 100 adalar denilen adalarda Aeol kentleri vardır¹¹.

Aeolis'in başkenti Kyme'dir. Bu yerleşim Aeolis kentlerinin en büyüğüdür¹². Aeolis, MÖ 700'de Smyrna kenti kendisinden ayrıldıktan hemen sonra, önce Lydia krallığının daha sonrasında da Pers egemenliğinin altına girmiştir. Pers-Yunan Savaşı sırasında Pers tarafını tutmuştur. MÖ 478 yılında Attika - Delos deniz birliğine üye olmuştur. MÖ 5. Yüzyılda Sparta'ya yenilmiş ve 342'de Makedonyalılarla anlaşma yapmıştır. Aeolis federasyonu, MÖ 281'de Selevkos idaresine, MÖ 261-221 yılları arasında Pergamon Krallığı idaresine girmiştir. MS 17 ve 105 depremleri büyük hasara yol açmış ve kıyı kentleri harap olmuştur¹³.

¹⁰ Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev: M.Ökmen, Azra Erhat, Remzi Kitabevi, İstanbul,1983,s.149.

¹¹ Herodotos, **a.g.e.** ,s.151.

¹² Strabon, **Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV, XIII/II**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s.6.

¹³ Strabon, **a.g.e**, XIII/I, s. 67.

1.5 İonia

Aeollerin Anadolu'ya göçünden kısa bir süre sonra ikinci bir göç dalgası gelmiştir. Bu kez Orta Yunanistan'dan özellikle Attika'daki Atina ve Boeotia kentlerinden gelmişlerdir. Bu kavime İon ismi verildiğini ilk olarak Asur tabletlerinde görmekteyiz. İonia ismi Asur dilinde Yaw(a)naya ve Babil dilinde Yam(a)naya'dan hareketle Luwice ile ilişkilendirilmektedir¹⁴. Halkının denizci olduğu bilinmektedir.

Heredot İonların yerleştiği coğrafyayı şöyle tanımlar: “*Panion'da toplanan İonlar, kentlerini bizim yeryüzünde bildiğimiz en güzel gökyüzü altında ve en güzel iklimde kurmuşlardır. Ne daha kuzeydeki bölgeler ne daha güneyde kalanlar İonia ile bir tutulamazlar*”¹⁵.

İonia kıyılarının uzunluğu 3430 stadiadır (650 km). Bu durum kıyıların girintili çıkıntılı oluşundan kaynaklanmaktadır. Kuş uçuşu mesafe daha azdır. Smyrna ile Ephesos arası mesafe 320 stadiadır. Kıyı boyunca yapılan İonia gezisi yaklaşık 3430 stadiadır. İonia kıyılarının sınırları şöyle çizilebilmektedir. Miletosluların Poseidon'undan¹⁶ ve Karia sınırlarından Phokai'ya ve Hermos nehrine kadar uzanır¹⁷.

12 İon kenti MÖ 8. Yüzyılda dini bir konfederasyon kurmuştur. Bu birliğe Panionia¹⁸ adı verilir. Güneyden başlayarak ilk kent Miletos'tur. Ephesos, birliğin en güçlü şehirlerindedir. Gücünü, ticaret merkezi olmasından almıştır. Kentteki ticari döngüye tekstil işiyle uğraşan, özellikle palto ve yün, tüccarları hâkimdir. Diğer kentler Myus, Priene, Erythrae, Teos, Phokaea, Kolophon, Klazomenae, Lebedos, Khios ve Samos'dur. Miletos, MÖ 2.binden beri yerleşim önemli bir merkezdir. Bu yerleşim, Girit ve Akhalar'ın koloni kenti olmuştur. 4 büyük limanı vardır. Antik çağın en önemli yün merkeziydi. Myus eski çağda Herakleia adı verilen büyük bir körfezin kenarındaki liman kentidir. Daha sonraları Menderes

¹⁴ Mehmet Kurt, “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, **AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 29 Sayı: 48, Ankara, 2010, s.77.

¹⁵ Herodotos, **a.g.e**, s.62 (I.142.).

¹⁶ **Poseidon**: Tekağaç Burnu Miletos kenti yakınındadır. Poseidon Sunağı buradadır.

¹⁷ Strabon, **a.g.e.**, s.146.

¹⁸ Herodotos, s.62. Ayrıca Bknz: Hülya Boyana ”Panionia Birliği” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 30 Sayı: 49, Ankara, 2011, s.13-27.

ırmağının getirdiği alüvyonlar körfezi kapatınca kent önemini yitirmiştir. Phokaia eski çağda denizcilerin yaşadığı bir kenttir. Priene bir liman kenti olarak kurulmuştur. Menderes'in alüvyonları altında kalmış ve oturulamayacak duruma gelmiştir. Kolophon, denizden içeride kurulmuştur. Kolophon Smyrna'yı idaresi altına alınca 13. kent olarak İon birliğine bağlanmıştır.

Harita 4: İonia ve Aeolis Bölgesi Şehirleri¹⁹

1.6 Lidya

Batı Anadolu'da, Gediz ve Küçük Menderes ırmaklarının vadilerini kapsayan bölgedir. Ne zaman ve nereden geldikleri konusunda kesin bir bilgi yoktur. Antik çağ yazarlarına göre, Karia, Mysia ve Phryglerle akrabadırlar. Hint-Avrupalı bir dilleri olan Lydialılar'ın MÖ 2.Binde Batı Anadolu'da yaşadıkları bilinmektedir²⁰. Diller hakkında yapılan çalışmalar sonucunda Lidyalılar'ın kökeninin Anadolu'da Tunç Çağlarına kadar uzandığı görülmektedir.

Kuzeyinde Mysia, güneyinde Karia, doğusunda Phrygia, batısında İonia bölgesi bulunmaktadır. Kuzeyde Marmara denizine, güneyde Akdeniz kıyıları ve

¹⁹ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar.: 15.11.2012)

²⁰ Veli Sevin, **Anadolu Arkeolojisi, Başlangıçtan Persler'e Kadar**, Der Yayınları, İstanbul, 1997, s.164.

Likyaya kadar batıda Smyrna dâhil olmak üzere doğuda Kızılırmak nehrine kadar uzanan sınırları vardır. En önemli şehirleri, başkent Sardes, Thyatrea, Philadelphia, Almoura, Apollonis, Apollonos Hieron, Magnesia, Larissa, Baldis, Nikaia olarak sıralanabilir.

Harita 5: Lidya Bölgesi Antik Şehirleri²¹

Miletos hiçbir zaman Lidya bölgesine dâhil olmamıştır. Lidya bölgesinde Tmolos dağı civarında elverişli maden yatakları bulunmaktadır. Lidyalılar, Kral Yolu'nun açılmasında etkili oldular. Kral Yolu, Efes'ten başlayıp Ninova'da son buluyordu.

MÖ 695 yılında meydana gelen ve Frig imparatorluğuna son veren Kimmer istilasını başarıyla atlatan Lidler, Sardes kentinde yeni bir hanedanlık kurmuş ve birbiri ardına tahta geçen üç sülale ülkelerini tarih sahnesinde önemli yerlere getirmiştir.

I-Atyadlar

II-Heraklidler (Tylonid)

III- Mermnadlar

²¹ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar. : 15.11.2012)

Atyad ve Heraklidler hakkında net bir bilgimiz yoktur. Mermnadlar, Lidya'nın siyasi tarihinde önemli rol oynarlar. MÖ 1.binin 2.çeyreğinden itibaren hüküm sürdükleri bilinmektedir. Kralları hakkında da pek bilgi yoktur. Lidya Devleti'nin bilinen en parlak dönemi MÖ 700 - 550 yılları arasındır. Bu dönem aynı zamanda Mermnad hanedanlığının dönemidir. Lidya ismi, Mermnad hanedanının ilk kralı olan Gyges (MÖ 687-645)'ten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Herodotos Gyges hakkında bilgi verir. Herodotos'a göre Gyges, Miletos, Smyrna ve Kolophon'a karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Gyges'ten sonra sırasıyla, Ardys, Alyattes ve Kroisos kral olarak hüküm sürmüşlerdir. Alyattes, Smyrna ve Klozomenia kent devletlerine saldırmıştır. Ancak, Alyattes, Klazomenialılara yenilmiştir. Kızılırmak kavsii içerisinde gerçekleşen savaş Alyattes zamanında olmuştur. Bu savaş sırasında, Miletoslu Thales, ilk güneş tutulmasını doğru olarak tarihlendirmiştir (MÖ 28.05.585)²².

Lidyahların Yunanlılarla en fazla ilişki kurdukları dönem Kroisos MÖ 560-547 dönemidir. Kroisos, İonia birliği üyesi devletlere karşı saldırgan bir politika izlemiştir. Fakat adalarda oturanlarla iyi ilişkiler içerisine girmişti. Lidya Krallığına, MÖ 546 yılında başkent Sardes'i ele geçirip son vermişlerdir.

Böylece Anadolu 200 yıl sürecek Pers egemenliğine girmiştir. Lidya krallığının, insanlık tarihine en büyük katkısı parayı icat etmiş olmalarıdır. Elektron adı verilen altın gümüş karışımı maddeden yapılan ilk sikkeler üzerinde krallığın arması aslan başı figürü görülmektedir. Sikkeler, ilk olarak Alyattes döneminde basılmıştır. Basım tekniğinin gelişmesi bunun soncunda altın ve gümüş olarak basılması Kroisos dönemindedir. Seramik kapları incelendiğinde, komşuları İonia ile çok öncelere dayanan bir ilişkilerinin olduğu söylemek mümkündür.

1.7 Karia

Anadolu coğrafyasının güneybatı kesiminde yer alan Karia bölgesi, İonia, Frygia ve Likya ile çevrili olan dağlık bölgedir. Kariahılar, MÖ 2. Bin yılın ikinci yarısına tarihlenen Hitit ve Mısır metinlerinde *Karkışa* olarak geçmektedir. Antik

---

²² Sevin, a.g.e. ,s.165.

yazarlara göre, Kariyalılar önceleri Leleg adı altında Ege Adalarında oturdukları ve sonraları karaya göç ettikleri bilinmektedir. Kendilerine özgü bir alfabeleri vardı. Tam olarak hala çözülemeyen Karia dili, Lydce ve Lykçe'den farklı olarak, Hint Avrupalı olmayan bir dil olup eski bir Anadolu dilidir. Bu dil özelliğinden başka bir başka önemli özellikleri olarak dini yönden çift-balta simgesine yer vermeleridir. Bu simgenin, MÖ 2. Bin yılın ikinci yarısında Giritliler tarafından çok kullanıldığı göz önüne alındığında, Karia'nın Girit ile ilişkili olduğu sonucuna varmak mümkündür²³.

Harita 6: Karia Bölgesi Şehirleri²⁴

²³ Veli Sevin, "Eski Anadolu Halkları: Mozayige Genel Bir Bakış", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Dairesi Başkanlığı Arkeoloji Topluluğu Yayını, Çanakkale, 2001, s.28.

²⁴ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar. : 15.07.2012)

Karia'nın kıyı kesimlerinde büyük ölçüde Dor nüfus barınıyordu. Yunanistan'ın Peleponnesos yarımadasından gelen bu kavim Halikarnassos ve Knidos'ta yaşamaktaydı. Bodrum'un dağlık kesimlerinde, eski Anadolu halklarından Lelegler yaşıyordu²⁵.

Karia bölgesi sınırları: Kuzeyde Aydın dağları ve Büyük Menderes, doğuda Babadağ, güneyde Fethiye körfezi ve Dalaman Çayı'dır. En önemli kentleri, Mylasa, Alinda, Alabanda ve Aphrodisias'tır.

MÖ 7. Yüzyılda ve 6. Yüzyılın ilk yarısında Karia'nın Lydia Krallığı topraklarına dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Kyros MÖ 546'da Lydia'yı egemenliği altına alınca Karia da Pers yönetimine girmiştir. Strabon'a göre Hekatomnos Karia kralıdır ve MÖ 377'de ölmüştür.

Satrap Mausolos, Karia'nın gerçek kralı oldu. Karia'nın başkenti Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınmıştır. Hellen kültürü hayranı olduğu için ünlü heykeltıraş ve mimarları kente davet etmiştir. Maussoleion olarak adlandırılan yapıt Hellen dünyasının en büyük anıtsal mezarıdır²⁶.

MÖ 334'te İskender Karia bölgesine geldi ve Halikarnassos'u tahrip etti. Yönetimi Hekatomnos'un kızı Adaya bıraktı. İskender'in ölümünden sonra önce Selevkoslar ardından Bergama Krallığı ve sonunda Roma'nın Asya eyaleti yönetimi altına girmiştir.

1.8 Likya

Likya bölgesi Karia ile Pamphylia arasında kalan kıyı kesimdir. Karia'nın güneyinde, günümüzde Teke yarımadasının dağlık bölgesi Lykia ülkesiydi. Güney, batı ve doğudan Ege denizi, kuzeyde Elmalı yöresi, batıda Fethiye körfezi ve Dalaman Çayı, doğuda Phaselis (Tekirova) yöresi ile komşudur. En önemli kentleri, Ksanthos, Lmyra, Arykanda ve Olympos olarak sıralanır²⁷.

---

²⁵ Aynı yerde.

²⁶ Akurgal, **a.g.e.**, s.400.

²⁷ Sevin, **a.g.m.**, s.29.

Lykialılar, MÖ 2. Bin yılın ortalarından başlayarak Lukka, Lukku ya da Rvka adlarıyla metinlerde geçmeye başlamışlardır²⁸. Herodotos'a göre Lykialılar, Minos'un kardeşi Sarpedon liderliğinde Girit'e göç etmişlerdir. Lykialılar, Sarpedon ve Glaukos önderliğinde Troialılar'ın yanında savaşmışlardır²⁹.

Harita 7: Lykia Bölgesi Şehirleri³⁰

Korsanlık yapan bu kavim Herodotos'a göre Girit kökenlidir. Kendilerini Trmmili ya da Termili ülkelerinde Trmnisa diye adlandırılan halka sonradan Yunanlılar tarafından Lykialılar denmiştir³¹.

Lykia alfabesi, Fenike alfabesinden 29 harflik alfabeleri olan Lykialıların dili henüz tam olarak çözülebilmiş değildir. Köken bakımından Luviler ile ilişkilidir. Lykçe ile Genç Tunç çağında batı ve güneybatı Anadolu'da yaygın olarak kullanılan Luvca'nın akraba oldukları ve Lykialılar'ın Luvca bir sözcük olan Lukwos yani kurttan türetildiği kabul edilmektedir³².

Lykia'nın doğusunda Pamphylia yer almaktadır. İçerisinde farklı etnik gruplar yaşamaktaydı. Luvilerin yerli halkını oluşturduğu bu bölge, MÖ 2. Bin yılın ikinci yarısında "Tarhuntasa" adını taşımaktaydı. MÖ 3000 civarında bu bölge Akha göçlerine sahne olmuştur. Yerli halk Side dili konuşuyordu.

²⁸ Likyalılar hakkında geniş bilgi için bkz: O.Akşit, *Likya Tarihi*, İstanbul, 1967; Hellenistik ve Roma Devrinde Likya, İstanbul, 1971; M.J. Mellink, aynı eser: 655 vd.

²⁹ Akurgal, **a.g.e.**, s.412.

³⁰ www.antalyaulupinar.com. (Er. Tar. : 10.06.20012)

³¹ Herodotos, **a.g.e.**, s.171.

³² Sevin, **a.g.m.**, s.28.

Anadolu'da Lydia hâkimiyetine girmeyen tek kavimdir. MÖ 545'ten sonra Pers hâkimiyetine girmiştir.

Yukarda anlatıldığı üzere Likya bölgesinin coğrafi, etnik, kültür, dil özelliklerine değinilmiştir. Bunun yanı sıra, bölgenin antik kalıntılar bakımından da zengin olduğu bilinmektedir.

Anadolu topraklarının en ilginç antik buluntuları bu bölgededir. MÖ 5 ve 4. Yüzyıllara tarihlenen kalıntılar, Hellenistik ve Roma dönemine ait kalıntılar ile birlikte yer alırlar. En eski antik kalıntıları, MÖ 7. Yüzyıla tarihlenmektedir. En dikkat çekici olanları MÖ 5. Yüzyıl Roma dönemine kadar olan sürece tarihlenen kaya mezarlardır.

II. BÖLÜM BATI'NIN DOĞU'YA BAKIŞI

2.1 Oryantalizmin Tarihçesi

Oryantalizm Batı dünyasında birçok yönden değerlendirilmiş, pek çok sanat yapıtının hareket ve esin kaynağı olmuş bir düşünce akımı, dünyaya bakış biçimi ya da sanat ekolüdür denilebilir. Birçok düşünür, yazar ve sanatçı bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Bazı yazarlara göre Oryantalizmin temeli Antik Yunan, bazılarına göre, Bonaparte'ın 1798 Mısır'ı işgali, diğerlerine göre Viyana Konsili'dir³³. Edward Said'e göre oryantalizm, 1312 Viyana Konsili kararları sonucunda kurulan ve Doğu üzerine eğitim yapacak bir kürsünün kurulmasıyla başlamaktadır. 18. Yüzyılın son çeyreğinde Akademik disiplin haline gelmeye başlar, 19.Yüzyılda tam anlamıyla bu düşünce akımı Avrupa sanatına yansır. Said, 1978'de yayınlanan "*Oryantalizm*" adlı eserinde Doğu ve Batı'ya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Batı, iktidar ve bilgi ilişkisinin sonucunda kendini tanımlamak ve sömürgecilik faaliyetlerini haklı göstermek için hayali bir Doğu yaratmıştı³⁴.

Batı dünyasının doğuya bakış açısını anlamak için yazılı birkaç önemli eserden biri olan Martin Bernal 1987 basımı olan "*Black Athena The Afroasiatic Roots Of Classical Civilisation*"a baktığımızda Yunan kültürünün temel öğeleri bakımından Mısır'dan esinlendiğini öne sürer. Yunanlılar, Trakları ve İskitleri hor görüyorken Doğululara hayranlık ile bakıyorlardı. Yunanlılar Küçük Asya'daki Lydia kralları Gyges ve Kroisos'un zenginliklerine hayranlardı. Homeros'un İlyadasına bakıldığında Troialılardan barbar diye bahsedildiğine hiç rastlanmaz³⁵.

Edward Said'in Oryantalizm anlayışı, Doğu hakkında yazılan ve araştırılanlar, Doğu - Batı arasındaki epistemolojik ve antolojik amaca dayanan düşünce şekli ve Doğu üzerindeki Batılı otorite olarak yorumlanır. Doğu'yu

³³ Robert Irwin, **Oryantalistler ve Düşmanları**, Çev: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, 2008, İstanbul, s.13.

³⁴ Ali Şükrü Çoruk, "Oryantalizm Üzerine Notlar", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, Afyon, 2007, s.193.

³⁵ Irwin, **a.g.e.**, s.16.

Avrupa'nın icadı, romantik, gizemli, varlıklı, akıldan çıkmayan hatta muhteşem yerlerin ve tecrübelerin mekânı olarak nitelendirmektedir³⁶.

Said'e göre Yunan oyun yazarı Aiskhylos'un Asya'ya atfettiği şeyler boşluk, kayıp, yıkım duygusudur. Batı'ya her karşı gelişinde Şark'ın bulacağı hep aynı yıkım duygusu olacaktır³⁷.

Batının Ortaçağ'dan beri şarkiyatçılığın etkisiyle tüm olumsuzlukları yüklediği bir Doğu yarattığını savunan Said, oryantalizmi kültürel ve siyasal bir olgu olarak kabul etmektedir. Oryantalizmin bir tarafının sömürgeciliğe dayandığını savunan ilk düşünür Edward Said değildir. Çoruk makalesinde, Adnan Adıvar'ında aynı fikirde olduğunu ve Oryantalizmin 19. Yüzyıl Sanayi İnkılabı ve sömürgecilik yoluyla hız kazandığını düşünen bir başka isimde Fuat Köprülü olduğunu ifade eder³⁸.

Bernard Lewis, Said'in tezine kesinlikle karşı çıkmış ve nesnel - öznel olan emperyal baskıya hizmet eden veya bundan kâr eden oryantalistlerin var olduğunu, ancak oryantalizm ile sömürgecilik faaliyetlerini bağdaştıran bir açıklama tarzının yanlışlığı konusunda hem fikirdirler³⁹.

Lewis'e göre antik dünyada içte ve dışta olana ait değerlendirmeler her dönem ve mekân için ortaktır. Antik Yunanda Yunanlılar ve Yahudiler düşmana merhametli davranmaktadırlar⁴⁰.

Seyahatnameler ışığında Batı, Doğuyu nesnel gerçekliği olan bir yer gibi değil, metin olarak algılamaktadır. Doğu'ya bu metin üzerinden ulaşmak mümkündür, metin dışında bir Doğu yoktur, bu metnin dışında Doğu'ya ilişkin bilgi yoktur şeklinde yorumlanmaktadır⁴¹.

Bilici'ye göre, oryantalizm bir düşünce biçimidir ve oryantalist seyyahlar Doğuyu yerinde görmeyi, gördüklerini anlatmayı ve bazen de tahmin ettiklerini

³⁶ İbrahim, E, Bilici, "Oryantalist Seyahatnamelerdeki Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme, Alexander William Kingloke Seyahatnamesi, Eothen Örneği", **Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Sayı: 2, Eylül, s.9.

³⁷ Irwin, **a.g.e.**, s.17.

³⁸ Çoruk, **a.g.m.**, s.201.

³⁹ Bernard Lewis, **Oryantalizm Sorunu**, Oryantalizm: Tartışma Metinleri, Çev: Ferit Burak Aydar, Ankara: Doğu – Batı Yayınları, 2007, s. 217–245.

⁴⁰ Irwin, aynı yerde.

⁴¹ Jale Parla, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 21.

kaydetme yoluna gitmişlerdi ve seyahatnameler kaleme almışlardı. Oryantalizm, Doğu ve batı arasındaki kuramsal ve bilimsel ayrımlara dayanmaktadır. Seyyahlar diğer ülkelerdeki olayları kaydederken tarih yazıcıları kendi toplumlarındaki olayları kaydederler. Batılı yazarlar, doğuyu; tuhaf, garip, egzotik, içine dönük ve bir kayıp dünya olarak hayali bir kavram yaratırlarken, uçuk bir rüya olarak da görmezler ve batılı bir gözden doğunun özelliklerini yerinde görülmesi olarak ifade ederler⁴².

Seyyahlara çekici gelen doğuyu orijinal haliyle görme arzusu olmuştur. Oryantalizm İngiltere ve Fransa'nın doğuya karşı ince duyarlılığı olarak da tanımlanmaktadır. İngilizlerin eskiden beri Doğu halklarını iyi yönettiği kabul edilmektedir. Oryantalist seyyah, neden ve nasıl doğulu olduğunu hem batılı hem de doğuluya göstererek benimsetmektedir. Seyyah, doğunun tarihi, coğrafyası, din, dil, kültür gibi pek çok özelliğini kayıt edip tüm dünyayı bilgilendirendir⁴³.

Çalışmamızda adı geçen ünlü seyyahlardan Edward Pococke (1604-1691), Latince, Yunanca ve İbranice bilgisinin yanı sıra döneminin en iyi Arap dili uzmanlarından biri olup, 17. Yüzyılın en önemli Arap kültürü uzmanlarından ve oryantalistlerinden kabul edilir. Arapçasını 1630-36 yılları arasında Halep'te rahip olarak çalışırken geliştirmiştir. Pococke'nın Halep'te din adamı olarak görev yapması Arapça ve İslam araştırmaları konusunda kendisine yarar sağlamıştır. Doğu'ya ait el yazmalarını toplayıp Oxford Bodleian kütüphanesine bağışlamıştır. 1636'da İngiltere'ye döndüğünde İbranice profesörü olarak çalışmıştır. 1637'de el yazma arayışı ile İstanbul'a gelmiş ve uzun süre bu şehirde kalmıştır⁴⁴.

Kendisinden önce doğu kültürü ile tanışmış olan Loud'un bilgisinden yararlanmıştı. Pococke, Loud'la hiç karşılaşmamış olmasına rağmen, onunla sikkeler hakkında yazışmıştır⁴⁵.

1650'de "*Specimen Historiae Arabum*", adlı eseri kaleme almıştır. Pococke'un bu eseri, Ortadoğu tarihi ve kültürü hakkından genel bilgi vermektedir. Bir zaman sonra bu eserlere ilgi azalmaya başlayınca 1663'te İslam ve Arapça

⁴² Bilici, **a.g.m.**, s.9.

⁴³ Bilici, **a.g.m.**, s.18.

⁴⁴ Irwin, **a.g.e.**, s.99.

⁴⁵ Irwin, **a.g.e.**, s.98.

konularından ayrılıp İkincil Yahudi peygamberlerini incelemeye başlamıştır. Pococke ile ilgili ilginç bir anektod da İngiltere’de ilk kahve içen kişi olmasıdır. Kahve kültürü 13. Yüzyılda Yemen’de ortaya çıkmış ve 16.Yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğunda yayılmış bir gelenektir. Batı dünyası o dönemde kahve içmeyi müslüman geleneği olarak algıladığından reddetmiştir⁴⁶. Pococke’un bu tutuma karşı durması ilginçtir.

İlk oryantalistler birbirlerinin çevirilerini kötölemekte ve peşin hüküm vermekte acımasız bir tutum sergilemekteydiler⁴⁷.

Oryantalizmi canlı tutan en önemli faktörlerden birisi, gezginlerin seyahatnamelerinde anlattığı detaylardır. Seyahatname yazarlar, ülkelerinde orijinalinden anlattıkları hikâyeler ve Doğu’ya ait malzemenin kaynağını oluşturan raporları yayınlardı. Oryantalizmin Doğu ile ilgili varsayım veya Doğu’nun hikâyeleriyle var olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz. Batı, Doğunun her türlü sömürüye maruz kalması için fırsat yaratır. Seyyahların yarattığı Doğu’nun karmaşıklığının sonsuz hale gelmesi neticesinde ortaya çıkan karakterler ve kurumlar oryantalist bakış açısının bir başka tarafını oluşturmaktadır⁴⁸. Batı, Doğu’yu ele geçirip hakkında konuşup yeni bir şey yaratmalı, onu temsil etmeli ve kendine mal etme amacı taşımaktadır. Batı dünyası bu amacı, ticaret siyaset ve dönemin yeni akımı olarak seyyahların yazdığı seyahatnameler yoluyla gerçekleştirecektir⁴⁹.

Batı dünyasının doğuya ilgisi Oryantalizm ile başlamıştır. Bu akımın 18. ve 19. Yüzyıllarda, Osmanlı’nın egemen olduğu topraklar üzerindeki Eski Çağ kültür mirasına ait eserleri batının gözünde cazip ve sahip olunması gereken malzemeler haline getirmiştir. Arkeoloji ve müzecilik alanındaki gelişmeler de bu fikri desteklemektedir. Batıların, Antik Çağ uygarlığına 15. ve 16.Yüzyıl beri

---

⁴⁶ Irwin, **a.g.e.** ,s.101.

⁴⁷ Irwin, **a.g.e.** ,s.98.

⁴⁸ Bryan S. Turner, **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul: 2003, s. 45.

⁴⁹ Thierry Hentsch, **Hayali Doğu, Batının Akdenizli Doğuya Politik Bakışı**, Çev: Aysel Bora, Metis Yayınları, İstanbul: 1996, s.117.

ilgisi olduğu bilinmektedir. Özellikle Rönesans hümanistleri eserlerle çok ilgilenmiştir⁵⁰.

19. Yüzyılın ulaşım imkânlarıyla pek çok ülke ve meslekten Avrupalı Osmanlı ülkesine gelmiştir. Batılıları bu dönemde etkileyen akım oryantalizm'dir. Batı dünyası, Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarına gösterdiği hoşgörüyü överken eski eserlere olan duyarsızlığını kınamaktadır. Bu konuda dikkatlerini çeken özellikle başkent İstanbul'da çok az eser kalmasına rağmen gereken özenin gösterilmediğinden bahsederler. Batı dünyasının en çok eleştirdiği konulardan biri de antik kalıntıların mezar ve evlerin inşasında kullanılmasıdır. Konuya bu şekilde yaklaşan Batı dünyası, Osmanlı ülkesinde bulunan pek çok eski eseri ülkesine götürmekten de geri kalmamıştır⁵¹.

Oryantalizmin en parlak dönemi 20.Yüzyılın 2.yarisıdır. Araştırma kurumları, kitap bankaları, uzman konferanslar ve profesyonel dernekler bu sırada otaya çıktı.

Arkeolojinin bilim haline gelmesi 18.Yüzyılın ortasıdır. Eski Çağ uygarlığına ve arkeolojiye olan ilginin, Fransız İhtilalinden sonraki dönemde eski eser koleksiyonculuğu ve ulusal müzecilik faaliyetlerinin arttığı bilinmektedir. Krallıklara ait koleksiyonlar halka açıldılar. Louvre Sarayı'nın açılması 27 Temmuz 1793'te müzecilik tarihi açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Müzelerin koleksiyonlarına eser kazandırma sürecinin Oryantalizm ile hızlandığı görülmektedir. Eski Çağa ait kültür mirasının izlerini taşıyan Anadolu coğrafyası, Avrupalı oryantalistlerin çalışmalarına konu olmuş eserler Avrupa'daki müzelere taşınmışlardır. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girdiği 19. Yüzyılda Batı dünyasının emperyalist yaklaşımının bir getirisi olarak Osmanlı egemenliğindeki Anadolu coğrafyasına ait Eski Çağ kültürlerine ait en değerli eserler yurtdışına çıkarılmıştır. Amaçları iki başlık altında toplanabilir:

- 1- Müzelerini eserlerle doldurabilmek,

⁵⁰ Gül E. Kundakçı, "19.Yüzyıl Anadolu Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", **XIII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt:3, Kısım:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s.1083.

⁵¹ Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:26, Sayı: 42, Ankara, 2007, s. 108.

2- Arkeolojiyle Antik kültüre ışık tutup bunları yayınlamak bilim dünyasına katkı yapmaktır⁵².

Osmanlı devletinin, Tanzimat ve sonrasındaki süreçte Meşrutiyet'in de ilanı ile Eski Çağ ve eserlerine karşı ilgisinin başladığı ve bu eserlerin yurtiçinde korunup değerlendirilmesi gerektiği inancını taşıdığı bilinmektedir. 1840 yılı kazıları Maarif Nezareti'ne bağlandı. 1846'da Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa Aya İrini 'de eski eserleri korumaya başlamıştır. 1856'da Sultan Ahmet Meydanı Obelisk (dikilitaş) ve Yılanlı Sütun'un koruma altına alınmasını sağlayacak iradenin hazırlanması gibi örnekler Anadolu arkeolojisi ve müzecilik açısından atılan önemli adımların göstergeleridir⁵³.

1865'te İngiliz Hükümeti'nin desteği ile British Museum adına Halikarnassos Mousoleum kazısında görevlendirilen Biliotti'nin amacı heykel ve kabartmaları bulup kendi ülkesindeki müzeye kazandırmaktı. Ondan önce bölgeye gelen Conning ve Newton'un da İngiliz Hükümeti adına kazı yaparak 1844'te çıkan eserleri Osmanlı devletine siyasi baskı yaparak British Museum'a taşıdığı bilinmektedir. Biliotti, 1 Mart 1865'te kazıya başlamış ve hemen ardından da eserleri taşımıştır. Osmanlı Devleti'nin kazı bölgelerindeki yerli yöneticileri eserleri korumak istemekteydi ancak buna yönelik devletin kültür politikası o dönemde mevcut değildi. Osmanlı bürokratlarının Batı'nın bu hırslı tavrına tepkisiz kalmak zorunda kalmalarının sebebi yapılan siyasi baskılardır. Osmanlı kültür mirasına sahip çıkan en önemli isimlerin başında Osman Hamdi Bey gelmektedir. Müzecilik ile ilgili ciddi çalışmalar 19. Yüzyılın 2. yarısında başlamıştır⁵⁴.

Osmanlı'da eski eserleri koruma bilincinin Fatih Sultan Mehmet devrine kadar uzandığı o dönemde yazılı metinlerin vakıflar tarafından korunduğu örneklerle açıklanabilmektedir. Tanzimat ve sonrası dönemde yabancı arkeologlara kazı izninin verilmiş olması eserlerin yurtdışına götürülmesinin de önünü açmış oluyordu.

⁵² Kundakçı, **a.g.m.** ,s.1084.

⁵³ Kundakçı, **a.g.m.** ,s.1085.

⁵⁴ Kundakçı, **a.g.m.** ,s.1088.

Fethi Ahmet Paşa, Safvet Paşa gibi aydın bürokratlar eserlere sahip çıkmıştı. Tophane-i Amire müşiri Ahmet Fethi Paşa 1846'da Topkapı Sarayı 1. avludaki Aya İrini kilisesini restore ettirip eski silah koleksiyonu oluşturmuştu. Bu adım Osmanlı Müzeciliğinde atılan en erken adımlardan birisidir. Padişahlardan aldıkları izin vasıtasıyla yurtdışına çıkan eserlere baktığımızda İngiliz elçi S. Conning'in kazı iznini 1846'da Sultan Abdülmecid'den almış ve Mouseloum'un parçalarını British Museum'a, Wood Ephesos eserlerini Sultan Abdülaziz'den kazı izni aldıktan sonra Londra'ya göndermiştir⁵⁵.

---

⁵⁵ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler(4-8 Ekim 1999)**, Cilt:3, Kısım: 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,2002,s.1096.

III. BÖLÜM OSMANLI ÜLKESİNDE SEYAHAT

3.1 Osmanlı Döneminde Seyahat İzinleri ve Mürur Tezkiresi

Osmanlı döneminde yerli olsun yabancı olsun kişiler, Osmanlı topraklarında yer değiştirdiklerinde mutlaka bazı izinler almak zorundaydılar. Bunlara mürur tezkeresi veya seyahat izni denmektedir.

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde hem Osmanlı tebaâsı hem de yabancı tebaâ seyahat edebilmek için bir seyahat belgesi almak zorundaydı. Klasik döneme baktığımızda seyahat edeceklere yol hükmü verilirken, daha sonraları Mürur Tezkiresi verilmeye başlandığı görülmektedir. Bunlar, verilen kişinin isim ve özellikleri elle doldurulmak suretiyle matbu olarak hazırlanıyordu. 14 x 28 cm boyutunda bir çerçeve içerisine yerleştirilmiş ve üst iki köşede birer ay ve ortalarında altı köşeli yıldız bulunurken aralarında ise beyzi bir çerçeve içerisinde sülüs yazısı ile mürur tezkiresi yazısı ile kâğıdın tam ortasından başlamak üzere;

“Devleti Aliye tebaasından Üsküp Kazası Çirnovid karyesi mütemekkinlerinden olup tüccar taifesinden Behram nam bin Ahmed bu de’fa Üsküb’den beray-ı ticaret Hacıoğlu Pazarına azîmet edeceğinden esnây-ı rahda zabtiye me’muru ve sâire taraflarından mürûruna mümana’at olunmamak için lede’l iktizâ i’anet ve himâyet kılınmak bâbında işbu mürur tezkiresi verildi”.

Fi Sene 1262 7 C”⁵⁶

Belgenin sol tarafında ise altından 2,5 cm’lik boşluk üzerinde 2,5 x 14 cm’lik bir çerçeve içinde mürur tezkiresi alan kişinin eşkâli, “sin” - “boy”- “sakal” - “bıyık” ve “göz” olmak üzere sınıflandırılmıştı. Bunun altında defter numarası yazıyordu. Tezkire verilen kişinin silah taşıma izninin verildiği tezkirenin sonuna eklenen, “*Fakat esnâ-yı rahda müsellâh olarak mürûruna ruhsat verilmiştir*” ifadesiyle belirtilmişti. Tezkireye sahip olan kişiler geçtikleri yerde, bunu gösterirler ve tıpkı pasaportlarda olduğu gibi kazadan çıkışta bunu

⁵⁶ Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)**, Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1994, s.254.

vatandaşların Osmanlı ülkesinde dolaşım hakkı tanındığını gösteren madde vardır. 1540'da Venedik ve 1718'de Avusturya vatandaşları Osmanlı ülkesinde seyahat edebiliyorlardı. 1739 Belgrad Antlaşmasınının 21. maddesi Rus vatandaşların seyahat iznini içerir. Rus vatandaşlarının Osmanlı topraklarında zararlı faaliyetlerde bulunamayacakları bir madde ile belirtilmişti. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 8. maddesi seyahat izni ile ilgilidir. İl Cân mektubu, yine emniyetle seyahat etme veya yerleşme ile ilgili olup Fatih zamanında başlatılan bir uygulamaydı⁶¹.

18. Yüzyıl ve sonrasında yabancılar İstanbul'daki elçiliklere başvurup kişinin adı, ne amaçla nereye gideceği, yanındakiler hakkında bir dilekçe yazarlardı. Bu dönemde çok emirler çıkarılmış ve "*Hilaf-ı Ahidname –i Hümayun*"a aykırı davranılmaması istenmiştir. Gelen yabancı elindeki elçilik kâğıdı ve padişahın yol emri ile çıktığı yolculuk süresince soran yetkililere bu evraklarını göstermek zorundaydı. Ticaret yapacaklara ise ticaret yol emri hükmü veriliyordu⁶².

19. Yüzyılın ortasına gelindiğinde yeni bir düzenleme yapılarak Pasaport Nizamnamesi çıkarılmıştır. Pasaportu olan yabancıların Osmanlı ülkesinde gezdiği sürece mürur tezkeresi olması zorunlu hale gelmiştir. 1867 düzenlemesiyle kişi pasaportunu kendi devletinin konsoloslüğunda Osmanlı Devleti'nin elçiliklerinde veya şebkenderlere vize ettirebiliyorlardı. Sonuç olarak Osmanlı ülkesinde seyahat, yol izni, il can name, icazet, yol izni ve mürur tezkeresiyle yapılmıştır. 10 Şubat 1841'de "*Men-i Mürur Nizamnamesi*" yurtdışına giriş çıkış için tekrar düzenlenmiştir⁶³.

3.2 Geçmişin Gözleri Seyyahlar ve Seyahatnameler

Bir kişi veya kurulun bir ülkenin içinde ve dışında yaptıkları gezinin sonucunda duyduklarını anlatan eserlere seyahatname denir. Genel olarak, ziyaret edilen ülke toplumunun yaşayış, gelenek, göreneklerinin okuyucuya cazip gelecek şekilde kaleme alınması öncelik arz etmektedir. Doğrudan yazarın gözlemleriyle

⁶¹ Sezer, a.g.m. ,s.108.

⁶² Sezer, a.g.m. ,s.115.

⁶³ Sezer, a.g.m. ,s.116.

şekillenen metin, gezilen yörenin, sosyal, politik, ekonomik, kültürel, mimari, sanat yapıtları, fiziki özellikleri, iklimi gibi konularda bilgi vermektedir. Seyahatnameler, yazarlarının kişiliğini de yansıtmaktadır. Yazarın üslubunun okuyucuda önyargı oluşturması muhtemeldir⁶⁴.

Anadolu coğrafyasının ilk ziyaretçileri İslam coğrafyacılardır. Bölge hakkında yazarken doğal tarihi coğrafi bilgiler vermişlerdir. 1190'da Güneydoğu Anadolu'yu İbn Cubayr, 1340'larda tüm Anadolu'yu gezen İbni Batuta, 14. Yüzyılın ilk yarısında Ebul Fida ilk örneklerdir. Osmanlı İmparatorluğu toprakları dâhilinde bulunan Kudüs'e gidebilmek için 15. ve 16. Yüzyıllarda Avrupalıların yoğun ilgisi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu hacı veya gezginlerin yazdıkları da Avrupa'ya bilgi verir nitelikteydi. 17. Yüzyıla gelindiğinde Fransız seyyahların geliş amaçlarını çeşitli başlıklar halinde toplayabiliyoruz. 18. ve 19. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı devletinin çeşitli kentlerine çeşitli amaçlarla gelen yabancı ziyaretçilerin, devleti merak edip incelemek istemeleri gezi yazılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur⁶⁵.

Seyahatnamelerde, okuyucu yazılı ve görsel malzemelerle bilgilendirilir. Metin kısmı, harita, gravür, resim, fotoğraf olarak başlıklar altında incelenebilmektedir. Eserlerde incelenen konular; Anadolu'nun tarihi coğrafyası, askeri yapılar, dinsel gurup, tören, âdet ve binalar, Antik Kitabeler, Fiziki coğrafya ile ilgili olanlar, botanik, madenler, azınlıkların ibadethaneleri, arkeolojik eserler, iklim, kırsal yerleşme, Osmanlı sarayı, devleti sosyal, ekonomik, dini, kültürel yaşamının incelenmesi olarak özetlenebilir. Seyahatnameler, bir ülkenin tümünü veya bir bölümünü işleyebilir⁶⁶.

Anadolu, çeşitli mesleklerden seyyahların gezilerine ev sahipliği yapmıştır. 15. ve 16. Yüzyıllarda tüccar, gemi kaptanı ya da diplomatların ilgisini çeken coğrafyanın 18. Yüzyıl itibaren Osmanlı ordusunu eğitmek için gelen subaylar, elçiler ve akrabaları, bilim kurulları, din adamları ve çeşitli nitelikteki kişiler olduğu görülmektedir. Seyahatnamelerde kullanılan harita, gravür ve resim, mimari çizim ve fotoğrafların okuyucuya faydası büyüktür. Şimdiye dek tespit

⁶⁴ Emre Madran, "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti ", **IX. Türk Tarih Kongresi, 2.Cilt, Kongreye Sunulan Bildiriler**,21-25 Eylül 1981, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.1303.

⁶⁵ Madran, **a.g.m.** , s.1305.

⁶⁶ Madran, **a.g.m.** , s.1307.

edilebilen 1300 civarındaki gezi yazısının yaklaşık % 80'in de Anadolu'nun pek çok kent ve kasabasına ait bilgiye ulaşmak mümkündür⁶⁷.

Araştırmamızın asıl kaynağını Batılı seyyahların yazdığı seyahatnameler oluşturmaktadır. Seyahatnameler birinci elden tarihi kaynaklar olarak yararlanmak isteğimizimizin nedeni seyyahların kültürel farklılık taşımaları, olaylara değişik açılardan bakabilmeleri, bazı eserleri yurtdışına çıkarmış olmaları ve bunu nasıl yaptıklarının aydınlatılmak istenmesi olarak özetlenebilmektedir. Çalışmamızda kullandığımız seyahatnamelerin çok azının dilimize çevrilmiş olduğunu gördük. Dolayısıyla çalışmamızda ele aldığımız seyahatnamelerin 10'u tarafımızdan İngilizce'den Türkçe'ye, 17'si ise Türkçe'ye çevrilmiş haldedir.

Çalışılan seyahatname ve seyyahların bir kısmı sadece eser ve isimlerini vermekle yetineceğiz.

---

⁶⁷ Madran, **a.g.m.** ,s.1311.

3.2.1 Batı Anadolu Antik Kentlerine Gelen Yabancı Seyyahlar

Edward Racynzski, (Poznan1786-Rogalin 1845) Kont, Polonyalı tarihçi, seyyah, bilim ve sanat koruyucusuydu. Servetinin bir kısmını araştırmalara ve tarihî yayınlara harcadı. Özellikle Kral Jan III Sobieski'nin karısına mektuplarını, prens Jozef Poniatowski'nin mektuplarını, Kraliçe Marie-Louise'in Defteri'ni ve Pasek'in Pamietniki'sini (Hatıralar) yayımladı. 1829'da Poznan'da Racyinski kütüphanesini kurdu.

Charles Texier, (1802-1871) Fransız Arkeolog, mimar ve gezgindir. Paris Ecole des Beaux Arts'da eğitim görmüştür. 1833 ve 1843'te Bayındırlık İşleri Müfettişliği görevi esnasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu ve İran'a gönderilmiştir. Hitit başkenti Hattuşa'yı bulmuştur. Manisa ve Söke'de çalışmıştır. Artemis tapınağının Amazonlar frizini ve Assos buluntularının bir kısmını Paris Louvre Müzesine gönderdi. En önemli eserlerinden biri Ali Suad tarafından Türkçeye çevrilen “*Description de l'Asie Mineure*”, 1839- 1848 'dir.

Olivier A. Guillauma, Doğuya ziyaretlerinin sebebi çeşitli bitki örnekleri toplamaktır. Zooloji profesörü olan Fransız seyyahın eseri 3 ciltten oluşmaktadır. Çalışmamızda seyyahın, Oğuz Gökmen'in çevirisi olan, “*Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye'de (Yaşam, Tarım, Ticaret)Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden*”, Kitap 2'den yararlandık. Eserin orijinal baskısı, Olivier A. Guillauma, “*Voyage Dans L' Empire Othoman L'Egypte Et la Perse, Fait par ordre du Gouvernement, pendant les six premieres années de la République*”, 3 cilttir, Paris'te 1793 yılında yayımlanmıştır.

Joseph François Michaud, (1767-1839), Albens – Sorvay'de iyi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir ve iyi bir eğitim alır. 1786'da Lyon'da bir yayınevinde çalışmaya başlar. Bir dönem Paris'e gelen Michaud, Voltaire ve Rousseau'nun fikirlerinden etkilenir. Gazetecilik yapar. Fransız İhtilali döneminde kralcıların tarafını tutmuştur. 1794'te koyu bir cumhuriyetçi olduğunu göstermek isteyen bir şiir yazmıştır. Napolyon'a karşı ayaklanan birliklerin arasında yer almıştır ve Paris'i terk etmek zorunda kalmıştır. Haçlı Seferleri ile ilgili bilgi toplamak için yol arkadaşı Poujoulat ile uzun doğu yolculuğuna çıkarlar.

J.J.F. Poujoulat, (1808- 1880) 18 yaşındayken Paris'e gelip Michaud'un hizmetine giren Poujoulat'ın görevi Haçlılarla ilgili çalışmada kaynakçayı düzenlemektir. Michaud ile çıktıkları uzun Doğu gezisinin sonrasında Poujoulat, Correspondance "*d'Orient*"in basımı işleri ile ilgilenmiştir. Siyaset ile ilgilenmiştir. Meşrutiyetçidir ve 1848 Devrimi sırasında meclis üyeliği yapmıştır. Ölüm cezasına karşıdır. Pek çok yayını bulunmaktadır.

Helmuth Karl Bernhard von Moltke,(1800- 1891), Prusyalı generaldir. Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından Osmanlı ordusunda yenilik yapmakla görevlendirilmiştir. Kopenhag Askeri Okulu'nda okudu, Danimarka ordusunda hizmet gördü. 1828'de Prusya ordusuna geçti. Clausewitz'in etkisi altında kalarak askeri tarihe merak sardı. 1838 Genelkurmay'a girdi. 1835-1839 arasında Osmanlı ordusunda öğretmenlik ve müşavirlik yaptı. Osmanlı başkumandanı Hafız Osman Paşa maiyetinde müşavir olarak Nizip Muharebesi'ne katıldı. Berlin'e dönünce önce Magdeburg'daki 4. Kolordu kurmay başkanlığına, sonra veliht Friedrich Wilhelm'in yaverliğine atandı. Friedrich Wilhelm kral olunca, Moltke'yi genelkurmay başkanlığına getirdi (1857). 1866 ve 1870 savaşlarında Avusturya ve Fransa'ya karşı harekâtı yönetti ve büyük saygınlık kazandı. Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, 1871'de kont, 1872'de Yüksek Meclis üyesi oldu. 1870'in konfederasyon ordusunu gerçek bir Alman ordusu haline getirdi. Kumandası altında bu orduya Prusya askeri geleneğini aşıladı. 1888'e kadar tam otuz bir yıl genelkurmayı yönetti. "*Briefe aus der Türkei*" (Türkiye'den Mektuplar) adlı kitabı Türkiye'de Moltke'nin Türkiye Mektupları ismi ile basıldı.

Carl Humann, (1839 – 1896), Alman mühendis ve arkeolog, 7 çocuklu bir ailenin 3. çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası müzayede uzmanı ve varlıklı biriydi. Humann, öğrencilik yaşamında matematik ve resim derslerinde başarılıydı. 1860'da Prusya Kraliyet Mühendislik Akademisini ve müzede sanat koleksiyonunun çalışmalarına katıldı. Akademik kariyer hedefi inşaat mühendisliğiydi. 1862'de Sisam adasında Hera Tapınağı kazısında çalıştı. 1863-1864 arasında Osmanlı başkentinde kaldı. Osmanlı Hükümetinin verdiği görevle Boğaz'da Yafa ve Kudüs'te demiryolu inşaatlarında çalıştı. 1869 ve sonraki dönemde Pergamon'da çalışmıştır.

Antoine Galland, Arkeolog ve çevirmendir. 1646'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Latince öğrenmekte bir hayli yetenekliydi. Noyon Kolejine gitmiştir. Paris'teki diğer okullarda eğitimini tamamlamıştır. Arapça, Farsça, Türkçe ve İbranice öğrenmiştir. Osmanlı döneminde Fransa Elçisi Nointel'in yanında Kraliyet Sikke, Para ve Elyazması kitap ve koleksiyonlarını incelemiştir. “*Bin bir Gece Masalları*” gibi pek çok ünlü eseri bulunmaktadır. Ünlü Oryantalistlerden birisidir. 1715 'te ölmüştür.

E.J Davis, 1826(?) 1827 doğumlu bir rahip İskenderiye'de St. Mark kilisesi papazıdır. 1872'de görevinden geçici olarak ayrıldığı bir zamanda çok istediği Anadolu gezisine çıkar ve Anatolica adlı gezi raporunu yazar. 19. Yüzyıl Batı Anadolu antik yerleri ve Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında bilgi verir. 1897 “*Osmanlı Atasözleri ve İlginç Sözleri*” adında bir kitabı yayınlanmıştır. “*Asya Türkiyesi 'nde Yaşam*” adında bir başka eseri daha vardır.

Henry Christmas, (1811 -1868), “*İstanbul ve Ege Yollarında 1851*” adlı eser, aynı tarihte 3 cilt yayınlanan “*The Shores and Islands of Mediterranean (Akdeniz Kıyıları ve Adaları)*” adlı eserin son cildir.

Felix Sartiaux, Fransız arkeologtur. Batı Anadolu antik kentlerinden Phokaia (Foça) kazılarını 1913-14-1920 arasında kazı başkanlığı yapmıştır. En ünlü eserlerinden birisi “*Küçük Asya 'da Ölmüş Şehirler*”dir.

Konstantinos Oikonomos, İzmir Rum Lisesi diller bilimi öğretmenidir. “*Destanlar Çağından 19.Yüzyıla İzmir*” adlı eseri 1817'de hazırlanmış 1868'de İzmirli hukukçu B. F. Slaars Fransızcaya çevirip genişletmiştir.

Ernst Krickl, Avusturyalı istihkâm subayıdır. 1892'de Güneybatı Anadolu'nun Likya bölgesinde kroki, harita çizmek ve fotoğraf çekmek için bölgeye gelmiştir. Kendi resimli günlüğünden, 1892'de “*Likya Günlüğü*” adlı eseri hazırlanmıştır.

Heinrich Schliemann, (1822-1890), esnaf, tüccar ve amatör arkeolog. Almanya'da Mecklenburg bölgesi Schwerin köyünde 1822 yılının 6 Ocak günü doğmuştur. Fakir bir papazın oğluydu. Çok istediği halde ailesinin ekonomik gücü olmadığından arkeoloji eğitimi alamadı. Kendi çabalarıyla Sorbonne

Üniversitesinde 1866- 1871 arasında arkeoloji eğitimini tamamladı. 1870-1882 1889-1890 arasında Troia kazılarını yürütmüştür. 1890 'da Napoli'de öldü.

Edmund D.Chishull, B.D İzmir'de saygın imalat şirketi eski papazı saygın ve bilgindir. “*Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş*”adlı eserin yazarıdır.

Angelico Maria Müler, Doğuya seyahat yapan Hıristiyan din adamı ve seyyahıdır. 1726 İzmir adlı eseri, “*Pregjunus in Jerusalem*” isimli kitabın Almanca baskısında İzmir'e giriş 3. kısım çevirisidir.

Guillaume Martin, Teoloji profesörü ve kraliyet donanması papazıdır. “*Voyage a Constantinople, Fait L'occasion de L'ambassade de M.le Comte de Choiseul –Gouffier a la Porte Ottomane*” adıyla 1821'de Paris'te basılan kitap Martin'in 3 aylık gözlemlerine dayanmaktadır. İlk baskıda Martin'in ismi, M. L'Abbé olarak geçmektedir.

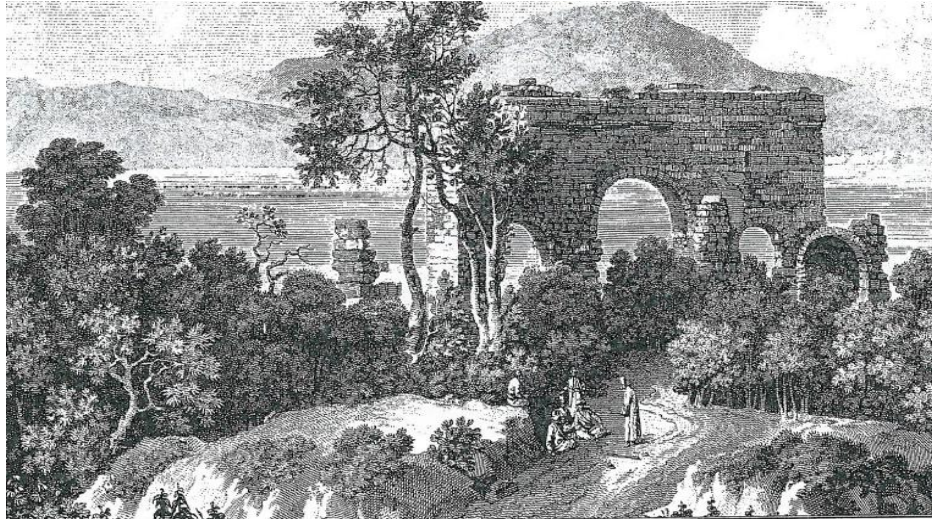
Seyyahlar	Arkeolog	Asker	Antikacı	Botanikçi	Din Görevlisi	Mühendis	Öğretmen	Tarihçi	Yazar
Chishull					X				
Christmas									X
Davis					X				
Galland			X						
Humann						X			
Krickl		X							
Martin					X				
Michaud									
Müller					X				
Moltke									
Olivier				X					
Oikonimos							X		
Poujoulot									X
Racyznski								X	
Sartiaux	X								
Schliemann	X								
Texier								X	

Tablo 1: Seyyahların Mesleklere Göre Dağılımı

V. BÖLÜM BATI ANADOLU’NUN 12 ANTİK KENTİ

4.1 Alexandria Troas

Alexandria Troas, bugün Assos ve Troia ile birlikte, Kuzey Ege’de, Çanakkale ili sınırları içinde bulunmaktadır. Aziz Paul tarafından kurulan kent, Anadolu’nun kuzeybatısında Roma, Neapolis (Makedonya) ile deniz ulaşımının sağlandığı önemli bir limandı. Alexandria Troas, Roma İmparatorluğu’nun en büyük askeri üslerinden biriydi. Kente bu isimin verilmesinin nedeni Troas bölgesindeki kentlerin çoğunun Troia kentiyle karıştırılıyor olmasındandır. Bu yüzden İskender’in (Alexandr) Troas’ı denmiştir.

Resim 3: Alexandria Troas ⁶⁸

Olivier, Pococke, Weler, Chandler, Chevalier, Belon, Sandys, Pierre Belon du Mans, Stochoue de Broges, Wood, Moltke, Texier, kenti gezen seyyahlar arasındadırlar.

Alexandria Troas, bölgedeki 18 şehirden biridir. Tepenin üzerinde kurulmuştur ve denize doğru eğimli bir arazinin, İda dağı tarafından derin bir vadiyle bölündüğü bir arazi üzerinde bulunmaktaydı. Alexandria Troas geniş ve verimli bir ovada kurulmuştu. Şehri eski Troia’dan ayıran sıradağlar vardır. Bu dağların ünlü İda dağının uzantıları olduğu sanılır. İki lieue (fersah) kadar

⁶⁸ Mustafa Sevim, **Gravürlerle Anadolu 1**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 212.

doğusundan başlayıp güneydeki Bababurnuna kadar uzanır⁶⁹. Şehrin doğu vadisini sulayan 2 küçük dereden Simoeis ve Skamandros'u birbirine karışırdı. Homeros gibi pek çok ünlü ozanın yazın kuruyan, kışın ise ancak bir kazın yüzebileceği kadar suya sahip olan bu dereleri övmeleri şaşırtıcıdır⁷⁰. Bu 2 dere dışında kentin sıcak su kaynaklarını seyyahlar şöyle anlatıyor:

*“Sıcak su kaynaklarının Troia ve Bozcaada'dan ilkbahar aylarında kalabalık insan grupları tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. Bölge halkı suyun cilt hastalıklarına, cüzzam ve çiçeğe iyi geldiğine inanmaktadır”*⁷¹.

Şehri buraya kuranların, Tenedos ve Hellespont (Çanakkale Boğazı) yakın olmasını göz önüne aldıkları düşünülmektedir. Troas limanının bulunduğu tepe yarım daire şeklinde moloz yığını ile kaplıdır. Liman kısmına bakıldığında biri gemiler için diğeri de tamirat işlemleri için 2 ayrı havuz olduğu görülmektedir. 2 dalgakıran üzerinde kemer ve gemilerin bağlandığı yarım direkler görülmektedir.

Şehrin limanı dardı. Troas limanının, Hellespont ve deniz dalgalarının getirdiği kumlarla kaplı olduğunu ve deniz ticaretine elverişli olmadığından söz eder. Türkler'in bölgeye geldiği dönemde artık kentin varlığından bahsetmek mümkün değildi. Leunclavius, Orhan'ın oğlu Sultan Süleyman, Trakya'ya gelip Gelibolu'yu kuşattığı zaman Troia'nın kurulmuş olduğu bölgeyi gezmiş bu antik şehrin kalıntılarını hayranlıkla izlemişti. Alexandria Troas geniş bir ovada kurulmuştur. Şehri eski Troia'dan ayıran sıradağlar vardır. Bu dağların ünlü İda dağının uzantıları olduğu sanılmaktadır.

Kent coğrafyası hakkında yukarıda verilen bilgilerden sonra, kentin önemli mimari unsurlarının özelliklerini seyahatnamelerden öğrenelim.

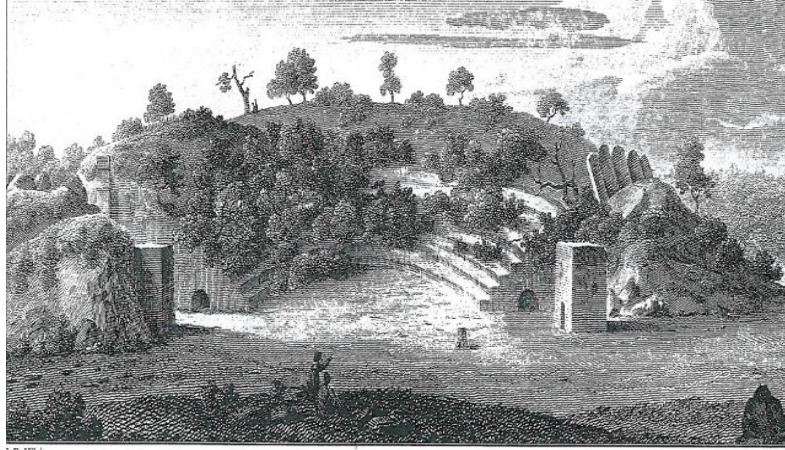
Seyyahların hepsi Alexandria Troas'ın kentin kalıntılarını beğenmişlerdir. Şehrin temel kalıntıları denizcilere yön tarifi konusunda yardımcı oluyordu. Bu şehrin Troia ya da İlium'un yeni bir bölgesi zannetmişlerdi.

⁶⁹ Oğuz Gökmen, **Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye'de (Yaşam, Tarım, Ticaret) Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden**, Cilt:2 Tifdruk Matbaası, İstanbul, 1991, s.30

⁷⁰ J.F. Michaud - J. J. F. Poujoulat, **Doğu Mektupları, İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu, 1830**, Çev: Nedim Demirtaş, İstikbal Kitabevi, İstanbul, 2007, s.148.

⁷¹ Aynı yerde.

Kentin stadyumu yakınında yerli halkına ait kemerli mezar odaları vardı. Bu odaların büyük tapınağın bodrum katı veya temeli olduğu tahmin ediliyordu. Biraz ilerde tepede oturma yerleri tuğladan yapılmış olan Assos'takine benzeyen bir tiyatro bulunuyordu. Alexandria Troas'ın tiyatrosunun da proscenium (sahne) yapısının tahrip olmuştur. Tiyatronun doğusunda halk ve denizcilerin “*Priamos Palas*” dedikleri büyük binanın kalıntıları vardı.

Resim: 4 Alexandria Troas Tiyatrosu ⁷²

Şehir kapısı 30-35 ayak yüksekliğinde olup deniz kıyısında idi. Aynı yerde üzerinde çeşitli yazıların bulunduğu mermer masalar, sütunlu kemerler, tapınak ve mermer heykeller görülmekteydi. Heykellerden biri de ünlü tapınağa adanmış tanrı veya tanrıçaya ait olmalıydı. Tapınağın varlığından Texier de bahsetmektedir. Tapınak duvarlarında Roma dilinde yazılmış kelimeleri vardır. Sadece “*Prineipi ve Antonio*” kelimeleri okunabilir durumdadır⁷³. Chandler ve ekibinin bulduğu küçük tek parça sütun kaidesinde Hadrian yazmaktadır⁷⁴.

Texier, Alexandria Troas'ta sütunların alındığı ocakların kente 8 kilometre uzaklıkta bulunan Geyikli köyünden elde edildiğini, sütun örneklerine limanın yakınında bile rastlandığını ifade etmiştir⁷⁵. 40 ayak uzunluğunda 5 ayak genişliğindeydiler. Moloz yığını arasında heykellerden birine ait uzunca birkaç

⁷² Sevim, a.g.e. ,s.213.

⁷³ Michaud, Poujoulat, a.g.e. ,s.149.

⁷⁴ Richard Chandler, *Travels Asia Minor in Greece or An Account of A Tour*, In Two Volumes – Vol I, Printed For Joseph Booker, New Bond Street And Priestley, High Holborn, London, 1817, p.31.

⁷⁵ Charles Texier, *Küçük, Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev: Ali Suad, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s.333.

parça ve küçük granit sütunlar görülmekteydi⁷⁶. Çok küçük granit sütunlar yarı toprağa gömülü durumda sudan aşınmış ama ayaktaydılar. Gemiler, bu sütunlara urgan yardımıyla bağlanıyor olmalıydı. Granit sütunlar dışında kentin mermer sütunlarının sultanlar tarafından İstanbul'da inşa ettirilen pek çok camide kullanıldığı bilinmektedir⁷⁷. Sultan, IV. Mehmet'in 1693 yılında Valide Sultan Camisinin etrafını süslemek için kentten çok sayıda sütun almıştır. Bu mermer parçalarına, "jaspe" adı veriliyordu⁷⁸.

Şehrin "amfityatro" şeklinde yükseldiği görülmektedir. Texier'in dikkatini çeken en önemli yapı şehrin harabeleri üzerinde yükselen çok büyük bir kemer görüntüsü sergileyen anıttı. Bu anıt üzerinde arkeologların fikir ayrılığına düştükleri biliniyordu. Bazıları hamam bazıları ise "gymnasium" yapısı olduğunu düşünüyordu. Texier'e göre burada mutlaka bir "apodyterium" ile "hipocaustum" sıcak ılık salonlar yani hamama ait yapılar bulunmalıydı. "Gymnasium"da şehrin gençleri eğitim alıyor ve egzersiz yapıyorlardı⁷⁹.

Seyyahlar, Atticus döneminde yapıldığı tahmin edilen su kemerinin sağlam olduğunu söyler⁸⁰. Su kemeri şehrin arkasından başlıyordu. Hellespont'tan biraz sonra genişlemekteydi⁸¹.

Şehir surlarının yapı malzemesi harcı; kırma taş, dış yüzeyi deniz kabuklarından bir kalker kütesidir. Surların uzunluğunu 6 - 10 ayak kalınlığı 3 - 6 ayak olarak vermişlerdir⁸².

Kentte 4 köşe kare kuleler vardır. Kare şeklindeki kule kalın ve sert taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Kalenin çevresini evler kuşatıyordu ve bunlar görkemli binalardı⁸³.

Seyyahlar, şehirde gezerken düzgün bir biçimde sıralanmış halde gördükleri mermer güllerin, Rus savaşı sırasında Hüseyin Paşa'nın civardaki

⁷⁶ Chandler, a.g.e. ,s.30.

⁷⁷ Gökmen, a.g.e. ,s.28.

⁷⁸ Texier, a.g.e. ,s.332.

⁷⁹ Chandler, a.g.e. ,s.31.

⁸⁰ Aynı yerde.

⁸¹ Chandler, a.g.e. ,s.32.

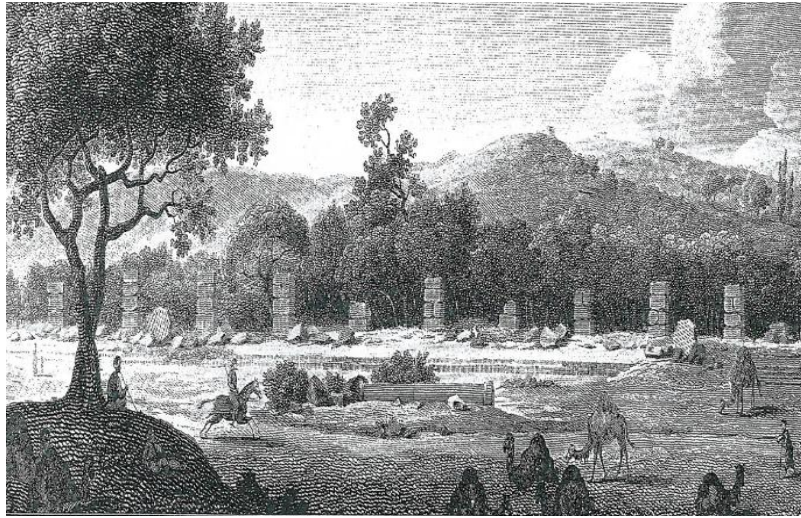
⁸² Helmunth Von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, Çev: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.64.

⁸³ Chandler, a.g.e. ,s.29.

mermerlerden imal ettirdiğini anlatırlar. Hellespont kaleleri, bu güllerle güçlendirilmiştir⁸⁴.

Kentin önemli köylerinden birisi de tepenin üstünde kurulmuş olan bir Rum köyüdür. Aya Dimitri köyünde evler birbirine çok sıkı sokulduğundan Moltke, şatoya benzetmektedir⁸⁵.

Kentin diğer önemli yapılarından olan Apollon Tapınağı ve Kızlar Sarayı hakkında seyyahların verdiği bilgileri aktaracak olursak,

Resim:5 Alexandria Troas Eski Su Kemerini⁸⁶

Apollon Smintheus Tapınağı, günümüzde Biga Yarımadasının güneybatısında yer almaktadır. Tapınağın bulunduğu yer sulak bir bölgedir. Kehanet amacıyla da kullanılan su, Alexandria Troas halkı için önemli bir faktördür. Apollon'un rahibine kehanet için danışmaya gelirlerdi. Chevalier, Alexandria Troas'a doğru seyahat ederken tapınağa ait kalıntılarla karşılaştı. 1853'te ise İngiliz Amiral Spratt bölgeyi gezmiş, İon düzeninde yapılmış tapınağın Apollon'a adandığını anlamıştır. Tapınağın mitolojik öyküsü, Fare Smintheus kültürüyle ilgilidir. Tapınağın adının dünyaya duyuran 1785'te Jean Baptista Le Chevalier duyurmuştur. R.P. Pullan, 1861'de bölgeyi gezdikten sonra kazılar başladı. Pullan'dan sonraki ziyaretçiler hakkında çok da fazla bilgi bulunmamaktadır.

⁸⁴ Michaud, Poujoulat, **a.g.e.** ,s.150.

⁸⁵ Moltke, **a.g.e.** ,s.63.

⁸⁶ Sevim, **a.g.e.** ,s.215.

Tapınak hakkında yukarıda verilen bilgilerden sonra son olarak, Kızlar Sarayı adı verilen binanın özelliklerine yer verelim.

Kentte, yerde bulunan dağınık halde duran mermer taşlardan burada büyük bir binanın bulunduğu sonucu çıkmaktadır. İtalyanlar'ın, "*Marmor-Art Brocatello*", dedikleri kırmızı mermer göze çarpmaktadır⁸⁷.

Harabeler içindeki kent, İngiliz Bahçesine benzetilirdi. Türkler'in "*Kızlar-Sarayı*" adını verdikleri binanın bir zamanlar bir zamanlar Diana Tapınağı olduğu düşünülmektedir. Bina, mimarisi ve alçak kubbeleriyle bir eşya deposu veya hapishaneye benzetilmiştir⁸⁸.

4.2 Assos

Assos antik kenti bugün Çanakkale ili Ayvacık ilçesinin sahil kesiminde bulunmaktadır. Assos'ta ilk yerleşim Erken Tunç Çağına dek uzanmaktadır. Assos, Mysia ve Lidya krallıklarına bağlı iken Troas bölgesinin en önemli kentiydi.

Assos, Troas'ın güneyinde ve verimli bir ovada kurulmuştur. Assos'un karşısında, 7 mil uzakta, Mytilene (Midilli) adası ve Lepethymnos dağı bulunmaktadır.

Assos'un coğrafyasına ait yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra, kent halkının tarihçesine bakacak olursak,

Homeros ve Strabon'a göre Troas bölgesinin güney kesimi kıyılarında ilk yaşayan kavim Leleglerdir. Troia Savaşı sırasında, bu halkın korsanlık ve denizcilik yaptığı bilinmektedir. Ancak, Strabon'a göre şehri Mehtymna'lılar kurmuştu. En eski adı Pedasos'tur. Assos ismi de buradan gelmektedir. Kentin bugünkü adı Behram'ın, Assos'a görevli olarak gelmiş olan Bizanslı subay Mehram'dan geldiği düşünülüyor⁸⁹.

Assos kent tarihçesine dair, yukarıda verilen bilgilerin devamında kenti gezen seyyahlar ve eserleri hakkında bilgi verelim.

⁸⁷ Edward Raczynski, 1814 '*de İstanbul ve Çanakkale Seyahat*, Çev: Kemal Turan, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s.111.

⁸⁸ Texier, *a.g.e.*, s.333.

⁸⁹ Ümit Serdaroglu, *Behramkale, Assos*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s.11.

Kentin 18.Yüzyıl itibaren gezginlerin ilgisini çektiği bilinmektedir. Assos hakkındaki, ilk ciddi yayın, Closeum Gouffier tarafından 1785 ‘teki ziyaretinden sonra kaleme aldığı, “*Voyage Pittoresque de La Grèce*”’dir.

Gouffier dışında Assos’u diğer ziyaret eden gezginler, 1800 ‘de Albay Leake, 1801’de Dr. Hunt, 1816 da Richter ve 1826 ‘da Prokesh Von Osten’dir.

Assos’a gelen ve kazı yapan en önemli isimlerden birisi Bacon’dur. Arkadaşı Clarke ile birlikte British Museum adına, Yunan adaları civarındaki Dor⁹⁰ kalıntılarını incelemek üzere geldiler. Assos ve çevresinde yapılan kazılar sonucu somut verilere ulaşılmıştır.1881 baharında Clarke ve Bacon 3 yaz çalışmak üzere bölgeye geldiler. Bacon şöyle not düşmüştür:

“Kazı sezonunun zor geçiyordu. Kışın Troia bölgesi soğuk ve kuru iklime sahip olduğu için arazide iş yapmak zordu Aralık ve Ocakta kazdığımız hendekler yıkılıyor bizde kazdığımız yerleri hızlıca dolduruyoruz⁹¹. Yiyecek sıkıntımız oluyordu. Midilli veya Smyrna’ya geçerek taze yiyecek almalıydık. Yiyecek temin etmek zordu. Bazen çok bol bazen kıttır. Assos’taki evlerde bazen sıkıcı bazen neşeli insanlar yaşıyordu. Bizim iyi dostumuz Yunanlı Hagi Christo geldi. Balkonunda sigara içtik konuştuk incir ağacının altında yattık⁹².”

Bacon Assos kazıları sayesinde şehrin diğer bölümleri plan çizimleri ve kazı sayesinde çokça tecrübe edindiklerinden Almanların bu bilgileri Olympia ve Pergamon kazılarında faydalı olduğundan bahseder.

Bu gezi sonrası Clarke tarafından kaleme alınan eser “*Arkeolojik Notlar ve Yunan Şehirleri*” başlığını taşıyordu. Amerikan Arkeoloji enstitüsü tarafından basıldı. Bacon’un notları ve çizimleri tamamlanan eserin ana hattının çizilmesinde önemli rol oynamıştır. Kutsal olan olmayan tüm yapılar, askeri mimari, Yunan koleksiyonu, kent mimarisi ve yaşama ait tüm verilerin metodolojik ve kronolojik taramaya imkân sağlayan bir eser olup, Assos’a dikkat çekildiği görülmektedir⁹³.

⁹⁰ **Dor:** Sütun gövdesi kasnakların üzerine oturtulan mimari düzendir.

⁹¹ F.H, Bacon, “American Explorers in Assos”, **The Century Company**, A Popular Quarterly (1881-1899), Collection Journals Century, 1886, Newyork, s.859.

⁹² Bacon, **a.g.m.** ,s.860.

⁹³ Bacon, **a.g.m.** ,s.848

Bacon dışında Assos'u gezen bir Başka seyyah Edward Raczynski'dir. XIX. Yüzyılın başlarında bölgeye gelmiştir. Edward Raczynski ve beraberindekiler, Lesbos (Midilli) adasının karşısındaki Assos kenti kalıntılarını görmek için 22 Eylül 1814'te yola çıkmışlardır.

Bacon ve Raczynski Assos'un planından ve yapılarından şu şekilde bahsetmektedir:

“Assos **Akropolis**⁹⁴, kentin kuzey kıyısındadır. Kamu binaları ve konutlar buradadır. Akropolis'teki binalar konglomera taşından ve gri renkli olması sebebiyle Antik Çağ etkisi göstermektedir⁹⁵. Tapınağın güneyinde aşağıda **Agora**⁹⁶ bulunmaktadır. Sıcak günlerde çarşıda gezen insanların üzerine, su deposundan su serpildiği bilinmektedir. **Stoa**⁹⁷, çatısı kırmızı kiremitli bir yapıdır ve küçük bir kare şeklindedir. Stoa'nın arka duvarı biçimsiz ve yalın, pürüzlü yüzeyin boyalı ve sıvalıydı. Stoa'da, halk porticosu 300x27 ayak uzunluğunda ve 2 kat yüksekliğindeydi. Tüccar, general ve işadamlarının gittiği bir bölüm vardı. O dönemde şehrin su ihtiyacı kemer sayesinde sağlanıyordu⁹⁸.

Stoa'nın doğusunda **Bouleuterion**⁹⁹ bulunuyordu. Bouleuterion'un altında yapılan kazıda, pek çok mermer yazıt, bronz kitabeler korunmuş halde bulunmuştur. Kitabelerden biri üzerinde, Antik Yunanca Assos halkının İmparator Caligula'ya bağlılık yemini ve tahta çıkış tarihi olan MS 37 tarihi okunmaktadır. Yakınında bulunan güzel mermer başın, heykellerden birine ait olduğu tahmin edilmektedir¹⁰⁰.

Hamam yapısı kentin batısında idi. Agoranın aşağı kısmında kalmaktadır. Planı incelendiğinde, alt katın açık olduğu, 13 banyo odasının birer havza olduğu görülmektedir. Zemin harçla sıvanıp mermer bloklarla kaplanmıştır. Su deposu olan yerde, mermer kalıntılarına rastlanmıştır. Ara kattaki bölme, odalar yüzünden 2. kat 3.kat olarak algılanmaktadır. İçi taş ve

⁹⁴ **Akropolis:** İlkçağ'da Yunanistan'da ve Anadolu'da yüksek yerlerde kurulan, çevresi sağlam surlarla kuşatılmış, içinde saray, tapınak ve askeri garnizon bulunan yer.

⁹⁵ Bacon, **a.g.m.** ,s.850.

⁹⁶ **Agora:** Çarşı.

⁹⁷ **Stoa:** Antik Yunan'da agoranın yanında yer alan üstü kapalı galeri.

⁹⁸ Bacon, **a.g.m.** ,s.852.

⁹⁹ **Bouleuterion:** Antik Yunan'da kent meclisinin toplandığı binaya verilen addır.

¹⁰⁰ Bacon, **a.g.m.** ,s.853.

toprakla doluydu. Bu yapının sol tarafında enkaz yığını içerisinde “Dor” stilinde sütun, sütun başlıkları ve kitabeler vardır. 1. kitabeye göre bu bina, Assos’un belediye binasıdır¹⁰¹.

Hamam önündeki taş döşemeli cadde tiyatroya inerdi. Tiyatro yarım daire biçiminde, seyircilerin oturduğu yerler granitten ve basamaklar halinde kayaya oyulmuştur. Tiyatro 7000 kişiliktir¹⁰².

Gymnasion şehrin batısındadır. Agora ve büyük kapı arasındadır. Nef¹⁰³ içindeki zemin mozaik küçük parçalı renkli mermer ve terracota¹⁰⁴ malzemeden yapılmıştır. Mozaik zeminde grifon¹⁰⁵ tasviri görülür. Şehir sikkelerinde ve tapınağın bazı yerlerinde grifon ve sphinx¹⁰⁶ fügürü görülmektedir. Bu yaratıklara, Assos’un silahları, üzerinde de rastlanır. Daha ilerde bulunan bir başka mozaikte hala Yunan işçiliğinin izleri görülürken iki tarafında kanatlı zafer tanrısı mı Aşk tanrısı Eros mu olduğuna karar verilmemiş olan kalıntı görülmektedir. Yunan ve Roma fresk ve mozaiklerinde sıklıkla işlenen figürler mitolojiktir¹⁰⁷.

Buraya sonraları kilise yapılmıştır. Kilise erken tarihte yapılmış olmalıydı ancak daha sonra antik Yunan geleneğinin büsbütün yok olduğu görülmektedir. Yunan askeri mimarinin güzel bir örneği olan yapı Türkler tarafından tahrip edilmiştir, taşları İstanbul’a taşınıp rıhtım inşasında kullanılmıştır¹⁰⁸.

Şehrin önemli antik yapıları ile ilgili seyyahların verdiği bu bilgilerin ardından kentin nekropolis¹⁰⁹ ve lahitleri¹¹⁰ ile ilgili dönemin arkeologları ve seyahatnamelerden edindiğimiz bilgiler şu şekildedir:

¹⁰¹ Racyznski, **a.g.e.** ,s.106.

¹⁰² Racyznski, **a.g.e.** s.105.

¹⁰³ **Nef:** Mimaride apsise dik ya da paralel olarak yer alan ve birbirlerinden sütun yada paye dizileriyle ayrılan uzunlamasına mekanlara verilen ad.

¹⁰⁴ **Terracota:** Pişmiş toprak.

¹⁰⁵ **Grifon:** Kartal başlı aslan gövdeli ejderha.

¹⁰⁶ **Sphinx:** Yunan mitolojisinde kanatlı yaratık. Göğsü ve yüzü kadına, gövdesi aslana, kanatları kartala benzeyen bir varlık.

¹⁰⁷ Bacon, **a.g.m.** ,s.854.

¹⁰⁸ Aynı yerde.

¹⁰⁹ **Nekropolis:** Ölüler şehri. Mezarlık alanı

¹¹⁰ **Lahit:** Duvarları taş veya tuğladan yapılmış kapak taşlarıyla örtülü mezar.

Bacon ve ekibinin kazı yaptığı 1881’de arazide, 100 tane lahit mezar bulunmuş. Bacon, bölgedeki lahitlerin yazıtlı olmalarının genel özellikleri olduğunu belirtmiştir. Mezarları kayıtlarına şöyle düşmüş: *“Pek çoğunun yanları kırık veya kesiktir. Lahitler, oymalı, süslü, çelenk, çiçek zinciri, taç ve geleneksel üst kısma sahip köşeli yapılardır. Birçok lahitin kapakları hala üzerindedir. Açılan bu lahitlere, ölüer geç dönemde yerleştirilmişti.5-6 ceset aynı yere gömülmüş ve tabakalanma meydana gelmiştir. Bazı lahitlerde, ölü yanına bırakılan malzemenin durumu iyi değildir¹¹¹.*

Resim:6 Assos Lahitler ¹¹²

Arazideki bir başka lahitin iyi korunmuş durumda olduğu görülür. İçinde, 12 küçük terracota figürin bulunmuştur. Hepsi de iyi durumdaydı. Bu örneklerin dışında, Bacon ve ekibi, çok süslü ve çok büyük kapağa sahip olan bir başka lahit zemine daha yakın bir yerde bulunmuştur. Bu lahitin yakınında bulunan diğer önemli yapı büyük kaya sunaktır¹¹³. Sunağın önünde 2 yılanı

¹¹¹ Bacon, **a.g.m.** ,s.859.

¹¹² Bacon, **a.g.m.** ,s.855.

¹¹³ **Sunak:** Tapınağın içinde ya da yakınında bulunan, tanrılara sunulan adaklar için kullanılan, genellikle taştan yapılmış öge.

kurban eden heykelden figürler bulunmaktadır. Özel günlerde sunak ve mezarların, çiçek çelenkleriyle süslendiği bilinmektedir¹¹⁴. Asos'un ünlü mezarları, Various, Larichos ile 3 kahraman Kallisthenes, Aristias ve Kallistehenes'e ait mezarlardır. Publius Various'un mezarı, yarım "pithostu"¹¹⁵. Bölgedeki en geniş mezar budur. "Exedra"¹¹⁶ ve kemerli mezar odası hala el değmeden kalabilmiştir. Toprağın 20 ayak derininde birikinti vardı. Bu mezarın yakınında, güzel bir kadın başı heykeli bulunmuştur. Demeter ya da Persephone'ye ait olabilir¹¹⁷. Larichos ailesinin mezarı, büyük ve dikdörtgen plana sahipti. Lahitin içinden birçok buluntu gelmiştir. İnsan kemikleri, küçük vazo ve korozyona uğramış "strigilis"¹¹⁸ ve çok sayıda madeni para bulunmuştur. Aile üyelerinin birçoğu soyadı "AAPIXOE"dır.

Resim: 7 Assos - Lahit ¹¹⁹

Kallisthenes, Aristias ve Kallistehenes'in iskeletleri dağılmış olmasına rağmen isimleri okunuyordu.

¹¹⁴ Bacon, **a.g.m.** ,s.856.

¹¹⁵ **Pithos**: Antik dönemde içinde yağ, tahıl gibi besin maddelerinin saklandığı büyük, aşağı doğru daralan yumurta formu, omuzdan kulplu çanak, çömlek. Bu dönemde genellikle bu kapların içine insan cesetleri konularak gömü yapılmaktaydı.

¹¹⁶ **Exedra**: Antik Yunan mimarisinde kapalı toplantı yeri.

¹¹⁷ Bacon, **a.g.m.** ,s.858.

¹¹⁸ **Strigilis**: Sporcu ve gladyatörlerin vücutlarındaki yağları temizledikleri metal alet.

¹¹⁹ Sevim, **a.g.e.** ,s.187.

Kahramanlıklarının sebebi bilinmemekle birlikte, onları farklı kılacak bir cenaze töreni düzenlenmişti. Yaptıkları işleri anlatan tablet küçük tapınakta bulunmaktaydı.”

Nekropolis alanında mezarların açık olması, halkın burada define aradığı sonucunu gözler önüne sermektedir¹²⁰.

Raczynski, Assos kalesinde yüksek kemerli bir kubbeli, kapısı 4 sütunlu yuvarlak biçimli bir cami gördüğünü, ayrıca kentin yapılarında kullanılan malzemenin granit olduğunu yazmıştır¹²¹.

Resim:8 Assos Kalesi, Texier¹²²

Seyyahların kent mimarisi dışında, sosyolojik gözlemleri de olmuştur. Bunlardan biri, Bacon ve ekibinin Assos'a geldiği zaman, Türkler'in Ramazan ayında gözlemledikleri oruç ibadeti hakkında verdikleri bilgilerdir. Türkler'in gün doğumuna kadar yemek yediklerinden, sonra gün batımını beklediklerini Bacon günlüklerinde anlatmaktadır¹²³.

Kentin sokaklarında, konuşan kadınları, çocukları ve oynadıkları oyunları gözlemleyen gezginler, kadınların akşam yemeği hazırlığında olduklarına dikkat çekerler. Kırsal arazide otlatılan sürüleri, sırtlan ve başıboş çakalları da görmüşler.

¹²⁰ Raczynski, **a.g.e.** ,s.105.

¹²¹ Raczynski, **a.g.e.** ,s.110

¹²² Sevim, **a.g.e.** ,s.222.

¹²³ Bacon, **a.g.m.** ,s.849.

Namaz kılanları gözlemlemiş ve ardından çok lezzetli olarak tanımladıkları pilavın tadına da bakmışlar¹²⁴.

4.2.1 Assos'un Yalnız Bekçisi Athena Tapınağı

Assos'un en önemli yapılarından biri olan Athena Tapınağı'nın friz ve metopları bugün Louvre Müzesi'nde, Boston Müzesi'nde ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Anadolu'nun Arkaik Dönemine tarihlendirilen en erken mimari heykeltıraştık eserlerinin korunduğu Dor yapısı olduğundan özel bir alt başlıkta değerlendirilmiştir.

Batı Anadolu'da, tanrıça Athena'ya adanmış olan "Dor" düzeninde yapılmış tek tapınaktır. Tapınağın varlığı, Atinalılar'ın Troas bölgesine ilgilerini arttırmıştır. Racysznski ve Texier'in bu özel tapınak hakkındaki kayıtları şöyledir:

"Assos Akropolisinde inşa edilmiş olan Athena Tapınağı, ünlü Partheneon tapınağına benzetilmektedir. Tapınak uçurum kenarında inşa edilmiştir. Basamaklı rampası ile tepeye tırmanılıyordu. Deniz seviyesinden yüksektedir.

Tabanı, 800 ayak uzunluğundadır. Zemini kumluk araziye oturur. Duvar ve sütunları antik mimarlar tarafından inşa edilmiştir. Zeminde merkezde görülen mozaik parçaları döşemenin orijinal parçasıdır.

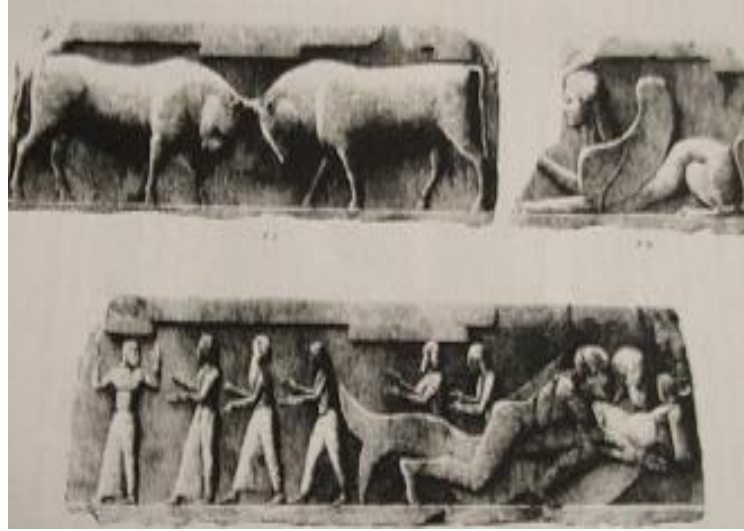
Arkaik dönem özellikleri taşıyan yapının, sütunları mavi kırmızı boyalıydı. Sütunlar Paestum sütunlarına benzemektedir. Tapınağın çatısı heykellerle süslenmiştir. Heykellerde Mısır etkisi görülmektedir¹²⁵.

Tapınağın istihkâm duvarları Bizans ve Ortaçağ'a tarihlenir. Bacon, toprağı sürdükleri zaman, kemikler, ölü külleri, domuz dişleri ve diğer çöp malzeme ile karşılaştıklarını ifade eder. Tapınak da bu tabaka üzerinde çok katlı vaziyette yükselmiştir. Tapınağın güney duvarı Ortaçağa tarihlenmektedir. Burada çok fazla sayıda tapınak kalıntısı bloklar, birkaç parça ünlü heykel ve

¹²⁴ Bacon, **a.g.m.** ,s.850.

¹²⁵ Racyznski, **a.g.e.** ,s.108.

arşitrav ¹²⁶ parçaları bulunmuştur. Triglif ¹²⁷ kısmında büyük harfler görülmektedir¹²⁸.

Resim: 9 Assos Athena Tapınağı Kabartması ¹²⁹

Tapınağın orijinal haline getirebilmesi mümkündür. Çünkü sağlam parçalar arazide dağınık haldedir¹³⁰.”

Bu iki seyyahın notlarında tapınak kabartmaları hakkında şu bilgilere ulaşabilmekteyiz: Kabartmalarda, Nereidler'den kaçarken Herakles'in Triton ile olan mücadelesi, Herakles adına yapılan ziyafet, elinde bir kap tutan pholos, kaçan kentaurosılara ok fırlatan Herakles tasvir edilmektedir. Tapınağın metoplarında Boğa şeklindeki Zeus'un Europa'yı kaçırması ve üç ayaklı kazan için yapılan mücadele betimlenmektedir. Cephenin iki tarafında 2 boğa mücadelesi tasvir edilmiştir. Diğer bir metopta, oturan bir sfenks görülür. Bu, Mısır eski eserlerinde Ebû'l Hevl olarak tanımlanan hayali yaratıktır. Tapınağın bir başka metobunda Ménélas ve Protée'nin arasındaki mücadele tasvir edilerek

¹²⁶ **Arşitrav:** Çatı bloğu.

¹²⁷ **Triglif:** Üç yollu, üç oluklu anlamına gelir.

¹²⁸ Racyznski, **a.g.e.** ,s.108.

¹²⁹ Texier, **a.g.e.** ,s.358.

¹³⁰ Texier, **a.g.e.** ,s.357.

Troai ile Mısır arasındaki eski ilişkiye atıfta bulunmak istendiği görülmektedir. Bu ilişkiyi ilk yazan Herodot'tur¹³¹.

Resim: 10 Assos Athena Tapınağı Kabartma¹³²

Sésotris'in oğlu Phéeron'un halefi Memhpis şehri vatandaşlarından ve Yunanlılar'ın tabiriyle Protée idi. Paris ile Sparta'dan kaçan Héléne Troia'ya gitti ve ters rüzgârlar onu Mısır'a yönelttiği zaman Protée'nin yanında yaşadı. Héléni istemek için Ménélas Protée' in sarayına geldi. Okluğuyla başlığından tanıdı. Protée' boşuna Ménélas'ın takibinden kaçıyor deniz perileri savaş yerinden kaçıyordu. Başka bir kabartmada ise; Pirithous'un evlenmesi tasvir edilmişti. Texier bu kabartmaların üslubunu ilkel olarak tanımlamaktadır¹³³.

“*Arşitrav*” kısmında görülen bir başka sahnede kentauru okuyla takip eden karakter resmedilmiştir. 11 heykel bloğu yüzeyde bulunurken, 8 ilâve parçayı Bacon ve beraberindekiler bulmuştu. Texier, metopları¹³⁴ ve frizleri MÖ 540-520'ye tarihlemiştir.

Ana rölyef, 1838'de Osmanlı Sultanı II. Mahmut tarafından Fransız Hükümeti'ne hediye edilmiştir. Eserler, Paris'e götürülmüştür. Kabartmaların bir kısmı, Amerikalı Kazı ekibi tarafından Boston Müzesi'ne taşınmıştır¹³⁵.

Bacon en son işlerinin bitişini şöyle aktarıyor:

¹³¹ Herodot, **a.g.e.**, s. 117 (II. 111.)

¹³² Bacon, **a.g.m.**, s.849.

¹³³ Texier, **a.g.e.**, s.357.

¹³⁴ **Metop:** İki triglif arasındaki kısım.

¹³⁵ Serdaroglu, **a.g.e.**, s.7.

“Tapınak bloklarının tümü kutulanmış şekilde deniz kıyısında sevk edilmeyi bekliyordu. Son partide kasalı antikaları göndermeyi planlıyoruz ondan sonra ülkemize döneceğiz¹³⁶”.

4.3 Ephessos

Günümüzde İzmir ili Selçuk ilçesinin 3 km kadar yakınındaki antik kenttir. Kent, Küçük Menderes ırmağına yakın, dağlık Dip Burnu (Trogilion)’dan devam edilince 5 mil kadar doğuda kalıyordu. Kaytros’un denize döküldüğü yerde kurulmuştur. Efes ovası, en 6 mil, boy 12 mildir. Deniz yönü olan batı hariç dağlık bir arazisi vardır¹³⁷.

İonlar kenti, Panayır tepesinin batı ve kuzeybatı sırtlarında kurmuştur. Kentin sınırları Kroisos zamanından Büyük İskender’in imparatorluğunun parçalanmasına kadar tapınak ve tapınak etrafındaki yerleşim yeri olarak belirlenmişti. Ephessos’un kurucusu Androclus’tur. Lysimachos döneminde ise Ephessos, Prion dağı eteklerine kadar genişlemiştir¹³⁸.

Yukarıda anlattığımız antik kentin coğrafyası hakkındaki bilgilerden sonra şimdide kente gelen seyyahlar ve izlenimleri hakkında bilgiler verelim.

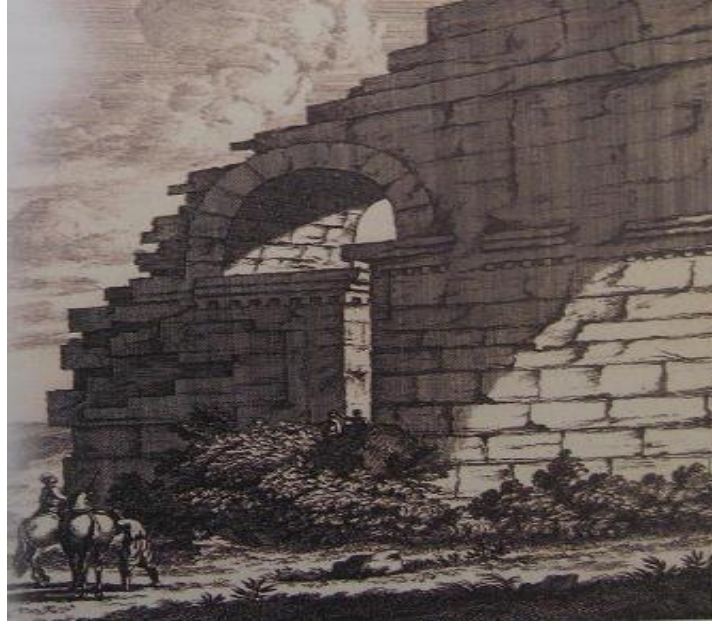
17. Yüzyılda, bütün doğu ülkeleri gibi Ephessos antik kentine de pek çok Avrupa’lı gezgin gelmiştir. Gelip gezenlerin yazdıkları eserler ve anlattıkları şeyler, Avrupalıların ilgisini çekmiştir. O dönemdeki seyahatler cesaret gerektiren gezilerdi. Çünkü dil bilmiyorlardı, hiç bilmedikleri bir coğrafyada yabancı insanlardan bilgi almaya çalışıyorlar, dağ tepe aşıyorlardı. Zorlu yolculuğu tamamlayanlar memleketlerinde kahraman gibi karşılanıyordu. İngiliz G.Wheeler, 1682’de Efes’e gelmişti. Çizdiği harita krokide kentin kalıntılarını göstermek istemiş ancak bunları rastgele yerleştirmişti. Ondan birkaç sene önce gelen Fransız

¹³⁶ Aynı yerde.

¹³⁷ Michaud, Poujoulat, **a.g.e.** ,s.92.

¹³⁸ J. Davis, **Anotalica, XIX. Yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia’nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü**, Çev: Funda Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006,s.26.

C. Bruyn (1698) Artemis Tapınağı'nı aramış İsa Bey Cami'ni, St. Jean Kilisesi sanıp gravürünü çizmiştir¹³⁹.

Resim 11: Ephessos, Corneille Le Bruyn, 1698¹⁴⁰

W.J. Hamilton, Ephessos Artemis Tapınağı kalıntıları zannedilen harabelerin yıkılmış bir mabede ait olduğunu belirtmiş. Notlarına şöyle devam eder: “*Mabedin, vahşi ve hayal ürünü kahramanlar ile süslenmiş olması, Doğu geleneğinin etkisinde olduğunun göstergesidir. St. John kilisesini ve Sultan Selim Camisini ziyaret etmeyi planlıyorduk. Sultan Selim Camisi, yanlışlıkla kilise zannedilebilirdi. Cami, dev granit sütunlar tarafından desteklenmekteydi. Şehrin diğer önemli kalıntıları olan, Bizans kilisesi veya Bazilika, şehir sur duvarı, mermer ocağı, tiyatro, stadyumu ve Efes'in diğer kamu binalarına ait kalıntıları ve su kemerini gördük*¹⁴¹”.

Kentin coğrafi konumu ve seyyahlar hakkında yukarıda verilen bilgilerden sonra kentin önemli mimari yapıları ve özelliklerine değinelim.

Meryem Ana Evi Hristiyanlar açısından, önemlidir. Yedi Uyurlar Mağarası, Celsus Kütüphanesi, Hadrian Tapınağı, Domitian Tapınağı, Serapis

¹³⁹ Sabahattin Türkoğlu, **Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,1986, s.118.

¹⁴⁰ Sevim, **a.g.e.** ,s.94.

¹⁴¹ William John Hamilton, **Researches in Asia Minor, Pontus And Armenia**, Some Account Of Their Antiquities and Geology, Secretary to The Geological Society, In Two Wolumes, Vol. 2, John Murray Albemarle Sreet, London, 1842, s.24.

Tapınağı, St. Jean Bazilikası, Yukarı Agora ve Bazilika Oktagon, Kleopatra'nın kız kardeşine ait anıtsal bir mezar, Senato (Odeon), Prytaneion (Belediye Sarayı), Domitianus Meydanı, Magnesia Kapısı (Üst Kapı) ve Doğu Gymnasiumu, Herakles Kapısı, Mazeus Mithridates (Agora Güney) Kapısı, Traianus Çeşmesi, Heroon, Yamaç Evler, Saray Yapısı, Stadyum, Tiyatro, Gymnasium, Hamam, St. John Kalesi kentin diğer önemli yapılarıdır¹⁴².

Ephesos tiyatrosu tepenin batısında kalır ve çapı 150 metre (500 ayak) olup çok büyüktür. Oturma yerleri harap durumdadır ve bu yüzden kaç kişilik bir tiyatro olduğunu anlamak zordur¹⁴³.

Tiyatronun dışında diğer bir önemli yapı gymnasiumdur. Tiyatronun ilerisinde kalmaktadır. Buraya ait granit sütunlar, Ayasuluk Camisinde kullanılmıştır. Panayır tepesinin batısından bataklığa kadar olan kesim M.S. 1. ve 2. Yüzyıla kadar geniş bir perioda tarihlenen kalıntılarla doluydu. Addler'e göre deniz bir zamanlar tüm araziye kaplıyordu. Liman bu yüzden tiyatronun aşağısındadır. Tiberius zamanında olan devletin 12 büyük kente çok zarar verdiği bilinmektedir. Panayır tepesinin kuzeybatısında Lysimachus'un eseri olan stadyum görülmektedir. 260 m (850 ayak) olup oturma yerleri sökülüp taşınmıştır¹⁴⁴.

Kentin gymnasium, stadyum ve tiyatrosu hakkında verilen bilgilerden sonra şimdide de diğer önemli yapılarından söz edelim.

Jupiter Tapınağı kalıntıları, Artemis Tapınağı ve tiyatronun komşusudur. Aynı zaman, hizada, aynı yerdedirler. Tapınağa ait Korint düzenindeki sütunlar ve parçalar küme halinde duruyordu. Arşitrav kısmı oldukça yüksektir¹⁴⁵. Bir başka tapınak, Cladius Tapınağı'dır. Bu tapınağın kalıntıları gymnasiumun yakınındadır.

Tapınakların dışında kentin diğer önemli bir yapısı da kalesidir. Eski kentin kuzeybatısındadır¹⁴⁶. Kulelerinden birisi küçük ama mükemmel bir mimariye sahipti. Dış cephesinde gravür sanatına ait örnekler görülmektedir.

¹⁴² Türkoğlu, **a.g.e.** ,s.118.

¹⁴³ Davis, **a.g.e.** ,s.32.

¹⁴⁴ Davis, **a.g.e.** ,s.30.

¹⁴⁵ Hamilton, **a.g.e.** ,s.26.

¹⁴⁶ Chishull, **a.g.e.** ,s.45.

Agamemnon'nun Mycane deki mezarına ve Smyrna Tantalos mezarına benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Ephessos'un savunma imkânları kısıtlıdır¹⁴⁷.

Seyyahların Ephessos'un civarındaki antik yerleşimlerden de bahsettiklerini günlüklerinden öğrenmekteyiz.

Hamilton Phygela'ya varışından bahseder: “*Scala Nouva'ya yat ile ulaşım güvenliydi. Geldiğimiz yerde, harap duvarın içerisinde mermerden bir figür gördük. Duvar kalıntısı Bizans veya Türklerden kalma olmalıydı. Kentin su kemerini de gördük. Yolumuza devam edip, solumuzda kalan, Antik Phygela kenti harabelerine vardık*”¹⁴⁸.

Pygela (Neapolis, günümüzde Aydın ili Kuşadası ilçesinin 1 km güneyindeki Yılanca Burnu üzerindeki kenttir)¹⁴⁹. Troia Savaşın'dan sonra Agamemnon kentte, Diana Tapınağı inşa ettirmiştir. Seyyah Tournefort'un iki kenti birbirine karıştırdığı bilinmektedir¹⁵⁰.

Hamilton şehirle ilgili sözlerine şöyle devam eder:“*Burada Roma dönemine ait fayans döşeme ve çanak çömlekler vardı. Yolun yakınında ise; temeli geniş yer kaplayan mermerden tapınağı gördük. Scala Nouva ve Ayasuluk arasında bir kale vardı. Burada yol ikiye ayrılıyordu. Birincisi sağdaydı ve Ayasuluğ'a gidiyordu. Diğerleri, sahil boyunca devam eden Kolophon, Lebedus ve Teos'a çıkıyordu. Seyyahların, Ephessos ve çevresi için Chandler'ı referans aldıkları bilinmektedir. Ayasuluk, Ephessos'a 1 mil kadar uzaklıkta olan, antik kalıntılarla inşa edilmiş bir Müslüman kentiydi. Tepeye vardığımızda olağanüstü manzarasıyla karşılaştık*”¹⁵¹.

Seyahatnamelerde, Ephessos civarındaki diğer önemli iki kent hakkındaki bilgilerden başka yapılan kazılarda çıkarılan eserlerin durumu hakkında da kayıtlar tutulmuştur.

Ephesos kazılarında çıkarılan pek çok heykel, kabartma, vazo, sikke Avusturya'ya gönderilince Müze-i Hümayun Müdürü, Osmanlı Sadaret makamına

¹⁴⁷ Hamilton, **a.g.e.** ,s.27.

¹⁴⁸ Hamilton, **a.g.e.** ,s.21.

¹⁴⁹ www.kenthaber.com. (Er.Tar. : 20.06.20012)

¹⁵⁰ Michaud, Poujoulat, **a.g.e.** ,s.92.

¹⁵¹ Hamilton, **a.g.e.** ,s.23.

yazı yazarak durumu bildirmiş. Buna rağmen eserler Viyana müzesine taşınmış. 1884'te çıkan Asar-ı Attika Nizamnamesi ve arkeolog Osman Hamdi'nin çabaları da sonuçsuz kalmış eserlerin bazıları armağan olarak verilmiş, eserler seçme hakkı da yabancı sefere bırakılmıştı¹⁵².

Viyana'ya giden Ephesos eserleri Osmanlı müzecilerini çok üzmüştü. Kazı yerine komiser gönderilmiş olmasına rağmen, eserler yurtdışına çıkmaya devam ediyordu. İstanbul Müzesinden Halil Edhem Bey, Ephesos'a geldi ve Otto Benndorf ile görüştü.

- *“Bunları götürcek misiniz?”*

- *“Sefaretimden haber bekliyorum”*, cevabını alan Halil Edhem Bey İzmir'e döndü. Benndorf'un yerine gelen Prof. Risch'e kazı ruhsatı verilmedi. Efes'ten çıkan eserleri iade ederlerse, ruhsat alabileceklerdi. Sonuçta, 6-7 heykel, Osmanlı Müzesi'ne iade edilmiş¹⁵³.

4.3.1 Antik Dünyanın Yedi Harikasından Biri Artemis Tapınağı

Tapınağın dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmesinin sebebi görkemli bir yapı oluşudur. Tamamı mermerden inşa edilmiş bir tapınaktır. Hellenlerden önce, bölge Kybele 'ye ait bir kutsal alandı. Sardes ve Magnesia tapınakları gibi topografik bir zorunluluk olmadığı halde batıya bakmasının sebebi, Kybele kültü ile ilişkilendirilir¹⁵⁴.

¹⁵² Türkoğlu, a.g.e. ,s.152.

¹⁵³ Türkoğlu, a.g.e. ,s.154.

¹⁵⁴ Hamilton, a.g.e. ,s.25.

Resim 12: Fischer Von Earlach Artemis Tapınağı Çizim¹⁵⁵

Seyyahları Ephesos'a çeken en önemli sebep ünlü Artemis tapınağının varlığıdır. Chandler tapınağa ait bir iz bulamadığından bahsediyor. Tapınak 1869'da keşfedilmiştir. Bazı seyyahlar Liman Hamamları'nı tapınak zannetmişlerdir. Tapınağın kurucusu Lidya kralı Kroisos'tur. Pers Kralı Kserkses'in Yunanlılar'a yenildiği zaman çocuklarını Artemis Tapınağına yolladığı bilinmektedir.

Konum olarak limanının önündeydi. Küçük Menderes nehrine hâkim, denize 1 mil uzaklıktaki bir tepe üzerindedir. Bataklık zeminde 2 büyük masif duvarının ayakta olduğu görülmektedir. Tapınağın inşa edildiği bataklık arazi, hayvan postları yardımıyla kurutulmuştur. Temel kaidesi üzerindeki kabartma, 30 - 40 ayak yüksekliğindedir. Plinius tapınağın her biri 6 ayak yüksekliğinde 127 sütunu olduğundan bahseder. Tüm uzunluğu 425, genişliği 220 ayaktır. Ünlü heykeltıraş Scopas sütunları süslenmiştir. Sütun bakımından en zengin tapınaklardan birisidir. Güneyde suyolunun sütunları ve iki yerde tiyatronun merdivenleri görülmektedir. Tek taş üzerine oyulmuş, iki yılanlı bir ay tanrıçası heykeli gördük¹⁵⁶.

Basamaklara yaklaşıldığında görülen kalıntılarda hâlâ bir hareketlilik görmek mümkündür. Duvarlardan oluşan, çok büyük ve muhteşem olan bu yapı

¹⁵⁵ www.kunstkopie.de. (Er. Tar. : 24.10.2012)

¹⁵⁶ Hamilton, a.g.e. ,s.25.

malzemesi, kaba, pürüzlü, sert mermer malzemedir. Bu kalıntılar çok büyük parçalardan oluşmaktaydı. Binalar, çok büyük duvar kütlelerinin şekillendirilmesiyle yapılmıştı. Kamu binası, büyük bir araziyi kaplıyordu. Karanlık olan dairesi, sağlam duvarı ve kabul salonu kuzeyden güneye doğru genişliyordu. Senato binaları birbirinden bağımsız haldeydi. Batı tarafta gördüğümüz yapı ise esas mabet olmalıydı ve ayaktaydı¹⁵⁷.

Resim 13: Tournefort Gravür Artemis Tapınağı¹⁵⁸

Hamilton, bu yapının eskiden güzel mermer veya metal levhalara sahip olma olasılığına değinir. Hıristiyanlık çağında, tapınak yıkılmış ve sütunları Konstantine tarafından taşınmıştı. Kilise tarafından harabelerin ayağa kaldırıldığı biliyoruz. Efes uzun yıllardır, Hıristiyanlar için önemli bir merkezdi. Artemis'e ibadet edenler için ve rahipler için ek binalar vardı. Toprağın yapısı ve diğer nedenlere bağlı olarak, deniz seviyesine gelen harabeler tapınağın temelleridir¹⁵⁹.

P. Clayton ve M. Pierce, tapınağın harap duvarlarının birinin altında, çok dar ara yol ve labirent şeklindeki odaların varlığından bahsederler. Rivayete göre, Efes Artemis Tapınağı Büyük İskender'in doğduğu gece yanmıştır. Çok sonra tarihe geçmek isteyen Herostratos, MÖ 356'da tapınağı yakmış. Büyük İskender,

¹⁵⁷ Aynı yerde.

¹⁵⁸ www.img.zvab.com. (Er. Tar. : 10.09.2012)

¹⁵⁹ Hamilton, **a.g.e.** ,s.25.

tapınağın yeniden inşası için ismini yazmaları şartıyla bağış yapacağını söylemiştir¹⁶⁰.

Resim 14: Ephessos Artemis Tapınağı ¹⁶¹

Efes Artemis Tapınağı'nın MÖ 3 Yüzyıla dek ayakta kaldığı, basılmış olan sikkeler üzerindeki resminden anlamak mümkündür¹⁶².

17. Yüzyıla gelindiğinde, Efes'in yoksul, bakımsız ve terk edilmiş bir köy haline gelmiş olmasına rağmen Artemis Tapınağı, hâlâ ayakta olduğunu Clayton ve Pierce'in notlarından öğreniyoruz¹⁶³.

¹⁶⁰ Peter Clayton - Martin Pierce, **Antik Dünyanın Yedi Harikası**, Çev: Betül Avunç, Homer Kitabevi, İstanbul, 1995, s.81.

¹⁶¹ XVIII. Yüzyıl gravürü: hayali bir çizim. Gerçeğine hiç benzemese de o yıllarda Batı'da Artemission'u algılama biçimine ilginç bir örnek olarak görülebilir. www.onuncukent.com. (Er. Tar.: 12.07.2012)

¹⁶² Clayton, Pierce, **a.g.e.**, s.93.

¹⁶³ Clayton, Pierce, **a.g.e.**, s.86.

Resim 15: Ephesos Harabeleri¹⁶⁴

4.4 Hierapolis

Hierapolis kenti, günümüzde Denizli ili sınırları içinde bulunan antik kenttir. Denizliye giderken kuzeydoğu tepelerin yamacında geniş bir ovaya hâkim yerde kurulmuştur. Karşısında Kadmos ve Friji dağı vardır. Kent, tepe üzerine kurulmuş, tepe Lycus ve Menderes vadilerine açılmaktadır. Solda Honaz dağı bulunurken doğuda dağlar Menderes'in yukarı kollarını oluşturmaktaydı¹⁶⁵.

Chandler ve diğer birkaç seyyahın İzmirli Quntus'un Troia Savaşını anlattığı eserinde bahsettiği Nympheler'in kutsal mağaralarının Hiéropolis'te olduğuna inandıkları bilinmektedir¹⁶⁶. Diana, uyuyan genç çoban Endymion'a bakmak için gökyüzünden inmiştir. Eserinde Hieropolisten'de bahseden¹⁶⁷ Strabon'a göre Endymion'un mağarasının Karia bölgesinde bulunduğunu ifade eder¹⁶⁸.

Hierapolis kalıntıları, Menderes vadisini kaplamaktadır. Bölgenin seyyah ve diğer ziyaretçilere yüzyıllardır kolay bir seyahate izin verdiği bilinmektedir. Bu özelliğinden dolayı da pek çok seyyah tarafından gezilmiş olan antik bir kenttir.

¹⁶⁴ www.osmanliayasuluk.com.tr. (Er. Tar. : 17.10.2012)

¹⁶⁵ Texier, **a.g.e.** ,s.390.

¹⁶⁶ Henry, Christmast, **İstanbul ve Ege Yollarında, İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar 1851** Çev: Mustafa Özbaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, s138.

¹⁶⁷ Strabon, **a.g.e.** ,s.137.

¹⁶⁸ Strabon, **a.g.e.** ,s.150.

19.Yüzyıl seyyahları ve yazarları kasaba hakkında az şey söylerler ve gerçekten Smyrna demiryolu inşaatı sayesinde kentin gezilmesi kolay hale geldiğinden bahsederler. E. Tristram'ın notları bu ortamı gözler önüne sermektedir: “*Son durak ya da gar olan Seraguay ile Hierapolis arası yaklaşık 15 mildi. Sereguay istasyon şefi ziyaretçilere kalacak yer ve gezinti için at temin ediyordu. Kentin etrafındaki ağaçlarla kaplı tepenin adı Baba Dağ ve yüksekliği 8000 feet'dir. Baba Dağ çevresi ağaçlarla kaplı yeşillik bir arazi ve gri gölgesi olan zeytin ağaçları ve çalılarla kaplıdır*”¹⁶⁹.

Hierapolis kentinin kurulduğu arazi kalkerli taşlardan ve doğal mineralli su kaynakları bakımından zengindi. Mineralli suların oluşturduğu travertenleri Tristram, güneşte parlayan karlı kayalıklara benzetmiş. Bunları Hierapolis'in ünlü beyaz terasları olarak adlandırılıp, Yeni Zelanda'da bir benzerinin görüldüğü doğal oluşumlar olarak tanımlamıştır¹⁷⁰.

Christmas, bölge mineral sularının romatizma ve cilt hastalıklarına iyi geldiğine inanıldığından ve Hierapolis'in Apollon ve Asklepion için kutsal bir kent oluşundan bahsetmektedir. “*İnsanlar Pamukkale sularıyla bir hafta yıkansalar ölmezler, su ılıktır ve sülfür tadındadır*”¹⁷¹.

İnsanlar tarafından şifa bulunan bir yer olarak bilinen Hierapolis'in bu özelliği nedeniyle nüfusunun sürekli arttığı bilinmektedir. Pek çok yazarın eserlerinde Hierapolis ile ilgili olarak sadece sıcak su kaynaklarını anlatmakla yetindiklerini görülmektedir. Texier, bölgeyi gezerken karşılaştığı eser ve anıtların Roma istilasından sonraki dönemlere tarihlendiğinden bahsediyor¹⁷².

¹⁶⁹Ellis Tristram, “Hierapolis And Its White Terrace”, **Harper's New Monthly Magazine**, Volume: 79 Issue: 473 (October, 1889), s.692.

¹⁷⁰ Tristram, **a.g.m.**, s.688.

¹⁷¹ Christmast, **a.g.e.**, s.136.

¹⁷² Texier, **a.g.e.**, s.387.

“*Plutonium*” diğer bir adıyla “*Cehennem Kapısı*” adı verilen mağara, Mesogis dağının eteklerinde bulunmaktadır. Strabon, buranın çevresinin 15 metrelik kayadan korkulukla çevrildiğinden ancak cehennem ülkesinin girişinin kayıp olduğundan insan ve hayvanları etkileyen öldürücü gazdan bahsetmektedir¹⁷³. Christmast, Chandler’ın da mağarayı aramış olduğundan ancak bulamadığından ve halk arasında mağaranın cehennem cinleri veya şeytanın evi olduğuna inanıldığından bahsetmiřtir¹⁷⁴.

Resim 16: Hierapolis Travertenler, De Laborde 1838¹⁷⁵

Bölgede bulunan mağaradaki gazın insanlar ve hayvanlar için öldürücü olduğu bilinmektedir. Bu gazdan etkilenmeyen sadece hadım rahiplerdir. Galler onlardan birisidir. Kuyuyu Marcel, Albay Leake ve Arundell görmüştür. Albay Leake ve Arundell’e göre tiyatro ile maden suyu kaynaklarının arasındaki vadide bulunan kuyuyu Cockerell keşfetmiştir. Texier, Arundell, Cockerell ve diğer gezginlerin kuyunun yerini tam olarak tespit edemediklerinden bahsetmektedir. Texier, Kyble Tapınağı’nın hadım rahiplerinin nefeslerini tutarak gazdan etkilenmediklerinden bahseder. Ona göre bu sıradan bir oyundur.

Kentin maden suları karbonik asit ile çözülmüş kalkerli kireç tuzu oranı yüksek bir yapıya sahiptir. Zaman içerisinde bu tabakaların çözümlenmesiyle alüvyon kabuğundan sütunlar meydana gelmişti. Kentin kaplıcalarını zeminden 2 metre

¹⁷³ Strabon **a.g.e.** ,s.137.

¹⁷⁴ Christmast, **a.g.e.** ,s.138.

¹⁷⁵ D’Andria, **a.g.e.** ,s.34.

kadar yüksektedir. Bütün binaların kaideleri toprağa gömülü şekildedir. Kemerler yüksek kenet ya da perçinle örülmüş dikkat ve büyük ustalıkla yapılmıştı. Büyük salona odalardan geçiliyor ve su odalara hızla dağılıyordu. Mimari süslemesi yoktur. Taş duvarlarda mermer levhalar vardır. Altı adet dört köşe “Korint” tarzı sütun dikkat çekici olup yapının “Scholae” adı verilen bölümü ünlü mimar Vitruvius tarafından filozof veya boşta gezen kimselerin sohbet yeri olarak tanımlanmaktadır¹⁷⁶. Buradaki kaplıcalarda sıcak su ile soğuk su kaplıcalar da birleştirilmişti.

Cristmas, Texier ve Tristram’ın notlarından şehir ve şehrin diğer yapıları hakkında da detaylı bilgi edinilebilmektedir:

“Şehrin duvarlarının dışında tümsek tepenin yanında tiyatroya ait çok büyük kalıntılar vardır. Kutsal olduğuna inanılan kentin deprem yüzünden tahrip olduğu düşünülmektedir. Sütunların çoğu sıradan kumtaşından bazıları ise beyaz mermerdendi. Kaba taş işçiliğine sahip ve iri taşların kullanıldığı görülen büyük kemerli bir binası vardı. Kemerli bina, Roma tarzı bir eser olarak nitelenmektedir. Su kanalları molozlardan tıkanmış. Suyolunun güneyinde hamam ve gymnasium¹⁷⁷ yapısını görmekteyiz. Planı incelendiğinde hamam ve gymnasium sütunları 2 ayak yüksekliğinde ve iki önemli yapı manzaraya hâkim tepede kurulmuş. Kent, antika seven pek çok kişinin ilgisini çekmektedir. Tiyatro yakınındaki sütunlar konglomera taşındandır”¹⁷⁸.

Kenti gezen ünlü seyyahlardan biri olan H. Christmast’ın ilgisini ilk olarak kentin zafer takı çekmiştir. Zafer takı kuzeyde bulunuyordu¹⁷⁹.

Kentin doğal taş özelliklerini taşıyan, kalkerli malzemeden yapılmış bir kilisesi vardı. Bu kilisenin ilerisinde, kalın duvarlara sahip *gymnasium* binası görülmektedir. Kubbeli çatıları iyi birleştirilmiş olduğundan depremde hasar görmemişlerdir. Kuzeybatı yamacı 20.000 kişilik büyük tiyatro kaplamaktadır. Tiyatronun manzarası, Menderes ırmağı, zengin bitki örtüsü, Kadmos dağı ve Mesogis sırtları ile antik Laodikeia kalıntılarından oluşmaktaydı.

¹⁷⁶ Texier, **a.g.e.** ,s.391.

¹⁷⁷ **Gymnasium:** Antik Yunan’da gençlerin beden eğitimi yaptıkları, çevresinde revaklı avlular bulunan yapıdır.

¹⁷⁸ Texier, **a.g.e.** ,s.391.

¹⁷⁹ Christmast, **a.g.e.** ,s.136.

Hierapolis tiyatrosu zaman içinde tahrip olmuştur. Aizonoi (Çavdarhisar) tiyatrosu ile benzer özellikler taşımaktadır. Kapısında çiçek ve dal süslemesi vardır. Bunlar Roma tarzı kabartmalarda, Baküs'ün zafer alayını simgeler. Tiyatronun, Baküs salonu İon¹⁸⁰ sütunlara sahiptir.¹⁸¹

Tiyatronun batısında, Kybele Tapınağı'nın Korinth¹⁸² başlığında sütunları görülmekteydi. Kentin pek çok tapınağı olduğu için kutsal olarak kabul ediliyordu. Binaların malzemesi, arazinin taşlarıdır.

Christmas Nekropol alanını şöyle anlatır: “*Hierapolis'in nekropolü kentin kuzeybatısında 1.5 metre x 9 metre boyutlarında taş yapılara sahip bir bölümdü. Taş yapıların üstünü lahit kapakları kapatıyordu. Lahitlerin 2 uzun yol yaparak girişe doğru uzanıyordu. Lahitlerin birinin üzerinde Yunanca kitabe vardı. Bu lahit 3 metre boyunda, 1 metre enindeydi. Kapağının üzerinde 1 adam, 1 kadın ve 1 çocuk yan yana yatıyor şekilde gösterilmiştir. Heykellerin başları tahrip edilmiştir*¹⁸³”.

Resim 17: Allom, Hierapolis Kalıntıları¹⁸⁴

¹⁸⁰ **İon:** Yüksek, daha ince ve kıvrımlı bir sütun başlığıdır.

¹⁸¹ Texier, **a.g.e.** , s.392.

¹⁸² **Korint:** Sütun başlığı, akantus ağacı yaprakları ve küçük volütlere sahiptir.

¹⁸³ Christmas, **a.g.e.** ,s.137.

¹⁸⁴ Francesco D'Andria, **Arkeoloji Rehberi Hierapolis - Pamukkale**, Çev: Nalan Fırat, Ege Yayınları, İstanbul, 2006, s.30.

Tristram'ın Nekropol alanı hakkındaki izlenimleri de şu şekildedir: *“Tahrip edilen bu lahitler yüzünden kentin nekropolü harap haldedir. Kasabanın sokaklarından birinde mezarlar vardı. Birkaç büyük anıtkabir, içerisi sahiplerinin külleri ile doluydu. Küçük bir kapıdan mezar odasına giriliyordu ve raflara daire şeklinde dizilmiş tabutlar görülüyordu. Mezarın lahit kapakları oymalı birer kaya parçasıydı. Geleneksel desenler oyularak yapılan rölyefli kabartmada, dans eden erkek figürleri görülmektedir. Bir başka yüksek kabartma ise nişe oyulmuş 2 tane uzanmış şekilde insan figürü görülür. Hierapolis mezarlarının yazıtlarının yetersiz olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ticarete önemli bir merkez, insanları barıştan yana, istekli ve hırslı bir yapıya sahiptir. İçinde kemik parçası bulunduran lahitler kayıptır¹⁸⁵.”*

Resim 18: Pamboux Kalesi, De Laborde,¹⁸⁶

Pek çok kentte örnekleri görüldüğü gibi, Hierapolis'te de yıllıklar kamu binalarının üzerine yazılıyordu. Yapılarla birlikte yıllıklarda toprağın altına gömülmüştür¹⁸⁷.

Hierapolis Laodikia harabelerine yakındır. 18.Yüzyıl kalıntıları her iki kasabada hâlâ görülebilmektedir. Tristram, kutsal olan bu iki şehrin İncildeki (Yeni Ahit) bir ayette de geçmekteğinden bahsetmiş¹⁸⁸.

¹⁸⁵Tristram, **a.g.e.** ,s.689.

¹⁸⁶ D'Andria, **a.g.e.** ,s.34.

¹⁸⁷ Christmas, **a.g.e.** ,s.138.

4.5 Miletos

Miletos, günümüzde Aydın ili Söke ilçesi sınırları içerisinde, Menderes nehrinin ağız kısmına yakın bir yerde kurulan kent, İonia bölgesinin önemli liman kentlerinden biriydi. Hitit metinlerinde kent, Millawanda olarak geçmektedir. Miletos'un pek çok ismi vardır. Plat veya Palatia olarak da bilinir¹⁸⁹.

Homeros, Miletos'un Troia Savaşı sırasında Karia bölgesi kentlerinden biri olduğundan bahseder. Karia arazisinde kurulmuş olan kent çam ormanlarının çok olması nedeniyle Pithyussa olarak biliniyordu. Girit'ten Sarpedon komutasında gelen Karialılar, şehri kurup adına Miletos dediler. Daha sonraları Néleé komutasında bölgeye gelen İonlar, aynı isimle ikinci bir şehir kurdular¹⁹⁰.

Miletos, 300 yıl boyunca her alanda birinciliğini ve Lidya krallığı zamanına kadar, konumunu korumuştur. Miletos halkı, ilki Liménerium'da bir diğeri de Menderes ovasında olmak üzere iki savaşı kaybetmiş. Savaşlar on yıl sürmüş. Onikinci yılda Lidyalılar şehri ateşe vermiş ve Minerva Aseiéne Tapınağı kül olmuş. Tapınağın yanması bir hayli probleme sebep olmuş. Alyattes o dönemde Sardes'te iken hastalanmış. Büyük rahibe Pitye tapınak onarılıncaya dek konuşmayacağını belirtmiş. Lidya Miletos arasındaki anlaşmazlıklar çözülünce Alyattes tapınağı tekrar inşa ettirmiştir. Lidya'nın yıkılışından sonra İranlı Keyhüsrev (Cyrus) ile anlaşan Miletos saldırıdan kurtulmuştur¹⁹¹.

MÖ 178'de meydana gelen deprem sonucunda kent yıkılmıştır. Daha sonraları tekrar inşa edilen kent, MÖ 304 civarında, İskender tarafından Persler'in elinden alınmıştır. İskender şehri karadan kuşatmış, şehri almış ve halka iyi davranmış. Kent, İskender'in gelişini direnmeden kabul etmiştir.

Miletoslulara, "Tımarque" adı verilen Karia valisi kötü davrandığı için Suriyeli Kral Antiochus'tan yardım istemişler. Tımarque yenilmiş ve ölmüş. Kral Antiochus, Miletos halkı tarafından Théos (Tanrı) ünvanı ile ödüllendirilmiştir. Karısı Laodice ve annesi Stratonice adı Küçük Asya da iki şehre verilmiş.

¹⁸⁸ Tristram, **a.g.m.** ,s.687. "Aziz St. Paul "Ben ayı, onu kayıt ettim" yazdı. "Epaphras sizin için büyük bir çuşku Laodicia ve Hierapolis'tir".

¹⁸⁹ Chandler, **a.g.e.** ,s.168.

¹⁹⁰ Texier, **a.g.e.** ,s.182.

¹⁹¹ Texier, **a.g.e.** ,s.191.

Miletos sokakları ünlü mimar Hippodemos'un ızgara planına uygun inşa edilmiştir. Pausanias döneminde kent, Menderes'in taşıdığı alüvyonlar tarafından doldurulmuştur. Ünlü antik kentin pek çok seyyah tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir.

Texier, Chandler ve Sartiaux'un notlarından şehir ve şehrin yapıları konusunda bilgiler edinmekteyiz.

Bu seyyahların notlarına göre, kentin tiyatrosu görkemli bir yapıdır. Çok uzaktan bile fark edilebilirdi. Kentin tiyatrosunun yakınında bulunan yatan aslan heykeli, Türkler tarafından toprağa gömülmüştür. Süsleme amaçlı ya da mezar civarında kullanılan bir füğür olmalıydı. Miletos'un tiyatro binası, yüksek mermer duvarlara sahiptir. Train devrinde yapılmış olmasına rağmen Yunan tarzı izleri taşımaktadır. Ortadaki 2 kolon imparatorun oturduğu kısma işaret etmektedir. Bazı parçaları Rayet tarafından Louvre Müzesi'ne taşınmıştır.

Resim 19: Miletos Tiyatrosu Kazısı 1903 ¹⁹²

Tiyatronun yan tarafında nehrin hemen kıyısındaki bir anıtın üzerindeki bir kitabe vardır. Yedi kez Miletos ismine rastlanmaktadır. Üzerinde anlatılan konu, Hıristiyanlığa karşı gelenlerin yaşadıklarıdır. Antik kalıntılar içinde,

¹⁹² www.ruhr-uni-bochum.de. (Erişim Tarihi : 5.10.20012)

tanrının adı tekrar edilirdi. “*Kutsal Yehova korusun Miletos şehrini ve tüm yöre halkını*”¹⁹³.

Eski tiyatro yakınlarında M.Wiegand tarafından bulunan büyük Bazilika binasının Bizans döneminde inşa edildiği bilinmektedir¹⁹⁴. Şehrin tamamına bakıldığında kalıntıların geniş bir alana yayıldığını görülmüş. Sartiaux bunların duvar parçaları, kırık kemer, sütun tabanları, kitabeler, kare mermer ayaklı urneler olduğunu yazmış¹⁹⁵. Sütun tabanlarından birisi çok iyi durumda olup İmparator Hadrian’a ait heykelle süslü olduğunu da belirtmiştir.

Doğudaki limanın sağ tarafında mermer caddeli Agora görülmektedir. İon stilinde sütunları vardır. Agora Hellenistik özellikler taşımakta, geniş bir avlusu içinde dükkânlar ve Dor¹⁹⁶ tarzında büyük kapıları olduğu bilinmektedir.

Aynı yerde gymnasium ve hamam yapıları da seyyah tarafından görülmüş. *Gymnasium*, MÖ 2. Yüzyıla tarihlendirilmiştir. Yapı, İon tarzında yapılmıştır. Merdivenle girilen geniş avlusunun Dor özellikleri taşıdığı ifade edilmiş. Gymsasium’da beş derslik tespit edilmiş¹⁹⁷.

Resim 20: Miletos 1855 Laborde ¹⁹⁸

¹⁹³ Chandler, **a.g.e.** ,s.169.

¹⁹⁴ Felix Sartiaux, **Küçük Asya’da Ölmüş Şehirler Priyen, Mile, Didim, Hierapolis**, Çev: M.Rahmi, İzmir Asariatika Muhipleri Cemiyeti Neşriyatı Sayı:5,Hafız Ali Matbaası,1931,İzmir, s.63.

¹⁹⁵ **Urne**: Ölü külü saklama kabı.

¹⁹⁶ **Dor**: Dor düzeninde sütun gövdesi, kasnakların üst üste konmasıyla oluşur. Sütun gövdeleri aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselir.

¹⁹⁷ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.58.

¹⁹⁸ www.ruhr-uni-bochum.de. (Erişim Tarihi : 5.10.20012)

Arkeolog Sartiaux, Miletos hamam yapılarını Roma dönemine tarihlendirmiştir. 48 kolona sahip yapıda, sıcak, soğuk havuzlar, terleme odaları ve dinlenme odaları bulunmuştur. Yapı, Korint düzeninde yapılmıştır. İçerisinde hastane, “*nymphoeum*”¹⁹⁹ ve parlamento binası tespit edilmiştir. Nymphoeum, İmparator Titus zamanında yapılmış olup dini, eğlence ve dinlenme yeri olarak kullanılmıştır. Burası, Aristo’nun İskender’i götürdüğü yapılardan biridir²⁰⁰. İçerisinde mitolojik kahramanlara ait heykeller bulunmuştur. Bir kadın tarafından tutulan sarhoş Dionysos, çıplak Aphrodite, cerrahi aletler taşıyan Télesphor’a bakan Asklepios, aslan derisine sarılmış çıplak galip kahraman Hermés, kanatlı Cabire, Poseidon, Artemis, Demeter, Meande, Satyrler, Apollon, Osiris figürleri görülmektedir.

Miletos’un diğer önemli yapılarından belediye binası duvarla kapalı halde Dor üslubunda yapılmış sütunları olan pencerelerinde kalkanlar olan bir mimariye sahiptir. Avlunun ortasında Artemis Boulia heykeli bulunmuştur.

Tiyatronun dışında diğer bir önemli yapıda su kemeridir. Yüksek sur duvarları bulunan kent savunma açısından güçlüdür.

Denizden Miletos’a gelenler sol tarafta Apollon Olephios tapınağının sütunlarını görürler.

Kentin evleri tepelerin sırtlarına kurulmuştur. Kentteki düz çatılı kulübeler, birkaç Türk aile tarafından Chandler’in gezdiği dönemde kullanılmış²⁰¹.

Seyyahlar, 11. Yüzyıl ile 13. Yüzyıllar arasında Osmanlı müslüman nüfusunun özellikle cami yapımlarında antik kentin mimari malzemesini kullandıklarını ifade ederek şehri tahrip ettiklerini düşünür²⁰². Kimi seyyahlar bu durumu doğal olarak karşılarken kimileri de küçümseyici ve sert bir dille anlatır.

Milet Kenti uluslararası deniz ticareti ve Anadolu karayolu ticaretinin kesiştiği kent konumuyla binlerce yıl “Liman Kent” özelliğini korumuştur.

¹⁹⁹**Nymphoeum:** Antik Yunan mimarisinde kullanılan Yunan mitolojisindeki su, orman ve dağ perileri olan nymphlere adanmış anıtsal çeşme yapılarıdır.

²⁰⁰ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.58.

²⁰¹ Chandler, **a.g.e.** ,s.170.

²⁰² Texier, **a.g.e.** ,s.195.

Bundan dolayı seyyahların notlarında kentin ticaretinden de bahsedilmektedir. Chandler: “*Kentin 4 tane limanı vardır. En önemli limanı, kuzeydoğuda bulunuyordu. Miletos, denizcileri geniş mesafeler aşıp ticaret yapıyorlardı. Karadeniz, Marmara, Mısır ve diğerlerine sık sık Miletos gemileri ticaret yapıyordu. Ticaret kolonileri vardı*”²⁰³. Sartiaux: “*Miletos, Frigya içlerine dek uzanan ticaret kervanlarına ve gemilere kolaylık sağlanması açısından Menderes nehrinin ağzına kurulmuş İon kentlerinden birisidir. Halkının canlı ticaret sayesinde vergisini ödeyebildiği bilinmektedir. Miletos, Ephesos, Pergamon, Antakya, İskenderiye ve Siraküze ile bir ticaret ağına sahipti*”²⁰⁴. Menderes Nehrinin araziyi kumla doldurması sonucunda kent ticari önemini yitirmiştir.

Sartiaux, ticari ilişkilerin bir sonucu olarak, Miletos halkının, hristiyanlıktan önce Mısır, Suriye ve İbrani dinlerinin etkisinde kalmış olduğundan ve Aziz Paul’ün Kudüs’e giderken Efes halkını Miletos’a çağırıp Hıristiyanlık dinine daveteden konuşmasını yapmış olduğundan söz eder²⁰⁵.

Seyyahların öğrenilen bilgilere dayanarak Miletos’ta günümüze kadar sürecek olan arkeolojik kazılar yapılmaya başlanmıştır. 19.Yüzyılda, Theodor Wiegand başkanlığındaki kazılar sonucunda Agora’nın güney kapısı ortaya çıkarılmıştır. Kapının parçalar halinde Almanya’ya götürüldüğü bilinmektedir. Berlin Müzesi Bergama Salonunda sergilenmektedir. Kazıda çıkarılan diğer bir eser de MÖ 5-6. Yüzyıla tarihlenen mermer aslan figürüdür. Louvre Müzesi’nde sergilenmektedir.

4.6 Pergamon

Pergamon antik kenti günümüzde İzmir ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Antik Çağda Misya bölgesi sınırları dâhilindeydi. Pausanias’a göre adını Andromaque’nin oğlu kahraman Pergamaus’tan alır. Perg ya da Berg, dağ anlamına gelmektedir. Pergamon’dan ilk bahseden Ksenophon’dur. Attalos zamanında Romalı elçiler heyetinin Pergamon’a geldiği bilinmektedir. Pessinus’ta bulunan ana tanrıça heykelini Roma’ya taşımak için izin istemişlerdir²⁰⁶.

²⁰³ Chandler, a.g.e. ,s.171.

²⁰⁴ Sartiaux, a.g.e. ,s.55.

²⁰⁵ Sartiaux, a.g.e. ,s.2.

²⁰⁶ Texier, a.g.e. ,s.370.

MÖ 282-133 arasında şehir Pergamon Krallığı'nın başkentiydi. Ptolemaios İskenderiye'nin edebiyat açısından öne geçmesine engel olmak için Pergamon'dan *parşömen* ihracatını yasaklamıştır. *Parşömen ve papirüs* o dönemde pahalı ve bulunması güç malzemelerdi.

Pergamon döneminin en zengin kütüphanesine sahipti. Kütüphanenin 200 bin cilt kitaplık zengin koleksiyonu Kleopatra zamanında İskenderiye'ye taşınmıştır. İskenderiyedeki yangında kitapların bir kısmı yangında tahrip olmuştur. Pergamon'da Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türk hattatlarının ulemaya mensup olduklarından basılı kitaba karşı bir tutum içerisinde oldukları Texier tarafından ifade edilir²⁰⁷.

Pergamon Hükümeti'nin tüm Küçük Asya kentlerini içine aldığı bilinmektedir. Roma İmparatorluğu zamanında şehrin Asya Eyaletiydi. Küçük Asya şehirlerinde imparator için yaptırılan tapınaklar bulunuyordu. Sardes, İzmir, Kyzikos şehirlerinde Asya Tapınakları buna örnek olarak gösterilebilir. Tapınakların birinde bulunan kitabede "*Diadochus, Pergame'de Asya topraklarının ruhani lideridir*" yazmaktadır. Bu kentlerde geleneksel "Asya Oyunları" düzenlenirdi²⁰⁸.

Antik kent Hıristiyanlık tarihi açısından önemli bir merkezdir. Hıristiyanlığın ilk yedi kilisesinin kurulduğu kentlerden biridir. Diğer 6 kent, Ephesos, Smyrna, Sardes, Philadelphia (Alaşehir Manisa) ve Laodikia'dır. Hıristiyan kaynaklarında, İsa'nın çarmıha gerilmeden önce, havarisi St. Jean'a emanet etmiş olduğu ve Efes'e gittiklerinden bahsedilir. St. Jean Efes'te Pergamon'un çok tanrı inancını kötülemiştir. MS 53-56 arasında, Efes'e gelen Aziz Pavlos buradan dini yaymaya başlamıştır. Pergamon'da Hıristiyanlığı kabul eden 3 kişinin kentin *amphitiyatrosunda* vahşice öldürüldüğü bilinmektedir²⁰⁹.

Gerek antik dünya tarihi gerekse Hıristiyan tarihi için önemli bir yerleşme olan Pergamon seyyahların da mutlak uğrak noktalarından biri olmuştur. Antik Çağ yazarlarının büyük bir kısmının dikkatini çeken Pergamon'un,

²⁰⁷ Christmast, **a.g.e.** ,s.103.

²⁰⁸ Texier, **a.g.e.** ,s.373.

²⁰⁹ A.Nedim Atilla, Nezh Öztüre, **Parşömen, Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama'da Değişim**, Öztüre Holding Kültür Yayını, İzmir, 2001, s.36.

Smyrna'yı ziyaret eden pek çok 17.-19. Yüzyıl gezginlerinin de uğrak yeri olduğu bilinmektedir. Ziyaretçi sayısının bu kadar fazla olmasının diğer bir sebebi de Carl Humann'ın çalışmalarıdır²¹⁰. Kadın seyyah, Annie Brasey, Hollandalı seyyah Cornelius de Bruyn, İngiliz mimar Charles Robert Cockerell, İngiliz topograf, papaz, hekim ve seyyah James Dallaway, Amerikalı yazar Samuel Sullivan Cox, Alman aristokrat Baron Richard Von Einstein, Almanya'dan gizli görevle Anadolu'ya gelen E.Kauder, Fransız öykücü ve tarihçi Alphonse de Lamartin, Alman diplomat ve yazar Rudoph von Lindou, Alman arkeolog Ross Ludwing, gezgin Urban Woldemar bu seyyahlar arasındadır²¹¹.

Smyrna voyvodası Hacı Hüseyin Ağa'nın organize ettiği gezilerle Pergamon'a gelen dönemin ünlü İngiliz doğa bilimcisi, Charles Mc Farlane 1828'de önce Smyrna'yı gezmiş ardından Pergamon'a geçmiştir. Farlane gezisini ve gördüklerini şöyle aktarıyor:

“Kervanın olduğu yerde korkunç kılıklı zeybekler vardı ama bize kaba davranmıyorlardı. Yol kenarında pek çok antik malzemeyle karşılaştık. Bölgede pek çok bataklık alan bulunuyor ve leylek sayısı da fazla. Türkler, leylekleri peygamberleri Muhammed'in yaşadığı Mekke'den geldiklerine inandıkları için kutsal görüyorlar. Kahvede gördüğümüz bekçilerin korsanlarla savaştıklarını öğreniyoruz. Türk köylüsünü, saf, temiz ve konuksever olarak tanımış oluyoruz. Buradan ayrılıp Bergama Ağası Karaosmanoğlu'nun konağına gittik. Üç tane güzel at ve birçok kapı altı zeybeği gördük. Bir kısmı çubuk ve nargile temizliyordu. Bellerinde gümüş kakmalı yatağan bıçakları ve piştov denilen tabancaları vardı. Bizi Rum papazın evine yerleştirdiler, sofralar nefisti. Gece şehirdeki sakinlik dikkatimizden kaçmadı, öğrendik ki Müslümanlar Ramazan ayındalarmış.”

Pergamon'u “Antika Eşya Deposu”na benzeten Farlane, Rum, Ermeni ve Türk birtakım kişilerin kendilerine harabelerde buldukları sikke, yüzük taşı ve heykelcikleri satmak istediğinden bahsediyor. Ucuza satın aldığı topraktan 2 kadın heykel başının, saç şekliyle İzmirli Frenk kadınlara örnek olduğunu aktarıyor²¹².

²¹⁰ Aynı yerde.

²¹¹ Atilla, Öztüre, a.g.e. ,s.42.

²¹² Atilla, Öztüre, a.g.e. ,s.14.

Farlane'nin gezi notlarından sonra bir başka gezgin J.Hallbaur'un verdiği bilgilere yer verelim.

Bürokrat J.Hallbaur Orient Express ile önce İstanbul'a gelmiştir.1892'de C. Humann ile birlikte Pergamon'a gider.

Gezi Notlarını, "*Nach Pergamon*" (Bergama'ya Doğru) adlı kitapta toplamıştır.

J. Hallbaur gezi sırasında gördüklerini şöyle aktarmaktadır.

*"Yolculuğumuz boyunca bize Hermos (Gediz) nehri eşlik etti. Magnesia ad Spilium (Manisa), Kapaklığınar, Akhisar'dan geçerek 5,5 saatlik yol yaptıktan sonra Soma'da bulunan demiryolları misafirhanesine vardık. Misafirhanede bulunan pamuk, deri ve zeytinyağı stoğu dikkatimi çekti. Akşam İzmir'de olduğu gibi Mastika içtik"*²¹³.

J.Hallbaur'un gözlemlerini aktardıktan sonra kente gelen bir başka seyyah HenryChristmast'ın anlattığı bilgilere yer verelim.

*"Pergamon'da ticaret canlıdır. Hanlarda Frenk, İtalyan ve Rum gibi pek çok milletten insana rastlamak mümkündür. İtalyan bir ziyaretçiye göre Asyalı Türkler'in ziyaret anlayışı şöyledir: "Pazarlık konusunda elleri sıkıdır ancak antlaşması kolay insanlardır". İngilizler seviliyor, İtalyanlar Rumlar'dan hoşlanılmıyordu"*²¹⁴.

Seyyahların yazıları kentte arkeolojik kazıların başlamasında da etkili olmuştur. Batı Anadolu bölgesindeki Pergamon gibi önemli antik kentlerdeki kazılar, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma süreci içinde demiryolu inşası için bölgeye gelen İngiliz, Fransız ve Alman tarafından yapılmaya başlanmıştır. Demiryolu inşa şirketinde çalışan Carl Humann bu işin sayesinde, Anadolu'nun birçok yerini gezmiştir. Humann1865-1867 arasında Fuad Paşa'nın emri ile Smyrna ve diğer kentlere uzanacak yolların yapımı için araştırma yapmak üzere Kuzeybatı Anadolu'ya gelmiştir. Pergamon kalıntılarının önemini anlayan ilk arkeolog

²¹³ Atilla, Öztüre, a.g.e. ,s.44.

²¹⁴ Christmast, a.g.e. ,s.104.

olduğunu söylemek mümkündür²¹⁵. Alman mühendis ve arkeolog olan Humann'ın, 1865 ve 1866'da iki kez Pergoman'a geldiği biliniyor. 1867'de abisi Osmanlı Hükümetinden 5 adet karayolu yapımı için ruhsat almıştır. Bu işi kârlı olarak gördüğünden ortak oldu ve mühendis olarak çalıştı. Humann ailesinin Sultan Abdülaziz tarafından Dolmabahçe Sarayında misafir edildiği de bilinmektedir. Aynı sene Ayvalık Bergama yolunun inşaatına başladılar. Merkez ofisi Ayvalık'a kurdular. 1869'da ofis Bergama'ya taşındı. Yerli halkla olan sıkı diyalogu kısa sürede çok iyi Türkçe ve Rumca konuşmasını sağladığı gibi işini de rahat şekilde yürütmesini sağlamıştır²¹⁶. İstanbul'da 1871'de tanıştığı Profesör Curtius ise kentteki antik kalıntıların kaderiyle ilgili tam bir dönüm noktası olmuştur. Profesörü kente davet etmiştir. Onun teşvik etmesiyle Humann kentin planını çıkarmıştır. Humann'ın şirketi 1873'te iflas etti ve kendisi İzmir'e döndü. Pergamon kazılarının başlayacağı 1878'e kadar İzmir'de zımpara ticareti, Batı Anadolu'nun arkeolojik ve topografik çalışmalarını hep sürdürdü. Sardes ve Philedelphia'nın çizimlerini yaptı, Karabel Geçidin'de bir Hitit rölyefi buldu.

9 Eylül 1878'de Osmanlı makamlarından izin alarak Pergamon kazılarına başlamıştır. Yaptığı kazılarla Hellenistik dönem heykel sanatının önemli örneklerini günışığına çıkartmıştır. Her ziyaretinde Kale dağında bulunan Traianus Tapınağı'nın taşlarının yağmalanmasına engel olmuştur. İkinci seferde bu engellemeyi Sadrazamın emriyle gerçekleştirmiştir.

Carl Humann, Berlin Müzesi'nin dikkatini *akropoliste* bulunan mermer kabartmalara doğru çekmişti. Pergamon'da kaldığı dönemde pişmiş toprak eserlerden müze kurmuştur²¹⁷.

İyi derecede Türkçesi olan C. Humann'ın yöre halkı tarafından sevilip sayılıyordu. Smyrna'da yaşayan Almanlar, "*Smyrna Aeolis*" adını verdikleri kitabı, başarılarından ötürü C. Humann'a ithaf etmişlerdi²¹⁸.

Batı Anadolu, Büyük Menderes vadisindeki Hellenistik yerleşme olan Magnesia'da 1891'de kazı yapan Humann, başka araştırmacılarla birlikte

²¹⁵ Wolfgang Radt, **Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları**, Çev: Suzan Tammer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.308.

²¹⁶ Radt, **a.g.e.**, s.309.

²¹⁷ Aynı yerde.

²¹⁸ Atilla, Öztüre, **a.g.e.**, s.42.

“*Ergebnisse der Ausgrabungen Zu Pergamon (188-88,3 cilt; Bergama Kazı Sonuçları) ve Reisen in Kleinsien un Nord Syrien (1890,2.cilt; Küçük Asya ve Suriye’de Geziler)*”, adlı kitapları kaleme almıştır. İzmir’de ölmüştür ve daha sonra Pergamon Akropol’ünde bulunan Yukarı Agora’ya gömülmüştür²¹⁹.

Carl Humann’ın dışında da Pergamon hakkında bilgi veren seyyahlar bulunmaktadır. Pergamon’a gelen bir başka seyyah Alexander Conze’dir. Conze, 1831’de Hannover’de doğmuştur. Liseyi bitirmeden önce İliada ve Odyssea’yı okumuştur. 1851’de ailesinin isteğiyle hukuk eğitimine başladı ancak onun ilgisi arkeoloji, ilkçağ ve filolojiydi. 1855’de doktorasını yaptı. 1857’de seyahatlerine başladı ailesinin geliri bunu karşılayacak ölçüdeydi. 1877’de Berlin Kraliyet Müzeleri’nin heykel koleksiyonu bölümüne müdür olarak ve aynı zamanda Berlin Bilimler Akademisi ve Arkeoloji Enstitüsü genel sekterliği üyesi olmuştu²²⁰.

Conze 12 kere Pergamon’u gezmiştir. Müze kazılarını 1886’da tamamlamış ve Ana Kale’yi tamamen ortaya çıkartmıştır. Conze, Pergamon kazıları için 1901’den itibaren enstitü kazısı haline gelen çalışmalara destek vereceklerden, Eumenes surları ve güney kapısını ortaya çıkaracak maddi desteğe katkıda bulunmaları istedi. Kazılar 1.Dünya Savaşı’na dek sürdü. Conze, 78 yaşında Pergamon’a tekrar geldi ve Mamurt Kalesindeki Ana tanrıça tapınağını kazdı. 1914’te 82 yaşında Atina’da öldü²²¹.

Bahsettiğimiz dönemde Almanların Osmanlı coğrafyasında pek çok kazıda çalıştıkları bilinmektedir. Çıkarılan eserler Osmanlı ile yapılan anlaşmanın sonucunda Berlin Müzesi’ne taşınıyordu. Conze ve Humann, Eski Eserler Dairesi kurucusu ve başkanı Osman Hamdi Bey ile dostluk kurmuşlardır. Bunun sayesinde Osman Hamdi Bey’in kararlı ve sert tavrında bir nebze yumuşama olduğu bilinmektedir.

Conze ve Humann’ın dışında Pergamon’da çalışan bir diğer isim Wilhem Dörpfeld’dir. Pergamon’a gelen Wilhelm Dörpfeld (1853-1940), mimar ve tarihçidir. Pergamon’un Güney Kapısı, Aşağı Agorası, Attolos Evi ve üzerinde

²¹⁹ Hasan Tahsin Uçankuş, **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Tarih Öncesi Çağlardan Persler’e Kadar Anadolu**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, 2508, Yayın Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi no:298,TTK Basımevi, Ankara, 2000,s.843.

²²⁰ Radt, **a.g.e.** ,s.314.

²²¹ Radt, **a.g.e.** ,s.317.

bulunan ev ve dükkânların olduğu antik yolun parçası, Gymnasion, Demeter ve Hera Kutsal alanları, Pergamon yakınında bulunan Tümülüsleri ortaya çıkarmıştır. 1900-1911 arasında kazıyı yönetmiştir. 1902’de inşa ettirdiği kazı evi halen kullanılmaktadır. Pergamon dışında Troia’da çalıştığı da bilinen Dörpfeld Schliemann’ı Troia kazılarında tabakalara uygun çalışma yapmaya ikna etmiştir. 1882’de beş ay Troia’da kaldığı bilinmektedir²²².

Pergamon’a uğrayan seyyahlar şehrin mimarisinden uzun uzun bahsederler.

Christmast ve Fellows gibi ünlü seyyahlar Pergamon *akropolisine* tırmanmanın zor olduğundan sözederler. Akropolis civarındaki platform, sütun parçaları ve beton malzemedeki yapılar gördüklerini aktarmaktadırlar. J.Hallbauer, Akropolis civarında gördüğü duvar kalıntılarının iyi durumda olduğunu söyler. Şehre ilk girişte, dikkatini çeken iki tepe Bergama Krallarına ait mezarlar olan tümülüslerdir. Kaleyi çevreleyen duvarlar ona görkemli gelmiştir²²³.

Seyyahların ortak kanaati, bu yapıların planını çizmek isterken yöre halkının kendilerine olumsuz davranışlarda bulunmadığını ancak bölgenin resmini çizmek isteyenlere pek de sıcak bakılmadığından söz ederler.

Pergamon, ünlü hekim Galenos’un ve mitolojici Apollodoros’un doğum yeri olduğu için Asklepios tapınağına sahiptir. Asklepios Tapınağı’nın yani tıp tanrısının rahiplerinin tedavileri hastalar arasında çok ünlüydü. Asklepios’un kudretiyle, hastalar gece kemerin altında yatıyor, rüzgârların hastalıklarına iyi geldiğine inanıyor, rüyalarında kendilerine iyi gelecek ilacın yapımını öğreniyorlardı²²⁴. Humann kentin dışında şehrin batısında Türk Mezarlığı’nın bulunduğu yerde Asklepios Tapınağını keşfetmiştir. Tapınağın kanun kaçaklarına sığınak olma özelliği de vardı²²⁵. Bu tapınağın yakınında bulunan daire biçimli yapı ise Priamos’un kızının tapınağı idi. Kral Euméne, “*Nicéporium*” adı verilen yapıyı süsletmişti. Texier’e buldukları bir kitabeye dayanarak bu binanın, rahibe okulunu içine alan Minerve Poliade ve Nicéphore’ye adanan özel bir tapınaktır. Bu tapınakların dışında, ünlü Pergamon Zeus Sunağı- Büyük Sunak hakkında bilgi 4.6.1 Pergamon Büyük Sunak kısmında verilecektir.

²²² Radt, **a.g.e.** ,s.320.

²²³ Atilla, Öztüre, **a.g.e.** ,s.49.

²²⁴ Texier, **a.g.e.** ,s.397.

²²⁵ Christmast, **a.g.e.** ,s.103.

Pergamon'un tapınakları dışında bir başka önemli yapısı da Kızılavlu olarak bilinen Roma yapısıdır. Bu yapının son dönemde Roma Hamamı olarak kullanılmaya başladığı ve ayrıca içerisinde bir çırçır fabrikası vardı. Bu yapının hemen yanında antik stadyum ve tiyatro vardı. Humann bu bölgeye ''*Kutsal Kayalıklar*'' diyordu²²⁶.

Bu önemli yapılar dışında kentin diğer önemli mimari unsurları olan köprüler 2 kemerliydi ve Helenistik dönem taşlarından örülmüştü.

Resim 21: Pergamon Akropolis²²⁷

Pergamon, 5000 haneli, 10 adet camii ve pek çok kiliseden oluşan bir yerleşimdi. Üç adet mezarlığı vardı. Müslümanların kenti aldıktan sonra kiliseyi camiye dönüştürdüklerine dair bir söylentiden bahsediliyordu. Kilisenin yıkıntılarına yakın bir yerde Ayasofya Camisi bulunmaktaydı. Haç şeklindeki atlar kısmının Müslümanlarca söküldüğü anlatılmaktadır. Bir başka anlatıma göre psikopos Antipa, bronz boğanın içinde burada ölmüştür²²⁸.

Seyyahlar sadece yerleşimin mimari özelliklerine ve tarihsel sürecine değinmekle kalmamış, buldukları süreçteki ortam hakkında da kayıtlar tutmuşlardır. Seyyahların aktardığı bilgilere göre, 18. Yüzyılın ortalarında kent, 12.000-15.000 arası Türk, 4000 Rum ve 1000 Yahudi nüfusa sahipti. Kent halkı, ev ve mezar yapılarında antik taşları temel malzeme olarak kullanıyordu²²⁹.

²²⁶ Atilla, Öztüre, **a.g.e.** ,s.45.

²²⁷ www.bergama.gov.tr. (Er. Tar.: 17.10.2012)

²²⁸ Christmast, **a.g.e.** ,s.101.

²²⁹ Atilla, Öztüre, **a.g.e.** ,s.45.

4.6.1 Pergamon Büyük Sunak

Pergamon Zeus Sunağı / Büyük Sunak anıtsal bir görüntüye sahiptir. Parthenon ve Assos tapınakları gibi Bakırçay Vadisi'ne egemen bir noktada inşa edilmiştir²³⁰.

Pergamon Zeus Tapınağı II. Eumenes zamanında yapılmıştır. Tapınak ve Sunağı, başta Zeus ve Athena olmak üzere diğer tüm tanrı-tanrıçalara adanmıştır. Tapınakta hem tapınıldığı hem de sunak önüne adak bırakıldığı bilinmektedir. Antik dönemde kadınların, sunaklara giremediği ancak Pergamon'un 1. katına kadar çıktıkları biliniyor. Tapınağın süslemesinde kullanılan mermer kabartmalar Pergamon Heykel okulunun güzel örneklerindedir. Kabartmalarda, kentin kurucusu olan Telephos ile ilgili mitoslar, Gigant (Dev) ve Tanrılar'ın savaşı gibi konuların işlendiği görülmektedir.

Resim 22: Pergamon Büyük Sunak²³¹

1878 Eylül ayının sonlarına gelindiğinde, Zeus Sunağı'nın ünlü kabartma levhalarından "*Gigantomachi*" sahnesine ait 23 levha bulundu. Aralık ayında sayı 39'a yükseldi. Humann, birkaç rölyef örneğini Berlin Müzesi'ne yolladı. Rölyeferin o dönemde Pergamon Zeus Sunağı'na ait olduğu bilinmiyordu. Humann ayrıca, Pergamon'da kalan kabartmalardan küçük bir müze kurmuş.1879'da Zeus Sunağı'nın tamamı Berlin'e gönderilmiş. 1878-1886

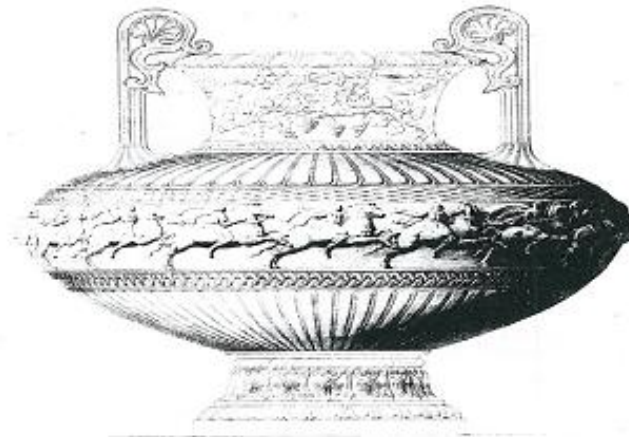
²³⁰ Texier, **a.g.e.** ,s.387.

²³¹ www.sasgreekart.pbworks.com.(Er.Tar. : 18.09.20012)

arasında yapılmış olan kazılar sürecinde Alman İmparatorluğunun başında II. Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu'nun başında Abdülhamit bulunuyordu²³². Günümüzde, Pergamon Zeus Sunağı, Berlin Müzesi'ndedir.

4.6.2 Pergamon'dan Bir Anı II. Mahmut'un Fransızlara Hediye Ettiği Vazo (*Krater*)

Sultan II. Mahmut döneminde Fransızlar'a hediye edilmiş olan vazoyu, 1837'de ilk fark eden ve gören Spon'dur. Hakkında pek çok yorum yapılan eserin eski bir geleneğe bağlı kalınarak yapıldığı ve tapınağa sunu olarak bırakıldığı ya da antlaşma anısı olarak verilmiş olduğu kanısına varılmıştır.

Resim 23: Mermer Vazo (*Krater*)²³³

Mermer vazoların toplam 4 adet olduğu, Karaosmanoğulları'nın torunlarından biri tarafından 1350'de bulunarak padişaha sunulduğu ve Ayasofya Camisine konduğu bilinmektedir. Diğer birinin ise üzerindeki resimlerden ötürü hamama konduğu ve 1837'ye kadar kaldığından bahsedilmektedir. Madalyaların üzerine kazınmış olan bu yumurta formulu vazoların benzeri örneklere Rodos adası

²³² Atilla, Öztüre, **a.g.e.** ,s.14.

²³³ Aynı yerde.

ve Münih Müzesi'nde de rastlanmaktadır²³⁴. Sultan Mahmut vazoyu Fransız Hükümetine hediye etmiştir. Louvre Müzesi salonlarından birinde sergilenmektedir.

Antik adıyla Selinous nehri, kentin bir başka ünlü nehridir. Şehrin diğer kısmında ise 6 adet su kemer ve tapınak kalıntılarının olduğunu görüyoruz. Bu kalıntıların bir hamamın dış duvarı olduğu tahmin edilirken içinde mimari kalıntılar vardır. Hamam olduğu düşünülen yapının içinde gezginlerin hep ilgisini çekmiş olan 4 ünlü antik vazodan birini gördük. Mermer vazonun (*Krater*) üzerinde amazonlar, çiçek çelenkleri ve mızrak gibi desenler görülmektedir. İç çapı 120 cm dış çapı 150 cm ve kalınlığı 15 cm'dir²³⁵.

4.7 Priene

Günümüzde Aydın Söke ilçesinde kurulmuş olan antik kent Priene, Ephesos'a yaklaşık 100 km uzaklıktadır.

Strabon'a göre Atinalı Aepytus Priéne'nin kurucusudur. İkinci kurucu, Philotas'tır. Philotas, Boiattia'nın Cadméne bölgesinde doğduğu için kente Priéne adı verilmiştir. Neptune Héliconius için yapılan geleneksel bayramların lideri Priéne'de seçiliyor ve boğa kurban ediliyordu. "*Mycale*" (Samsun) dağının adı bu kurban törenlerinden gelir²³⁶.

Sartiaux'un anlatımına göre, Prieneliler, İonların Androclus komutasındaki Karia birliklerine saldırıları esnasında Karia'ya yardım etmiş. Savaşırken ölen komutan Androclus'un cesedi İonyalılar tarafından Ephesos'a götürülmüş. İonialıların Priéne ve Myus'a yerleşip Karia kentlerini yağmaladıkları bilinmektedir. Karia ile olan mücadelesinde Ephesos'tan yardım almış²³⁷. Texier'in anlatımına göre de İonyalıların sömürgesi olarak bilinen kent Herodot'tan sonra Karia sahasına katılmış²³⁸.

²³⁴ Texier, **a.g.e.** ,s.395.

²³⁵ Christmast, **a.g.e.** ,s.102.

²³⁶ Texier, **a.g.e.** ,s.206.

²³⁷ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.2.

²³⁸ Texier, **a.g.e.** ,s.211.

Kentin sonradan Lidya ve Pers hâkimiyetine girip tahrip olduğu anlaşılmaktadır. İon birliği üyesi olan kentin İran'a karşı MÖ 484 Leda Savaşı sırasında 12 gemi yolladığı biliniyor. Peloponese savaşında da önemli rol oynamıştı. Perikles döneminde ise Sisam adası ile sınır anlaşmazlığı yaşanmış. O dönemde önemli bir liman kentiydi ancak zamanla Menderes ırmağı'nın burayı doldurmasıyla liman kenti olma özelliğini yitirdi. Yunan coğrafyacı Strabon kentin 2 limanı olduğundan bahsediyor. Strabon zamanında deniz ve şehir arası uzaklık 40 “stad²³⁹” olarak vermektedir. Daha sonraları bu mesafe 15 km olarak ölçülmüştür²⁴⁰.

Lidya Kralı Ardys saldırmadan önce Priene'nin teslim olduğu bilinmektedir. Ephessos ve Miletos'ta olduğu gibi iç karışıklık ve yönetim kademesinde aile içi zorbalıkların yaşanmaktaydı. Özerkliğini kaybettikten sonra ise İonia konfederasyonuna bağlı kaldığı bilinmektedir. Hıristiyanlık döneminde Asya vilayetine bağlı dini merkez olan kentin papazı St. Paul'dü.

Priene tarihi hakkındaki bilimiz en az Miletos'un ki kadar, eksik durumdadır.

Kent 19. Yüzyılda seyyahlar tarafından ziyaret edilir. Ünlü seyyah Chandler ve arkadaşları Priene kalıntılarını ve Yunan uygarlığı izlerini incelemek için Kelibesh'e (Güllübahçe) gelmiştir. Chandler izlenimleri şöyledir,

“Çevremizde bodur ağaçlar ve ıssız kır evleri vardı. Ovaya doğru baktığımızda antik duvarı gördük. Taş işçiliği “Pseudisomum”’dur. Sonraki dönemlerde bu duvar tamir edilip desteklenmişti. Yolculuğun sonunda hepimizin bedeni titriyordu ve neden burada olduğumuza şaşırıyorduk. Yolculuk sırasında karşılaştığımız şişman yeniçeri amacımızı farkına varmıştır. Priene üç girişe sahiptir. Birincisi Kelibesh'e doğru olmalıdır. Kelibesh Samsun Kalesi'ne 4-5 kilometre uzaklıkta Rumların yaşadığı bir köydür. Güneybatısı Menderes ovasına hâkim dağın yamacında kurulmuştur.

²³⁹ **Stad:** 1 stad 120 adımdır.

²⁴⁰ Sartiaux, **a.g.e.** , s.4.

Buranın halkı yabancılara kötü davranıyordu. Engebeli yoldan ikinci girişe gidilir. Ovaya doğrudur. Doğuda kare şeklindeki kale bulunur ²⁴¹. Stadyumun oturma yerleri dar bir alanı kaplıyordu. Sadece tek tarafta sıralıydı. Şehir duvarı genişlemesine izin vermemişti. Kent surları, Yunan stilinde yapılmıştı. Diana suru, doğudan batıya doğru devam ediyordu. Kentte ayakta kalabilen sütun yoktur. Tiyatrosu harap durumdadır.

Resim 25: Helenistik Dönem Priene Tiyatrosu ²⁴²

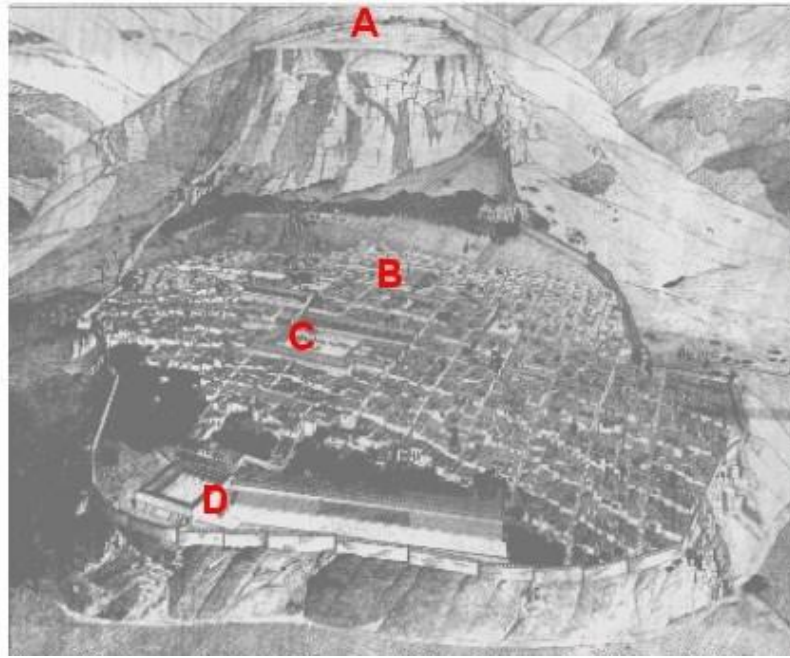
Harabeler, İngiliz Dilettanti Derneği tarafından, kente gönderilen mimarlarca incelenmiştir. Enkazın arasında kitabe örneği bulunmuştur. Kitabenin bir kısmının kopyası çıkarıldı. Kale duvarı üzerinde bulunan bir başka kitabenin üzerindeki kitabenin okunması son derece zordu. Sebebi, küçük harflerle yazılmış olmasıdır. Kentin su kemerinin bir bölümünü oluşturan kalıntılar zamanla çok aşınmış kırılmış ya da şekli bozulmuştur²⁴³. ”

²⁴¹ Chandler, a.g.e., s.187.

²⁴² www.whitman.edu. (Er. Tar.: 30.08.2012)

²⁴³ Aynı yerde.

Resim 24: Priene Planı 1 ²⁴⁴:

A: Akropol; **B:** Tiyatro; **C:** Agora; **D:** Gymnasium

Chandler'in Priene'nin mimari eserleri hakkında verdiği bilgilerden sonra kenti gezen arkeolog Felix Sartiaux'un izlenimlerine yer verecek olursak,

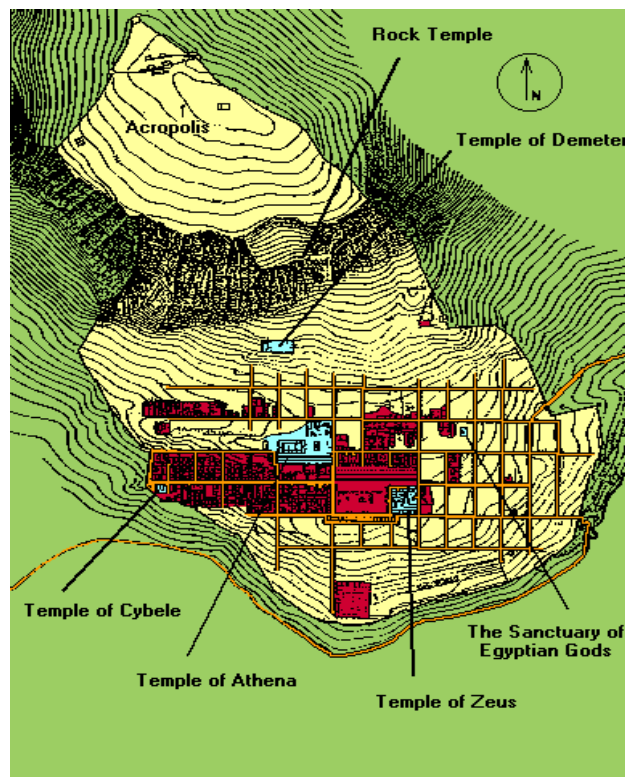
“Şehrin yolları dama tahtasına benziyordu.400 hane bulunan kent, Pompei'den fazla eve sahipti. Nüfusu 4.500'dür. Caddeler geniş ve dükkânlar çoktur.

“Tunçtan yapılmış aslanağızlı çeşmeyi geçtikten sonra mermerle dolu olan agoraya gelirdi. Şehrin tam ortasında bulunan agora, ticaret ve siyasetin merkezidir. Pazar yerinde balık et sebze satılmaktadır. Köle olmayan kadınlar pazara gelemez ve dul kadınların alışverişini de esirleri yapardı. Agoranın bir bölümünden büyük bir cadde geçiyor ve 31 tane dükkân var. Birinin altında meyhane olduğu yapılan kazılarda çıkan, şişe, çömlek ve kadeh gibi buluntulardan anlaşılmaktadır.

²⁴⁴ www.erkmensenan.blogspot.com.(Er.Tar: 25.04.2012)

Belediye binası agoraya çok yakındır. İlan emir ve kanunlar buraya asılıyordu. Kapısında 2 nöbetçi yeri vardı. Şehrin önemli kişilerinden olan Prytanée'ye şifa için kurban yakıldığı bilinmektedir²⁴⁵.

Bir başka önemli bina Eklesiasterion adı verilen meclis binasıdır. Mimar Vitruvius, Tralleis ile ilişkilerin buradan yürütüldüğünden bahsediyor. 540 kişi kapasiteye sahip binada meclis üyeleri, idari heyet ve başka şehirlerden gelen önemli davetliler banklarda otururdu. Bank ile mihrap²⁴⁶ arasında hatip oturur ve açılıştan önce kurban keserdi. Priéne kazılarına dek, meclis binası hakkında çok fazla bilgi yoktu.

Resim 26: Priene Plan 2²⁴⁷: Akropolis, Kybele Tapınağı, Zeus Tapınağı, Demeter Tapınağı, Kaya Tapınağı, Mısır Tanrılar Tapınağı

²⁴⁵ Sartiaux, a.g.e. ,s.7.

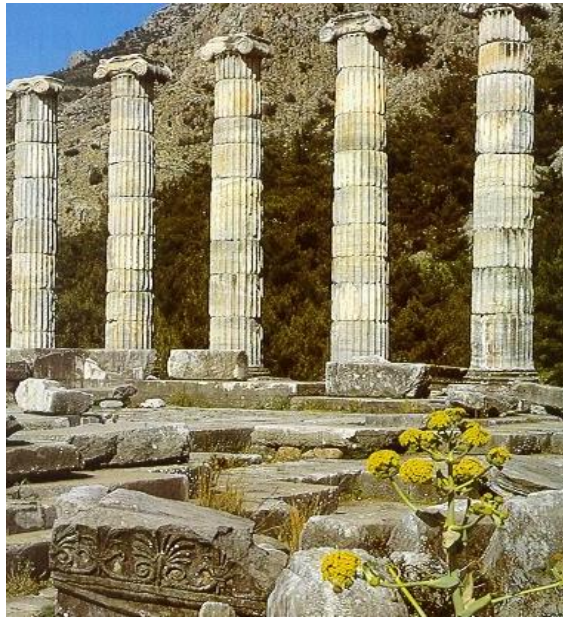
²⁴⁶ **Mihrap:** Müstakil odadır.

²⁴⁷ www.goddess-athena.org. (Er. Tar. : 25.10.2012)

Yolun diğer tarafında çift kolonlu büyük bir tak bulunuyordu. Takların altında, Selevkos, Antigonos krallarının mermer ve tunçtan yapılmış heykelleri bulunurdu. Hermes, Aphrodite için yapılan heykeller başarılı örnekler olmakla birlikte başarılı sporcuların da heykellerinin yapıldığı bilinmektedir. Bu takım altında belediye vardı. Kemerli bir kapıdan kente girip yukarı çıkan yolda stadyum ve gymnasiumu görmek mümkündür.²⁴⁸”

Priene kentinin önemli mimari eserleri arasında tapınaklarda yer almaktadır. Tapınak Büyük İskender tarafından tanrıçaya adanmıştır. Halikarnasos Mausoleum'un mimar ve heykeltıraşı Pithios inşa etmiştir.

Batı Anadolu bölgesinde Tanrıça Athena'ya adanmış tapınakların en güzel örneklerinden biri de, Priene Athena Polias tapınağıdır. Dehliz bölümü ve uzun bir kapısı vardır. Sartiaux'a göre tapınak, İon düzeninin en temiz ve klasik örneklerindedir. Tapınağın altında mermer parçaları ve kırık sütunlar vardır.

Resim 27: Priene Athena Tapınağı Sütunları ²⁴⁹

Pausanias, Athena Tapınağın'dan ve tapındaki tanrıçaya ait çok eski bir heykelden bahsetmektedir. Richard Chandler bulduğu kitabe üzerinde, “*Kral*

²⁴⁸ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.6.

²⁴⁹ www.forum.arkeo-tr.com. (Er. Tar. : 16.09.2012)

İskender, bu tapınağı Minerva Poliade 'ye armağan etti'' yazdığını söyler. Texier, kentin harabelerinden bir deprem sonucu tapınak, kemer ve surlarının yıkılmış olduğu kanısına varmıştır. Depremden sonra da Priénelilerin Ephesos ve İzmir'e yerleşmiş olduğundan bahsetmiştir²⁵⁰.

Sartiaux, Priene'de Athena tapınağının yanı sıra, kentin bir başka önemli yapısının Demeter tapınağı olduğundan bahsetmiştir. Duvarlarla çevrilmiş, büyük avlu içinde kurban çukurunu belirtir. Agora yakınında bulunan bir diğer tapınağın Ion tarzında yapılmış Asklepios olduğunu ve Gynasium civarında Mısır tanrıları, İsis, Osiris, Serapis, Anubis tapınaklarının bulunduğunu bildirirken seyahatnamesinde diğer tapınakları sırasıyla şöyle aktarır²⁵¹:

“Belediye'den biraz daha ilerde, Poliade Tapınağı vardı. Yukarıda ise; çalı ve kayalıklar arasında Demeter Tapınağı vardı²⁵². Mermer binalarla dolu olan meydanın ortasında tapınak bulunuyordu. Üstü açık ve odalarla çevrili olan Pritane denen avluda hiç sönmeyen kutsal ateş yanardı. Ateşin Atina Hestia'dan gelmiş ve her evin ayrı bir ateşi vardı. Bu yapı halkın mutluluk ve refah kaynağı olarak kabul ediliyor. Bu tapınakların dışında Mykale dağı üzerinde Poseidon Heliconias Tapınağı vardır²⁵³.”

Priene seyahatnamelere uzun uzun konu oluşunun yanı sıra 19. Yüzyıldan itibaren günümüze kadar sürecek uzun soluklu arkeolojik kazılara da sahne olur.

1868'de İngilizler tarafından kentte ilk kazıyı yapmıştır. Kazıda bulunan bazı mermer parçaları Londra'ya götürülmüştür. 1873'de Thomas ve Rayat'ın da kazı çalışmaları olmuştu. Sonra izin alarak Berlin Müzesi adına Humann kazı yapmıştır. Wiegand ve Sehrader'in da 1895-1898 arasında kentte kazı yaptıkları bilinmektedir²⁵⁴.

Kazılar sonucunda ilk yerleşim tabakalarına üst tabakalardaki monumental yapılardan ötürü inilememiştir. İskender gelmeden az önceki

²⁵⁰ Texier, **a.g.e.** ,s.211.

²⁵¹ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.19.

²⁵² Sartiaux, **a.g.e.** ,s.9.

²⁵³ Sartiaux, **a.g.e.** ,s.11.

²⁵⁴ Sartiaux, **a.g.e.** , s.2.

zamana tarihlenen yapı katına kadar gelinmiştir. Priene'nin MÖ 10'da kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir²⁵⁵.

Dönemin seyyahları Priene'nin Osmanlı Devleti zamanında, 1391'de, Sultan Beyazıd tarafından alındığını not düşmüşler²⁵⁶.

4.8 Sardes

Antik kent günümüzde, Manisa ili Salihli ilçesine bağlıdır. Hem Lidya Krallığı'na başkentlik yapmış hem de Hıristiyanlık açısından önemli merkezlerden biri olmuştur. Küçük Asya'nın, 7 Hıristiyan kilisesinden biri Sardes'te idi.

Tmolus nehrinin, güneyinde Sardes ovasını görmekteyiz²⁵⁷. Kuzeyde Hermos vadisi ve Tmolos dağı eteğine kurulmuştur. Kent kıyıya doğru hafiften eğimlidir. Hermus nehri doğu batı doğrultusunda akmaktadır. Uzakta, Gyges gölü vardır.

19.Yüzyıldaki Sardes'in görünümünü Keppel'in seyahat notlarından öğrenebilmekteyiz.

“Gün doğmaya başladığında Sardes kalıntılarını ziyaret etmek için yola çıktık. Sağ tarafımızda Dervent Köyü bulunuyordu. Köy 200 haneydi. Afyon tarımı ile geçiniyorlardı. Arazide 2 saat kadar devam ettik ve Organli adı verilen köyde kahvaltı yaptık. Köyün isminin doğruluğu net değildir. Benzer isimdeki diğer köy az ilerde idi. Sardes kalıntıları muhteşemdi. Akropolis, kalenin yıkıntıları üzerinde yükselmektedir. Bu bölüm yapıları, çabuk kırılıp dağılıyor, bunun sebebi ise yakın zamanda meydana gelen deprem. Kuzeyden baktığımızda şehrin manzarası güzeldir. Aşağıda büyük ve ağır olan Antik kente ait kalıntıları görmekteyiz²⁵⁸.

²⁵⁵ Aynı yerde.

²⁵⁶ Chandler, **a.g.e.**, s.188.

²⁵⁷ Keppel, **a.g.e.**, s.327.

²⁵⁸ George Keppel, **Narrative of Journey Across The Balcan**, By The Selimo And Paravadi Also Of A Visit To Azani And Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, in the years 1829-30, in Two Volumes, Vol 2, Henry Colburn and Richard Bentley, London, 1831.s.326.

Genellikle tuğladan kırık sütunlar, süs ile işlendiği görülmektedir. Bu bölge bir zamanlar Lydia tanrılarının ev sahipliği yapıyordu. Irmağı geçmek bizim için tehlikeliydi. Koyu siyah ve karanlıktı. Gezginlere yeteri kadar antik duvar kalıntısı vermesinin ve Lydia başkenti olmasına rağmen Sardes'e gereken önem verilmiyor. Şehrin üçgensel bir planı var temelini anlamak zor ancak düz bir hat şeklinde doğu batı yönünde uzandığını söylemek mümkün. Şehrin içerisinde Antik döneme ait çeşitli kamu binalarına ait parçalar gördük. Bunlar araziye dağılmış durumdadır. Tiyatronun "caveası"²⁵⁹ tepenin kuzeydoğusunda eğimli araziye dayanmıştır²⁶⁰.

Resim 28: Thomas Allom, Sardes Akropolisi²⁶¹

Texier'in notlarında da Sardes geçmektedir: "Sardes akropolünün kuzeydoğusunda bulunan tiyatronun sahnesi tamamen yıkılmış durumdaydı. Birkaç merdiveni var ve istinat duvarının sadece birkaç parçası kalmıştır. Yapının dıştan çapı 110 metreyi geçiyordu. İçten meydan çapı 50 metredir. 10.000'den çok seyirci alan bir Roma tarzında bir tiyatroydu. Ancak şehrin bir de Rum tarzı tiyatrosu vardı. Şehrin stadyumu Ephesos ve Smyrna örneklerinde de görüldüğü gibi dağa paralel olarak devam etmektedir. Kalıntılar incelendiğinde bölgede bir gymnasiumun da varlığını görmek mümkündür²⁶². Tiyatro ve tapınak arasında Gediz nehrine daha yakın olan kesiminde Kroisos Sarayından geriye kalan parçaları görmekteyiz. Ünlü kral Kroisos'un sarayının eskiden şehrin ortasında bulunduğu bilinmektedir. Şehrin güneyinde çok sağlam

²⁵⁹ **Cavea:** Antik Yunan tiyatrosunda seyircinin oturduğu yerler.

²⁶⁰ Keppel, a.g.e. ,s.328.

²⁶¹ Necla Aslan Sevin, **Gravürlerde Yaşayan Osmanlı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.89.

²⁶² Texier, a.g.e. ,s.58.

sur duvarı örgüsü bulunmaktadır. Yapının Roma döneminde senato binasına çevrildiği bilinmektedir²⁶³.

Çoğu zaman, şehrin Antik kalıntıları, kiliseye atfedilirdi. Kentin kuzeybatı köşesinde bulunuyordu. İçinde bulunduğu arazide ise; bina kalıntıları ile doluydu. Ben kilisenin temel platformunu ve diğer kısımlarını gördüğüm için memnundum. Plan itibarıyla bu yapının, Antik Hıristiyan kiliselerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Şehrin kuzeybatısında nehrinin suladığı ovada beyazımsı mermerden yapılmış, Kybele Tapınağı bulunmaktadır. Bazı kısımlarında kristal mermer kullanılmış olup renginin buzumsu olduğu görülmektedir. Bu tür mermerin Sart - İzmir arasında bulunan kalker ocaklarından Sart'a taşınmış olabileceği tahmin edilmektedir çünkü ocakların yeri tam olarak bilinmemektedir. Kybele Tapınağı'nın inşasını MÖ 5. Yüzyıl sonrasına ve mimari özelliklerinden ötürü İskender zamanına bile tarihlemek mümkündür. Doğudan batıya doğru olan tapınağın doğu cephesi kaleye dönüktür²⁶⁴.”

Dönemin seyyahlarında Christmas, tapınaktan şöyle bahseder,

“Gördüğüm tüm İon tapınaklarından üstün geldi. 17x8 sütunlu ve 2 kanatlı bir yapı olduğu görülmekle birlikte yivler, sütun başından aşağıya inmediği için bu yapının da Apollon Didymaion gibi tamamlanamadığı sonucunu çıkarmak mümkündür²⁶⁵.”

Tapınağın batı cephesi nehrin kenarına, doğu cephesi “akropolisin” yakınındadır. Tapınağın tanrıçası, anne kadar değerlidir. Tapınağın ayakta olan sütunlarının zaman içerisinde akropolisin zamanla yıkılmasından ötürü araziye dağıldığı ve boylarının yarısı kadar toprağa gömüldüğü görülmektedir. 40 yıl öncesine kadar daha iyi durumda olduğu bilinen yapı Türkler tarafından altın bulma amacıyla tahrip edilmiştir²⁶⁶.”

Sardes’i gezen seyyahlardan bir diğeri Sir Emerson Tennat’tır. Sardes hakkındaki gözlemleri şöyledir: “Kralların nekropolünün kuzeyinde daha eski

²⁶³ Aynı yerde.

²⁶⁴ Texier, a.g.e. ,s.56.

²⁶⁵ Christmas, a.g.e. ,s.122.

²⁶⁶ Christmas, a.g.e. ,s.121.

dönemlerde Artemis Koloene Tapınağı vardır. Küçük Asya'nın batısında görülen tapınakların birinin Diana'ya (Athena) adanmıştır. Ephesos, Sardes, Pergamon, Magnesia'da bu tapınakların kalıntılarını görmek mümkündür. Bu durum, Efesli kâtip, “**Ulu Diana Asya'nın ana tanrıçasıdır**” sözünü destekler niteliktedir²⁶⁷.”

Sardes'in yukarıda bahsedilen tapınakları haricinde, seyyahlar İskender'in yaptırmış olduğu Olymposlu Jupiter Tapınağı'nın kalıntılarına rastlamadıklarından bahsederler²⁶⁸.

Sardes'in tapınakları dışında diğer önemli mimari yapıları hakkında Christmas gördüklerini şu şekilde aktarır: “*Dağın en tepesinde Persler'in inşa ettiği gözetleme kulesi bulunuyordu*”²⁶⁹.

Kentin Kybele Tapınağına ait sütun ve sütun başlıklarının kullanılarak yapılan Meryem Ana adanmış bir kilisesi vardır. Kuzey tarafta ise Aziz Yahya'ya adandığı söylenen bir başka kilisenin kalıntıları görülmektedir.”

Sardes'in kral mezarlarına ait izlenimleri de şudur:

“*Hermus'un kaynağı dağların arasındadır. Burada, olağanüstü “tümülüsler*”²⁷⁰ ya da “höyük” adı verilen Lidya krallarının mezarlarını görmekteyiz. Kandaules, Alyattes ve Gyges'e aittir. En büyükleri olan Alyattes'in mezarından Herodotos da bahseder. Alyattes'in mezarının çapına yaklaşık 1500 metre olarak hesaplayan Herodot'un rakamlarını doğru bulunmamaktadır.”

Sardes'ten ayrıldıktan sonra gelinen ovada Gyges'in oğlu, Kroisos'un babası Alyattes'in mezarı bulunmaktadır. 60 metreden yüksek, çevresi 1200 metre ve tabanının kumtaşından büyük taşlardan oluştuğu söylenmektedir. Herodot'a göre Alyattes'in mezarının büyüklüğünü sadece Babil yapıları ve piramitler geçebilmektedir”²⁷¹.

²⁶⁷ Chrstitmas, **a.g.e.** ,s.126.

²⁶⁸ Christmas, **a.g.e.** ,s.123.

²⁶⁹ Aynı yerde.

²⁷⁰ **Tümülüs:** Kral ve kral ailesi için, önce zemin üzerine inşa edilen mezar odası, sonra üstüne yığılan toprak veya taşlardan oluşturulan yapay tepe tipi anıt mezarlardır

²⁷¹ Chrstitmas, **a.g.e.** ,s.124.

Resim 29: Thomas Allom, Manisa Akhisar²⁷²

Türkler'in Bin Tepe ismini verdikleri mezar alanını seyyah Chandler da gezmiştir. Bölgeyi gelecekte ziyaret edecek olan gezginleri bu esrarengiz olarak nitelediği anıtların açılması için teşvik edici beyanları bulunmaktadır²⁷³.

Kral mezarları hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilerden sonra seyyahların kentin hayvan florası hakkında verdikleri bilgilere yer verelim.

Sardes'te gezginlerin dikkatini çeken bir başka konu böceklerin çok sayıda olmasıydı. *“Kayalık ve çalılık bütün bir coğrafyası siyah üçgenimsi beneklerle kaplı oldukça düz bir tür kırmızı böceklerle kaplıydı. Uçmayan bu türün yanında, kırmızı kanatlı çekirgeler ve kertenkelelerin de sayısı oldukça fazlaydı. Strabon'un Koloe gölü dediği Gygaie Gölü (Marmara Gölü) vardır. Balık yönünden zengindir. Birkaç kuğu gördük. Dr. Chandler, gövdeleri beyaz, başları siyah bir martı türünün burada çok görüldüğünü aktarmaktadır.”*

Sardes'in sosyal hayatına dairde seyyahların notları bulunmaktadır. Seyyah Keppel'in gözlemleri şöyledir:

“Burada kısa süre önce Zeybekler ve askerler savaşmış. İsyanıcılardan 11 adam ve sultanın 2 kuvveti kayıptır”²⁷⁴.

²⁷² Sevim, a.g.e. ,s.138.

²⁷³ Texier, a.g.e. ,s.64.

²⁷⁴ Keppel, a.g.e. , s.330.

Köyün görevden alınan ağası Kel Mehmet'ti. Onun yerine daha sonra vekili geldi. Güvenilmez bir kişiydi. O göreve geldikten kısa bir süre sonra başını kaybetti. Bölgede birkaç köy daha vardı. Pamuk bolca yetişiyor. Bu bölgede dişbudak ağacından sızan koyu ve tatlı bir madde görmüştük. Başlangıçta bu köy, Yunanlılar tarafından iskân edilmiş, halk Türkçe konuşuyor ancak cahildir. Biz Hermus'un üzerindeki 2 tahta köprüden geçtik, bu köprüler çok kırılmıştı. Burada Hermus nehri 100 metrelik genişliğe sahiptir. Sağ tarafımızda yolun kenarında 20 tane siyah çadır gördük. Düz sıralıydılar. Bayrakların biri kırmızı diğeri beyazdı. Bu kamp Çingenelerin merkezidir. Gelini karşılarken müzik bandosu çalıyordu. Ben şanslı değilim çünkü tören alayını görmedim. Bu çadırların benzerini Arap çöllerinde görmüştüm. Küçük Asya'nın her yerinde Çingeneler yaşamaktadır. Seyahatim sırasında onlara çok rastladım. Ama gördüğüm en geniş kamp burada Shumla kasabasında olmaktadır. Sayıları birkaç bindir. Kadınların görüntüsü her zaman çok çarpıcıdır²⁷⁵”.

4.9 Smyrna

Antik Çağda İonia bölgesinin en önemli limanlarından biri olan Smyrna antik kenti tarihi, Franz Karl Ebdres'in de bahsettiği gibi 3000 yıllıktır. Aioller, Bayraklı Höyüğünde körfezin kuzeyinde koloni kurmuşlardı.²⁷⁶

Smyrna höyüğü, günümüzde İzmir ili Bayraklı ilçesindedir.

Ünlü tarihçiler Pausanias, Aristeides Byzantionlu Stephanos ve Strabon Aiolic Smyrna'nın Smyrna'nın konumu hakkında bilgi verirler.

Strabon (MÖ 1.Yüzyıl) Eski İzmir'in kendi zamanındaki Smyrna'dan 20 stadion uzaklıkta, körfezin en doğusunda; Aristeides'te (MS 2.Yüzyıl) ikinci kentin kendi zamanındaki Smyrna ile Sipylos Tepesi arasında yer aldığından bahsederler. Küçük Asya'da 38-39 enlem, 54-55 boylam ile kuzey yarımkürede ve Ege Denizi'nin 2 mil uzunluğundaki körfezinin ucunda kurulmuştur²⁷⁷.

²⁷⁵ Keppel, a.g.e. , s.333.

²⁷⁶ İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608- 1918**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir,2001.s.371.

²⁷⁷ Angelico Maria Müller, **İzmir 1726 (Seyahatname)**, (Çeviren: Ayla Sevim Uhri), Tepekule Kitaplığı Yayınları-1, İzmir,1998, s.23.

Smyrna'nın yeri ile ilgili tarihçilerden aldığımız bu bilgilerin yanında Smyrna'ya gelen çok sayıda 17., 18., 19. Yüzyıl seyyahlarını ve notlarını bilmekteyiz.

Kenti ziyaret eden 38 Alman, 13 İngiliz, 10 Fransız, 2 Avusturyalı, 2 Hollandalı, 1 Amerikalı, 1 tanesi Türk kökenli Hintli seyyahın bazıları antik kalıntıları hakkında bilgi vermişlerdir. Bu seyyahların dışında kalanlar daha çok kentin ticari önemi, din bakımından göze çarpan özellikleri, tarım ürünleri, iklimi, nüfusu, toplumun kılık kıyafet ve karakter yapısı, kentin eğlence hayatından bahsetmeyi tercih etmişlerdir.

Smyrna kentinin nüfusu, etnik yapısı, sosyo ekonomik yaşantısına dair bilgileri 17. ve 18. Yüzyıl seyyahları şöyle aktarmaktadır:

“Pagos dağı yamacında etnik guruplara göre bölünmüş mahalleler vardı. Müslümanlar şehre Smyrna veya Lamira derlerdi. 80.000 Türk, 2000 Yunan ve Ermeni ve hemen hemen bir o kadar da Musevi nüfusa sahip olan kentte Frenk veya Avrupalı Hristiyan sayısı azdır. 20 cami, 7 sinagog ve okul, Yunanlılar'ın 2, Ermeniler'in 1 Latinler'in 3 kilisesi vardı. Türk, Yunan, Ermeni ve Museviler şehrin yüksek kısımlarında, diğer Avrupalılar ise deniz kenarında uzun bir sokakta oturmaktaydılar. Tüm ulusların konsolos ve temsilcileri vardı²⁷⁸.”

Smyrna'nın o dönemki nüfusunun 150.000 olduğu söylenmektedir. Gadsby ve Müller seyahatnamelerinde Smyrna'da yaşayanlar, onların kıyafetleri, mutfak kültür hakkında seyahatnamelerinde bilgi vermişlerdir. *“9 000 Yahudi, 10000 Ermeni, 5000 Katolik, 40000 Yunan nüfus barınıyordu. Tüm dinler beraberce aynı şehirde yaşamaktaydılar. Yahudiler'in dini inancı bir hayli koyuydu. Hristiyan ahaliyi özellikle vaftiz törenleri sırasında, sıklıkla kışkırtıyorlardı. Mrs Johnstone Amerikan misyonerleri arasındaydı. Misyonerler gerçek İncili referans almıyorlardı. Smyrna'daki misyoner merkezin terk*

---

²⁷⁸ Müller, **a.g.e.** s. s.25.

edildiğine inanmıştım. Başarılı iseler bunu Mrs Johstone ve diğerlerine borçlu olmalıydılar²⁷⁹.

Smyrna'da yaşayan Türk, Yahudi ve Ermenilerin giysileri çok ilginçtir. Yahudiler noktalı kumaştan sarık giyerken Yunanlılar siyah nakışlı işlemeli ceket giyerlerdi. Türkler'in dökümlü geniş büyük pantolonları vardı. Araplar neredeyse çıplaktı. İngiliz, İtalyan ve Fransızlar ceket ve pantolon giyerdi. Ermeniler 4 köşeli, bantlı kap takardı²⁸⁰.

Frenklerin, mutfak ve kilerleri zengindir. Smyrna'da akla gelen her türlü eğlence vardır. Ava gitmek, arabayla gezmek, müzik ve çeşitli oyunlar vardır. Fransızlar aşçılık yaparlar. Kente bir saat uzaklıkta tuzlalar ve şifalı kaynaklar bulunmaktadır. Smyrna güvenli bir şehirdir. Ticaretle uğraştığı için Smyrnalılar Avrupalı olmuşlardır²⁸¹.

Kentte tarım ürünü olarak şaraplık üzüm, zeytinyağı, tahıl, meyve ve çeşitli otlar yetişmektedir. Kent inciri ile ünlüdür ve limandan incir ihracatı yapılmaktadır²⁸².

Savaş ve depremlerle tahrip olan kent 1688 depreminde çok hasar görmüştür. Halk ekonomik açıdan zarara girmiştir. Sadece İngilizler, 80.000 sterlin kaybetmiştir. Veba salgını çok sık yaşanan bir felakettir ve 1726'da da görülmüştür. Vebadan kısa bir süre sonra Eylül Ekim ayları da zehirli ateş denen bir salgınla çok insanın hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır²⁸³.

Seyyahlar, Smyrna kentinin coğrafi konumu, nüfusu, tarımı, ticareti, etnik yapısı, yaşanan felaketlerinin yan sıra kentin önemli antik kalıntılarından da bahsetmektedir.

"1839'da deniz kıyısı ve ağaçlık bir bölgede piramit şeklinde bir yapı keşfedildi. Altında iri taşlardan inşa edilmiş kubbe vardı. Bu yapı Tantalos'un mezarıydı". Pococke Arundell, Hamilton, Hermann von Pückler, Baron Richard von Esenstein, Franz Karl Ebdres, Fredrich Julius Seif ve Otto Fredrichs von

²⁷⁹ John Gadsby, **Travels In The East, in 1846-47,1850-51, 1852-53,1856**, London, s.121.(Yayın Evi Yok)

²⁸⁰ Gadsby, **a.g.e.** , s.119.

²⁸¹ Müler, **a.g.e.** , s.30.

²⁸² Gadsby, **a.g.e.** , s.115.

²⁸³ Müller, **a.g.e.** , s.27.

Richter de Tantalos'un mezarından bahseden diğer seyyahlardır. Arundell “*Seven Church*” adlı eserinde Tantalos mezarı ve şehirden bahsetmektedir. Voldemar Urban 1892’de kenti gezmiş ve Tantalos’un mezarını kabul etmemiştir. Mezar içindeki nişin İngilizler tarafından götürüldüğü tahmin edilmektedir²⁸⁴. W.J. Hamilton 1835 ve 1836’da iki kez İzmir’e gelmiştir. Hamilton, Akropolisin ve Tantalos mezarının varlığını Lidya öncesinde var olan Smyrna’nın işaretçileri olarak kabul eder. Chandler, Arundell, Cramer kentin kuruluş ve daha sonraki dönemlerine ait kaynakları toplamışlardır. Bu kaynaklardan hiçbirinde Pagos veya ona yakın tepelerde bir kalıntı olduğundan bahsetmez²⁸⁵. Hamilton’a göre Sipylus, Lysimachus’un Pagos’a taşınmadan önceki İzmiridir.

Tantalos Mezarından başka seyyahlar Smyrna tiyatrosu hakkında da bilgi verir.

“Tiyatro, dağın eteklerinde ve kalenin altında kalan, kuzeye doğru bütünlüğünü koruyan bir yapıydı. Smyrna Tiyatrosu dik bir yamaca inşa edilmiştir Güzel bir manzaraya sahiptir. Pagos’un kuzeybatı yamacındaki tiyatro gezginler tarafından hayranlık verici olarak yorumlanmaktadır. 1800’lü yıllara bu yapının sadece mermer oturma yerleri ve kemerli girişi kalabilmiştir²⁸⁶”.

Resim 30: Allom, Smyrna Gravür²⁸⁷

²⁸⁴ Pınar, **a.g.e.** , s.287.

²⁸⁵ Pınar, **a.g.e.** , s.164.

²⁸⁶ Pınar, **a.g.e.** , s.166.

²⁸⁷ www.antique-prints.de. (Er. Tar. : 17.07.20012)

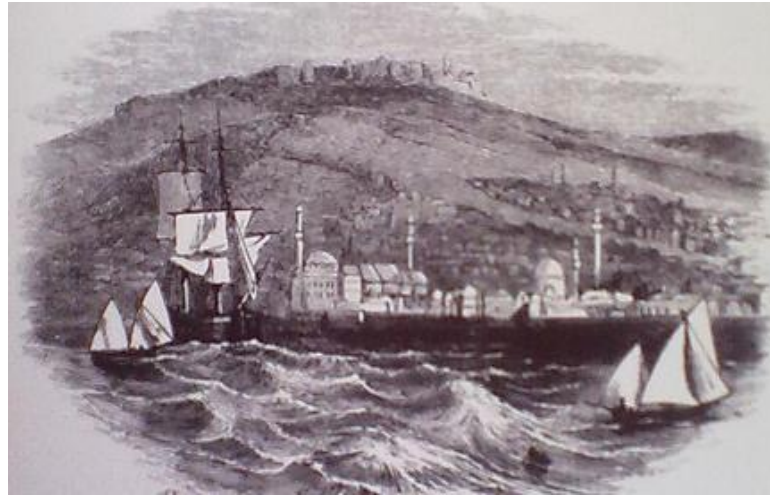
Tiyatrodan bahseden seyyahları Spon, Dopper, Tournefort, Dallaway, Beaujour, Forbin, Pococke ve Chandler ve Schuchart, Busch olarak sıralamak mümkündür.

Seyyahların kentin tiyatrosu hakkındaki ortak düşüncesi Asya'nın en güzel mermer tiyatrosunun parçalarının bedesten, kervansaray ve ölen sadrazam için yapılacak hanın inşası sırasında kullanılarak tiyatronun tahrip edilmiş olduğudur.

Seyyahların kentin stadyumu hakkında verdiği bilgiler ise şöyledir:

“Stadyumun giriş kapısı batıdadır. Stadyuma ait duvar parçaları, hipodromun güneyinde kalenin bulunduğu yüksek tepelik üzerindedir.²⁸⁸”.
Kepler ve Richter, Kouder, Dopper stadyumdan bahseden seyyahlardır.

“Pagos dağı eteğinde antik stadyumun temellerini ve oturma sıralarını bulunmaktaydı. Batı yönünde kalan stadyumun stadyum, 540 ayak uzunluğunda olup elips şeklindeydi²⁸⁹. Arena ve sıraların olduğu yerler stadyumun diğer kısımlarını oluşturmaktaydı. Stadyum kalıntıları iyi durumdaydı²⁹⁰”.

Resim 31: Smyrna²⁹¹

²⁸⁸ Antoine Galland, **İzmir Gezisi, Antoine Galland'ın Bir El Yazması (1678)**, Çev: Erol Üyepazarıcı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s.39.

²⁸⁹ Pınar, **a.g.e.** , s.98.

²⁹⁰ Pınar, **a.g.e.** , s.104.

²⁹¹ Sevim, **a.g.e.** ,s.109.

Kentin diğerk önemli yapıları olan su kemeri, kaplıca ve hamam hakkında seyyahların verdiği bilgiler vardır.

Baron Richard von Esenstein, Heinrich Gelzer, Bernhard Stark, Chandler, Charles Texier, Baron Felix de Beaujour ve Pococke kentin bu yapıları hakkında bilgi vermektedir.

“Roma su kemeri, Agamemnon kaplıcaları, Diana Hamamlarından bahsederler. İlkçağda, İzmirililerin uğrağı olan Agamemnon kaplıcaları, bugün İzmir ili Balçova ilçesinde bulunmaktadır. Apollon Tapınağı yakınında da ılıcalar vardır. Şehrin, diğerk hamam yapısı olan, Artemis Diana Hamamları, Halkapınar yakınındadır.

Pagos’un kuzey tarafında kalan su kemeri Roma kalıntısı olup Türkler tarafından onarılmıştır. Kentin diğerk bir su kaynağı Diana Hamamları ve Kervan Köprüsünün ilerisinde kalan yarı temel su havzasıdır. Çeşitli su kanalı ve su kemerleri kentin su ihtiyacını karşılıyordu²⁹².”

Smyrna’nın su ile ilgili yapılarından bahsettikten sonra önemli bir eser olan Amazon ya da Apollon büstü hakkında da seyyahların aktardığı bilgiler bulunmaktadır. Heykelden bahseden seyyahlar: Jakob Spon, Von Moncois, Johann Hermann Riedesel, Baron Felix de Beaujour, Otto Fredrichs von Richter, Texier’dir. Üzerinde silahla atış talimi yapılan heykelin tahrip edilmiş olduğu hepsinin ortak düşüncesidir²⁹³.

Smyrna kentindeki tapınak ve sunaklar hakkında seyahatnamelerde çeşitli bilgilere rastlanmaktadır.

Robert Dreux ve Galland Janus tapınağı ve Apollon Tapınağı’ndan bahsederken Spon ve Oliferti Dopper ise Kybele Tapınağı hakkında bilgi verirler. Kybele Tapınağı’nın zevkli bir mimarisi olduğundan ve güzelliğinden bahsederler²⁹⁴.

Kentte, bu 3 tapınak dışında Fortun(a) tapınağı ile Hadrian Tapınağı da bulunmaktaydı²⁹⁵. Fellows dikkatini çeken 2 -3 parmak kalınlığında yassı taşlar,

²⁹² Pınar, a.g.e. , s.68.

²⁹³ Pınar, a.g.e. ,s.92.

²⁹⁴ Pınar, a.g.e. ,s.12.

²⁹⁵ Pınar, a.g.e. ,s.39.

sıva ve çakılla süslü yığılı taşların üst yüzeyi siyah beyaz mozaik Ceres tapınağının tabanı olduğunu düşünüyordu. Dallaway, son olarak hamamları olan tabanı mozaik kaplı sunak kalıntısını gezdiklerini aktarmaktadır²⁹⁶.

Baron Felix de Beaujour kitabeye göre Tanrıça Fortune tapınağına ait sunağın varlığından bahsetmektedir. Bir başka sunak ise Pagos'un zirvesinde uzunluğu 50 ayak, 27 ayak genişliğinde olandır. Dr. Theodor Schuchart "Zeus Sunağı", Dallaway ise "Jüpiter, Apollon ve Kybele" adına sunaklar olduğundan bahseder. Bu sunakların dışında Claudius'un annesi adına sunak yapma onuru Smyrna'ya verilmişti.

Smyrna'da tanrılara adanan sunaklar hakkındaki bilgilere değindikten sonra Aziz Polycarpus'un öyküsü hakkında seyyahların verdiği bilgiler şöyledir:

"Küçük Asya'nın 7 klisesinden biridir. Aziz Polycarpus, Aziz St. Johannes tarafından İzmir ve Küçük Asya'nın psikoposu seçilmişti. Pagos'un güneydoğusunda bulunan Aziz Polycarpus'a adanmış bir şapeldir. Aziz Polykarpus aslanlar tarafından parçalanıp öldürülmüştü"²⁹⁷.

1739'da kente gelen Pococke, İzmir'in iki kalesi olduğunu söyler. *"Kalelerden biri Gediz'in karşısında bulunmaktaydı. Daha sonraki dönemde kalenin Cenevizliler tarafından genişletildiği bilinmektedir. Kale içerisine daha sonraları cami yapılmıştır"²⁹⁸.*

Diğer kalenin duvarları yıkılmıştı. Kaleyi Yunan İmparatorlarının inşa ettirdiği düşünülmektedir"²⁹⁹. Beyaz mermer kapı teknesi üzerinde Yunan zamanından kalma yazı bulunuyordu." Pococke dışında diğer bir seyyah Oliferti Dopfer, kalenin doğu kapısında Roma İmparatorluğunun simgesi 2 kartal heykeli olduğundan bahseder. *"Kalenin kuzey giriş kapısı üzerindeki beyaz mermerden kitabede şehri yeniden kuran J. A. Komnenus ve eşi Helana'dan bahsediliyordu."* Güney kapısının orda bazı seyyahların Helâna olduğunu ileri sürdükleri devasa bir kadın büstü varlığından da seyahatnamelerde bahsedilmiştir. Kalenin batı kapısında yan kulede duran Amazon Smyrna olarak kabul edilen ancak Apollon

²⁹⁶ Pınar, a.g.e. ,s.98.

²⁹⁷ Pınar, a.g.e. ,s.26.

²⁹⁸ Pınar, a.g.e. ,s.245.

²⁹⁹ Pınar, a.g.e. ,s.39.

büstünün halinden Türkler tarafından Nişantaşı yapılmasından diğer seyyahlar gibi O. F. Richter de söz etmeyi ihmal etmez. Kalenin kuzey kapısı üzerinde Angelus Komneus adı beyaz mermerden kitabe üzerinde geçmektedir. Kalenin güney surları hasar görmüştür³⁰⁰.

Seyyahlar, kentin kalesi ile birlikte evlerinde de bahsetmişlerdir:

“Smyrna Pagos dağının eteğinde kurulmuş büyük bir kenttir. Akropolisi bir set gibi tepeye hâkimdir. Çok yüksektedir ve geniş bir araziye bir uçtan bir uca kaplamaktadır. Pagos’un güneyinde bulunan tiyatronun olduğu yerlerde evler vardır. Fellows’a göre evler eski kentin taşlarından ve volkanik malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Bütün evlerde antik sütun büst ve pervaz veya direk bulunmaktadır³⁰¹.

Evlerin yanı sıra çok sayıda kubbe, kümbet ve minare görülebilmektedir. Bornova’daki camilerin inşasında İzmir’in eski sütunları kullanılmıştır.” İzmir’e gelen Cornelis de Bruyn, gezerken gördüğü camilerden birinin girişinde Korint tarzında iki sütun tonozu olduğundan ve bunun diğer sütunlarla desteklenmiş olduğundan bahseder. Seyyahlara göre şehrin görüntüsü çekicidir³⁰².

Smyrna amphitiyatrosundan Marina Müler, Baron Felix de Beaujour ve Tavernier bahsederler. *“Geniş bir yapı olup Pagos’a doğru uzanıyor ve büyük kemere dayanıyordu³⁰³”*.

Ünlü seyyah Chandler, *“Hiçbir Hellen kenti arkeoloji müzelerine İzmir kadar çok sikke, heykel ve yazıt bırakmadı”*.

Chandler dışında R. von Esenstein da, müzeyi gezdiğinde, il sınırları dâhilinde yapılan kazılardan gelen heykel, kitabe ve sikke gibi eserler ve minyatürle bezeli el yazması İncil dâhil olmak üzere birçok eseri gördüğünden bahseder³⁰⁴.

³⁰⁰ Pınar, a.g.e. ,s.116.

³⁰¹ Pınar, a.g.e. ,s.194.

³⁰² Gadsby, a.g.e. , s.113.

³⁰³ Konstantinos, Oikonomos, Bonoventure F.Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, Çev: Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul,2001,s.84

³⁰⁴ Pınar, a.g.e. , s.371.

Burre, Hellen zamanından kalma başında topraktan taç bulunan tanrı Faunus ve jimnastik hareketi yapan gencin kusursuz bronz heykelinden sözeder. Bu heykellerin dışında gördükleri sikkelerin en erken, MÖ 800'e tarihlendiğini söyler³⁰⁵. İngiliz tüccar Folkner'in, İon, Lidya ve Karia şehirleri sikkelerinden kenti gezmeye gelen Spon'a armağan ettiği bilinmektedir³⁰⁶. Cornelis de Bruyn ise gümüş sikkeler üzerinde ön yüzde görülen Amazon başının yıpranmış halde kale kapısı üzerinde durduğundan bahseder³⁰⁷.

Galland, Smyrna eserleri hakkındaki bir anısını şöyle aktarır: “*Hollanda konsolosu doğu antikalarından anlıyordu. Beyaz mermerden yapılmış bir kadın başı heykelini evine ziyarete gittiğimde görmüştüm. Eski kalenin duvarları altında bulunmuş başı bir Türk'ten aldığını söylemişti*”. Tapınağın üzerinde birkaç taş daha gördüğünü söyleyen Galland'a göre Türkler ağır olan bu antik taşları parçalayıp satıyorlardı. Köylüler her yeri kazıp madalyon, heykel kitabe buluyor, konsolos ya da tüccarlar bunları satın alıyorlardı³⁰⁸.

Bu eserler dışında Galland'ın dikkatini çeken bir eser, sokakların birinde gördüğü üzeri yapraklarla bezenmiş sütundu. Bu bezemeli sütun buğday dövmek için kullanılıyordu. Genişliği 3 ayak kadardı. Buğday döven kişinin Ermeni olduğu sütun üzerindeki Ermenice yazıdan anlaşılıyordu. Galland, Smyrna'dan yurtdışına taşınmaya değer gördüğü bu eseri mimarların incelemesi gerektiğini söyler. Galland dışında Spon ve Smith'te mezar taşı şeklindeki sütunların üzerinde Grekçe ve Latince yazılar olduğundan bahseder. Galland, bu örnekleri Ermeni mezarlarında gördüğünden bahsediyor³⁰⁹.

Seyyahların ortak düşüncesi Smyrna'da, çarşıda satılan ve kazıdan çıkarıldığı söylenen mermer ve kitabelerin çoğunun sahte olduğu yönündedir. Bir başka tespitleri ise antik eserlere hiç önem verilmediğidir. Örneğin, Moritz Busch, Türk Mahallesiinde 1- 2 lahitin hayvan yemliği ya da sarnıç olarak kullandığını gördüğünü söyleyerek bu durumu eleştirir³¹⁰.

³⁰⁵ Pınar, **a.g.e.** , s.278.

³⁰⁶ Pınar, **a.g.e.** , s.22.

³⁰⁷ Pınar, **a.g.e.** , s.26.

³⁰⁸ Galland, **a.g.e.** ,s.42.

³⁰⁹ Galland, **a.g.e.** , s.41.

³¹⁰ Pınar, **a.g.e.** , s.230.

Smyrna hakkında sadece batılı seyyahlar değil özellikle 19. Yüzyılda Avrupa dergilerinden de bilgi sahibi olunabilmektedir.

19. Yüzyılın 2. yarısında Globus, Petermanns Mitteilungen dergilerinde Batı Anadolu ve İzmir hakkında makaleler yazılmıştır. 1862–1910 yıllarında basılan Globus dergisinde, Fransız seyyahların Batı Anadolu ve İzmir ile ilgili izlenim yazıları yer alır. Fransızlardan sonra Alman seyyahların da makaleleri yayınlanmaya başlanmıştır. Petermanns Mitteilungen ise daha çok topografya ve haritacılık üzerine bir yayındır. İzmir’in seyyahlar tarafından giriş çıkış kapısı olarak görüldüğü coğrafi tasviri ve gördükleri yerleri aktarmaları şeklinde yazılar bu dergide yayınlanmıştır. Örneğin, İzmir’de bir süre kalan botanikçi ve zoolog Theodor Kotsch (1813–1866) gezilerinden bahseden yazısı Petermanns Mitteilungen’de yayınlanmıştır³¹¹.

Bu iki önemli dergi İzmir ve Batı Anadolu bölgesinin arkeolojik çalışmalar bakımından altın çağını yaşadığı dönemde basılmış.

Nüfus sayımı, misyonerlik faaliyetleri, İzmir demiryolu yapımı ve İzmir’in ticaretteki rolü, dergilerin değindiği diğer konulardır. Özellikle, demiryolu yolu yapımı ve bölge ticareti konusunda Prusya Arşivi geniş bir bilgiye sahiptir³¹².

Otto Bulow, Prusya’nın İzmir konsolosudur. Globus dergisinde İzmir, Aydın, Nazilli, Karacasu, Denizli, Derbent, Alaşehir ve Sardes izlenimlerini aktarmıştır. Nüfus için verdiği rakamlar hatalıdır, yerli halkın yabancılarla ne konuda ilişkili olduklarından bahseder. J. H. Mordtmann 1884 yılında bölgedeki nüfus sayımını ön yargılı yorumlarıyla yazmıştır. Fransız doğu bilimci Paul Le Camus (1839-1906), 1895’te Batı Anadolu’yu gezmiş ve aynı dergide gözlemlerini kaleme almıştır. İzmir Avusturya başkonsolosu Karl Von Scherzer Viyana Dünya sergisi için İzmir hakkında bir eser yayınladı. Globus dergisinde, Heinrich Kiepert’in 1841’deki Batı Anadolu gezisi ve 1861’de İstanbul’a elçi olarak gelen Moustier’in Efes ile ilgili makalesi yayınlanmıştır. Yayınlarda

³¹¹ Baykara, **a.g.m.**, s.174.

³¹² Tuncer Baykara, “19.Yüzyılın 2.Yarisında Globus ve Petermanns Mitteilungen Dergilerinde İzmir ve Batı Anadolu”, **Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyum Tebliğleri**, İzmir – Çeşme 1922-1992 Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Araştırma Uygulama Müdürlüğü, E.Ü Matbaası, İzmir, 8IX.2X, 1992.

yazarların, seyahat ettikleri yerlerin Rum ya da antik isimlerini kullandıkları görülmektedir.

Arkeologlar da Globus'ta kazılar hakkında bilgiler verici yazılar yazmış. Carl Humann'ın, 1839-1896 Bergama ve Priene kazıları; Otto Berdorf'un, 1838-1907 Finike, Mira ve Efes kazıları bunlardan birkaçıdır. Derginin Alman ve Avusturyalı arkeologların çalışmalarına daha çok yer verdiği görülmektedir³¹³. Bunun dışında örneğin H. Schilieman'ın gerçekleştirdiği çalışmalardan hiç bahsetmez.

4.9.1 Seyyahların Bilmediği Smyrna'dan Bir Eser Athena Tapınağı

Smyrna Athena Tapınağı, Batı Anadolu kentlerinin, tanrıça Athena'ya tapınma geleneğinin örneklerinden birisidir. İon kentlerinin çoğunda Athena'ya adanmış bir tapınağın olması Anadolu kıyılarında bulunan Hellen yerleşimlerinin Atina kenti tarafından desteklendiği anlamına gelmektedir. Ekrem Akurgal'a göre Milet, Priene, Phokaia, Klazomenai, Erythrai ve Smyrna'da en önemli tanrı olarak Athena'ya tapınıyor olması kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır³¹⁴. Batı Anadolu bölgesinde Athena'ya sunulmuş tapınaklar, Assos Athena Tapınağı MÖ 530, Pergamon Athena Tapınağı MÖ 3.Yüzyılın başları, Priene Athena Tapınağı MÖ 4.Yüzyılın üçüncü dördlüğüne, Miletos Athena Tapınağı ise MÖ 5. Yüzyılının ilk yarısına tarihlenmektedir.

Ekrem Akurga'la göre, Doğu Hellen sanatının en mistik eseri olan Smyrna ve Erythrai'de gün ışığına çıkarılan Athena tapınaklarının kalıntıları, Ege'nin yükseliş evresinin önemli temsilcileridir. Smyrna Athena Tapınağı, bugün, bütün Hellen dünyasında Athena'ya sunulmuş en eski tapınak olarak kabul edilmektedir. Tapınağın Athena'ya adandığının kanıtları, bir yazıt, bronz çubuk, kalkanlar, tapınağın güneyindeki yığın içinde ele geçen ağırlık üzerinde yer alan kült heykeli ile ilgili tasvirdir. MÖ 600 yıllarında Alyattes'in kenti işgali sırasında tahrip görmüş olan sonra onarılan, MÖ 546 yılına gelindiğinde Pers saldırısı

³¹³ Baykara, **a.g.m.** , s.173.

³¹⁴ Akurgal, **a.g.e.** ,s.289.

sonucunda işlevini yitiren tapınakta, bu tarihten sonraya ait buluntu gelmemiş olması tapınağın bu tarihten sonra kullanılmadığının göstergesidir.

Resim 32: Smyrna Athena Tapınağı İç Naos³¹⁵

Çalışmamızda adı geçen seyyahların çoğu Antik Smyrna'nın Pagos'a taşınmasından sonraki dönemi anlatırken MÖ 5000 lere kadar uzanan Bayraklı Tepekule höyüğünden bahsetmemişlerdir. Kent, 1948'de, Tekel'in üzüm bağı arazisinde, rastgele bir çalışma sırasında, antik eserlerin gelmesi üzerine keşfedilmiş ve çalışmalara John M.Cook ve Ekrem Akurgal tarafından başlanmıştır.

Kentte yapılan son dönem kazılarda, günışığına çıkan ikinci kutsal yapının, saldırıdan sonra tapınım görmeyen diğer Athena tapınağının yerine kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Henüz hangi tanrıya adandığı belirlenemeyen tapınak Athena Tapınağı'nın güneydoğu köşesinde yer alır. Böylece Smyrna'nın, iki tane tapınağa sahip bir kent olduğu görülür³¹⁶.

Günümüzde Smyrna Höyüğü kazıları, Prof. Dr. Meral Akurgal kazı başkanlığında devam etmektedir.

³¹⁵ www.erkmensenan.blogspot.com. (Er. Tar. : 25.04.2012)

³¹⁶ Akurgal ,a.g.e. ,s.289.

4.10 Tralleis

Aydın halkı tarafından “Üçgözler” isimlendirilen *Tralleis* antik kenti, bugünkü Aydın ilinin yaklaşık 1,5 km kuzeyinde bulunan Topyatağı mevkiinde bulunmaktadır. *Strabon, Geographika*'da, 3 *Tralleis*'in konumu hakkında bilgiler vermektedir: “*Magnesia*”dan sonra yol *Tralleis*'e ulaşır. *Mesogis Dağı* solda, yolun sağmda, *Lydia*'lılar, *Karia*'lılar *Ionia*'lılar ve *Miletos*'lular, *Mysia*'lılar ve de *Magnesia'nun Aeolis*'leri tarafından işgal edilen *Maiandros Irmağının* ovası bulunur. Aynı tür topografya *Nysa* ve *Antiokheia* ya kadar devam eder. *Trallesliler*'in kenti, kesik bir trapez üzerine, doğu tarafından tahkim edilmiş bir tepede kurulmuştur ve civarındaki bütün yerler iyi korunmuştur”³¹⁷.

Tralleis, Lidya bölgesinin en gelişmiş şehirlerinden biri olup *Menderes*'in yukarısında *Cevizli* (*Messogis*) dağının yamacında kurulmuştur. Şehrin kurucularını *Trakyalılar* olarak kabul edenler de vardır. Seyyah *Henry Christmas*, *Tralleis*'in küçük bir ovanın sonundaki tepenin kenarında kurulmuş olduğundan bahseder.

Texier kent hakkında şu bilgileri verir: “*Tepenin etrafında güzel kemerleri var. Antik kalıntılar inşaat malzemesi olarak kullanılırken arkeolojik kazı çalışmalarının yapılmasına neden olmuşlardır. Arazide tiyatro kalıntıları da görülmektedir. Tiyatro ve stadyumun sadece temel kısımlarının ayakta kaldığından tiyatronun sahne ve merdivenlerinin hiç kalmadığını görülür. Menderes vadisi boyunca kurulan tüm şehirlerde görüldüğü gibi Tralleis'in binalarının da depremden etkilendiği ve yeniden inşa edildiğini biliyoruz. Türkler'in Tralleis kuşatması sırasında Eudon deresinin suyunu kestiği ve susuz kalmasına rağmen halkın şehrini kahramanca savunmaya devam etmesine rağmen Türkler'in şehri aldığı bilinmektedir. Andronic, Tralleis'e yardım etmemiştir. Selçuklular'ın da Küçük Asya'nın batısındaki kentleri almak istedikleri bilinmektedir. Aydın Emiri, Konya sultanından kenti alarak kendi ismini vermiştir. Güzelhisar da denilmektedir. Gezginlerin eski Tralles kalıntılarını bulmak için, zorluklar çektikleri, Güzelhisar'a Menderes Manisası*

³¹⁷Hüseyin Üreten, “Roma Dönemi'ne Kadar *Tralleis* Tarihi ve *Attaloslar* İle İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 38, 2005, Ankara, s.196 .

veya Nysa'nın Manisası dedikleri bilinmektedir. Pococke, kalıntılar arasında gezerken kitabeler bulmuş Tralleis adını okumuş ancak dikkate almamıştır³¹⁸”.

Christmas'ta şehir hakkında şöyle bir not düşmüştür: “Şehrin civarındaki kuyular, sütun başlıkları veya kaidelerle çevriliyken, pazarların taş revak ya da ahşap örtü yerine ağaçlarla gölgelendirilmesi ilgi çekicidir³¹⁹”.

Chandler günlüğüne şöyle aktarır: “Magnesia'dan doğuya doğru yola çıktığınız zaman, yolun etrafında ve şehrin yakınında sıralı halde birkaç Antik sütun kaidesi gördük. Bunların ünlü Diana Tapınağı'na ait olduklarını düşünmüştük. Dümdüz ve geniş ovada, toprağın rengi sarımsı kızilımsı gibi görünmekteydi³²⁰.”

Eski Tralleis'in doğu tarafta olduğunu söyleyen Texier'e göre kenti eski bina yıkıntıları kaplamaktaydı ve bunların zafer takı veya gymnase olması muhtemeldi. Texier yazısına şöyle devam etmiş: “Eski kentin terk edilmesinin sebepleri arasında depremler de vardı. Tralles anıtlarının yapım tarzları çok farklıydı. Ufak taşlardan yapıлып üzerleri mermerle kaplanmıştı. Büyük taşlar, Aydın'da yapılan camii inşaatlarında kullanılırken mermer parçalarda Türkler tarafından mezar yapımında kullanılmıştı. Vitruvius'un bahsettiği Asklepius tapınaklarının yeri bulunamamasına rağmen Tralleis'te çok sütun vardı. Ménodore adlı bir halkın Tralleis'te yaşadığından söz edilmekteydi³²¹”.

Tralleis'in antik kalıntılarının sağlamlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Andronicus zamanında, harap durumdaki kent yeniden inşa edilmiş. Evler aceleyle onarılmış. Eski Tralleis bir hayli yıkık durumdaymış. 1403 Timur zamanına ait kaleyi gördük. Türkler tarafından ayağa kaldırılmış olmalıydı. Nehir ile bağlantısı kesik durumdadır. Roma öncesi iskân gördüğü anlaşılmaktadır. Tralles'in Magnesia ile arasındaki mesafe, Strabon'a göre 140 stadia ya da 70 mil, Plinius'a göre 80 mildir. Yazarların hiçbiri Nysa Magnesia mesafesine

³¹⁸ Texier, a.g.e. s.101.

³¹⁹ Christmas, a.g.e. ,s.97.

³²⁰ Chandler, a.g.e. ,s.244.

³²¹ Texier, a.g.e. ,s.98.

Tralleis'i dâhil etmemiştir. Tralleis ve Nysa arası mesafe onlara önemsiz gelmiş olmalıdır. Ama malzemeler ve yapıların kalıntıları Tralleis'ten taşınmıştır³²².”

Resim 33: XIX. Yüzyılın Başında Tralleis Üçgözler³²³

Seyyahlar, Tralleis antik kenti hakkında bilgi verirken aynı zamanda çevresinde yaşayanların sosyal yaşamlarına dair de gözlemlerini aktarmışlardır. Aydın, 18.Yüzyılın ortasında bölgenin en önemli tekstil merkezlerinden biridir. Texier yöreyi şöyle aktarır: “*Aydın-Güzelhisar ise önemli bir siyasi ve dini merkez olamamıştır. Aydın Beyleri'nin çoğu zaman sultanla bir çatışma içerisinde oldukları bilinmektedir. Menderes Vadisine egemen olan Karaosmanoğlu ailesinin mimari eserler yaptırmadıkları görülmektedir. Nüfusu, 60.000 kadar olan Aydın'da evlerin sayısı 12.000 olup Rumlar'ın ki 400 civarındadır. Aydın ovasının tarım ürünleri bakımından iyi ekilmiş ve verimli olduğunu söylemek mümkündür. Bağlar, zeytinlikler, incirlikler vardır ve bunlar temel ihracat ürünleridir. Deri tabaklama ve pamuk tekstili vardır, evlerde dokuma tezgâhları*

³²² Aynı yerde.

³²³ www.akademik.adu.edu.tr. (Er. Tar. : 10.09.2012)

*vardır*³²⁴. *Ephesos limanına yakın olan kent, Rumların elinde tuttuğu transit ticaret için önemli bir merkezdi. Tralleis kenti zenginleriyle ünlüydü*³²⁵.”

Seyyahlar Tralleis bölgesinde yaşanmış olan sosyolojik olaylara örnekler vermişlerdir. 1828 yılında Kel Mehmet adındaki zabitanın şehir ahalisini II. Mahmud'un reformlarına karşı ayaklandırması ilginç bir olaydır.

Christmas olayı şöyle aktarır: “*Kel Mehmet okuması yazması olamayan cahil biri anacak hayal gücü ve bağınazlığı ile yöre halkını etkilemeyi başarmış, civar köylerden 1000 kişi toplayarak Aydın'ın 15 km doğusundaki 2 küçük şehri ele geçirmişti. Devlet hemen harekete geçmiş olmasına rağmen garnizondaki 800 asker bile Mehmet'e müdahale etmemiştir. İzmir'e ilerlemek isteyen Mehmet, Güzelhisar'da birkaç paşanın emriyle öldürülmüştür. Christmas'ın yorumuna göre dönemin şartlarında yeniliklere Güzelhisar kadar fazla tepkili bir şehir yoktu*³²⁶.”

Seyahatnamelerde bölgenin önemli kentlerinden bir diğeri Sultanhisar ile ilgili de bilgiler yer almaktadır.

Chandler seyahatnamesinde şu satırlarla şehri anlatır: “*Sultanhisar, Mesogis Dağı'na dayanır ve ovanın içinde aniden kaybolurdu. Mesogis Dağı'na doğru taşlık yoldan tırmanmaya başladık ama kuru dere yatağı bir derin kavis ile devam ediyordu. Burası Tralleis ya da Nysa ile ilgili değildir. İleride tepede Eskihisar denilen yer ve orda bina kalıntıları vardı. Buradan yaklaşık yarım saat uzaklıkta Tralleis ve Nysa kentinin kalıntılarını bulmayı umuyorduk. Takibe devam edince gömülü kırık mermer tonoz kalıntılarını gördük*³²⁷. *Biraz daha ilerde, gördüğümüz Tralleis mevki olmalıydı. Kalıntıları arkamızda bırakıp önce doğuya sonra da güneye devam ettik. Birkaç kulübe gördük. Büyük tiyatroyu bulduk. Dağın kenarında çok sıralı oturma yerleri vardı. Hepsi mavi damarlı mermerden yapılmıştı. Kentin amphitiatrosu sarp kayalıklarla ve uçurumla çevrilidir. Bir tarafta gymnasium kalıntıları diğer tarafta senato binası*

³²⁴ Texier, **a.g.e.**, s.102.

³²⁵ Texier, **a.g.e.**, s.98.

³²⁶ Christmas, **a.g.m.**, s.97.

³²⁷ Chandler, **a.g.e.**, s.245.

bulunurken boş alanda çarşısıdır. Nysa'da zarar gören kent duvarı, amphitiatronun altındadır³²⁸.”

Seyahatnemelerin kaleme alınmasının yanı sıra aynı dönemlerde Tralleis'te ufak çapta kazılarda yapılmış. C. Texier, O. Rayet, A. Thomas, R. Pococke ve C. Fellows kentte çalışmışlar. İlk resmi kazılar ise 1888'de başlamış. Alman Orient Komitesi üyeleri C. Humann ve W.Dörpfeld kentte arkeolojik kazılar gerçekleştirmiş.

4.11 Troia

Troia (Ilionax-Willusa), günümüzde Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan ünlü antik kenttir. Troia'nın tarihinin MÖ 3500-3000 kadar eski olduğu bilinmektedir. Troia, o dönemde önemli bir külür merkeziydi. Daha sonraları, MÖ 8. Yüzyıla gelindiğinde kente Aeoller yerleşmiştir. Bölgede pek çok ticaret kolonisi kurmuşlardı. Troas Bölgesinin MÖ 7. Yüzyılda Lidya, MÖ 6. Yüzyılda Pers hâkimiyetine girdiği bilinmektedir. Büyük Asya seferine çıkan İskender Pers ordusunu Kocabaş (Granikos) çayı kenarında yapılan savaşta yendikten sonra Aeolis bölgesi Makedonyalılar'ın eline geçmiştir. MÖ 2. Yüzyıla gelindiğinde bölge Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir.

Şehrin, İda dağı ve Hellespont'un çevrelediği bölgede kurulduğu bilinmektedir. Troia'dan, Trakya'nın Chersonése'ni, Ege Denizini ve adaları seyretmek mümkündür. Troia, Pınarbaşı'ndan Simois nehrinin aktığı vadiye kadar olan bölgeyi kapsıyordu.

Seyyahlar şöyle bahsederler: “*Cotylus Dağı Troia'nın doğusunda bulunan tepelerin en yükseğidir. Yüksekliği yaklaşık olarak 775 ayaktır. İç kısımlar ile kıyı mesafesi çeyrek fersahtır. Troia Savaşında, Yunan askerlerinin Simois nehrinin ilerisindeki limandan karaya çıktıkları bilinmektedir³²⁹.*”

³²⁸ Chandler, a.g.e. ,s.246.

³²⁹ Gökmen, a.g.e. ,s.21.

*Hellespont (Çanakkale Boğazı), akıntının çok olduğu bir yerdir. Sağ tarafında, Sigeum burnu bulunmaktadır. Buranın yukarısında pek çok şair tarafından anlatılan Menderes çayı vardır*³³⁰.”

Ünlü botanikçi Olivier, Simois nehri ve Scamandre nehirlerinin aktığı bölgede, Homeros'un anlattığı bataklıkları gördüklerinden bahseder. “*Bölgenin bir başka nehri ise Thymbrius'tu ve İda Dağının kuzey batısından kaynaklanıyordu.*”. Ekili dikili bir ovayı geçtikten sonra denize yakın bir yerden Simois nehrine karıştığını söyler. Buraya yarım saat uzaklıkta olan köyde ise Apollon'a ait olduğu söylenen tapınağın varlığını yine Olivier'den öğrenmekteyiz. Troia bölgesinin zengin sıcak su kaynaklarına sahip olduğu Homeros başta olmak üzere pek çok gezgin tarafından aktarılan bir bilgidir. Simois ve Skamandre ise bölgenin iki önemli akarsuyudur. Olivier, Simois'in Cotylus'un güzeybatısından çıkarak batı yönünden devam edip diğer birkaç çayın suyu ile beslendikten sonra Sigêe burnunun kuzey-kuzeydoğusundan Çanakkale boğazına döküldüğünden bahsetmektedir³³¹.

Scamandre'nin, ovayı 6-7 mil kadar çevreleyip Simois nehrinin sularına karıştığı bilinmektedir. Yağmurların yağdığı dönemde bile sularının Simois'inki kadar çok akmadığı buna rağmen ovanın sulamasında önemli rolü olduğu bilinmektedir³³².

Scamandre'nin bu önemli özelliğinin yanında, Sultan Abdülhamid'in paşalarından Kaptan-ı Derya Hasan Paşa'nın arazisinin sulanabilmesi için “*ERKESSİ-KEVİ*”nin (Erkesik Köyü) doğusundan bir kanal açtırarak nehrin sularını çevreleyerek 3- 4 değirmen inşa ettirmiş olmasıdır. Bu durum, Scamandre sularının Troia burnunun güneyinden Ege Denizine dökülmesine yol açmıştı. Bu durum bölgede geniş bir bataklık oluşmasına sebep oldu. Olivier ve beraberindekiler Scamandre (Menderes) nehrinin kaynağına doğru yürümek isterken birkaç kez bataklıklara saplandıklarından ve zorlanarak kurtulduklarından bahsediyor.

³³⁰ Guillaume Martin, **İstanbul'a Seayahat, Voyage a Constantinople 1821**, Çev: İsmail Yerguz, İstiklal Kitabevi, 2007, İstanbul, s.52.

³³¹ Gökmen, **a.g.e.** ,s.22.

³³² Gökmen, **a.g.e.** ,s.23.

Seyyahlar böyle bir coğrafya içerisinde bulunan Troia'nın nüfusu kalabalık olmadığına ve Troia'nın Müslüman halkının bölgeye gelen yabancılardan hoşlanmadığına değinir³³³.

Seyyahlar yöreyi şöyle tanımlar: “*Halkı tamamen Türklerden oluşan “BAİRAMİTCHE” (Bayramiçe) köyünde 300 kişi yaşar*³³⁴. *Andrius ırmağının üzerinde Türkler’in İné-Kevi dedikleri köy bulunmaktadır*³³⁵. “*Boumar-Bachi” (Pınarbaşı) köyü sıcak su kaynağının kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Köyün verimli tarım topraklarına sahip olmasına rağmen nüfusunun 200 kişiyi geçmediği bilinmektedir*³³⁶. “*BOS-KEVİ” (Boz Köy) adı verilen küçük köye geldiklerinde ayaklarının altından fışkıran ilk kaynağı fark ettiler. Homeros’un bahsettiği yaz kış kaynar suları arıyorlardı.*” Olivier, 1789’daki yazılarında, köyün yakınındaki granitten bir havuz oluşturan kaynağı gördüklerinden bahseder. Kaynağın sularını yumuşak ve kokusuz olarak tanımlamaktadır.

Seyyahların notlarından şu satırlara ulaşılır: “*Yeni Troia’nın kurulduğu tepede bulunan Eski Kalafatlı Köyü ile bu tepelerin kuzey ucunda bulunan Çıplak Köyü eski kalıntılarla çevrilidir.*

*Troia’nın köyleri ve nüfusu hakkında yukarıda bahsedilen bilgilerden sonra, mimari yapılarının özelliklerine gelince, Troia’nın ünlü Skaion kapısı Pınarbaşı mevkiinde bulunmaktadır. Bu kapılar çok sağlamdır. Bunların dışında İda kapısı vardır*³³⁷.”

Leandros veya Sestos kalıntıları, Venedik ya da Yunan imparatorlarından birinin inşa ettiği kalelerden birinin kalıntıları olarak yorumlanmaktadır³³⁸.

Kente gelen pek çok seyyah, Hero’ya air bir kulenin varlığından bahseder. Ancak onlardan daha sonra bölgeye gelen Martin kuleyi görmediklerini söyle.

³³³ Gökmen, **a.g.e.** ,s.20.

³³⁴ Gökmen, **a.g.e.** ,s.26.

³³⁵ Aynı yerde.

³³⁶ Gökmen, **a.g.e.** ,s.25.

³³⁷ Michaud, Poujolot, **a.g.e.** ,s.163.

³³⁸ Martin, **a.g.e.** ,s.56.

Troia merkez kalesi ile Çıplak köyü arasında dağınık halde bulunan ve Lysimakhos dönemine tarihlenen sur parçaları, çok fazla sütun, çanak çömlek parçaları görüldüğü ve burada Zeus tapınağı olduğu söylenmektedir.

“Sigéum antik kalıntıları üzerine kurulduğu bilinen “Yentchéri-Kevi “ (Yeniçeri Köyü) ’ye gelen ziyaretçiler bir tapınağın kapısında dikili duran 8-9 kadem³³⁹ boyundaki mermer bloğu görürler. Mermer bloğun üzerindeki Yunanca yazılar zaman içerisinde silinmiştir. Yabancı seyyahlar yazıyı kendi dillerine benzettiler. Tapınak kapısının yanında rölyefli bir mermer blok daha vardı. Kabartmada, oturan bir kadına ellerindeki kundaklanmış bebeklerini uzatan başka kadınlar tasvir edilmişti. Kabartmanın 2 parçasını almak isteyen Fransız büyük elçisi Monsievr de Choiseul’un Osmanlı sultanından gerekli izni almış ancak yöre halkının karşı çıkması yüzünden amacına ulaşamamıştır. Sonrasında kabartma bloğun kalıplarını alırdabilmiştir³⁴⁰.”

Raczynski, Yenişehir köyüne gelmişti. Buradaki köylülerden birinden topraktan yapılmış bir antik büst satın aldığından ve halkın eski para, mermer, toprak veya tunçtan figürinleri Avrupalılara özellikle İngilizlere sattıklarından bahsetmektedir³⁴¹.

Seyahatnemeler şehrin tarihine değindiği gibi bölgenin ekonomik, sosyal yapısı hakkında da notlar barındırır.

“Troia bölgesi eskiden olduğu gibi verimliydi ve bölge halkının beslenmesine yardımcı olacak şekilde ürün vermeye devam ediyordu³⁴².”

Sanayi ve imalatla uğraşmayan Troia halkının daha çok kendi ihtiyaçlarını karşılamak için arpa, buğday, susam ektiği ve hayvancılıkla uğraştıkları ve çevre köylerden topladıkları palamutları yabancılara sattıklarından bahsetmektedir. *“Bölgede yetişen meşe palamudu Avrupa’da yetişenden bile iyidir. Boya imalatında kullanılmaktadır. İzmir, Manisa, Karahisar ve Diyarbakır palamutlarının kıymetli olduğu bilinmektedir.*

³³⁹ **Kadem:** 32 cm’lik mesafe ölçüsü.

³⁴⁰ Gökmen, **a.g.e.** ,s.23.

³⁴¹ Raczynski, **a.g.e.** ,s.113.

³⁴² Gökmen, **a.g.e.** ,s.20.

Bunların İzmir ve Halep'te pazarlanırdı ve fiyatları 2-3 kuruş daha pahalıydı.³⁴³

Troia dolayları asma yetiştirilmesine elverişlidir. Üzümü şarap üretiminde kullanmazlar. Şarap yerine pekmez imal ederler.”

Olivier'e göre pekmez nedir?

“Türkler'in çok alışılmış ve bütün yıl boyunca tükettiği gıda maddesidir. Şeker, bal yerine kullanılmaktadır. Tatlı ve çöreklerde esas maddeyi oluşturur. Susamla karıştırılıp Avrupalıların dahi pek imal edemeyecekleri bir nevi nuga yaparlar. Pekmezi imal etmenin bir zorluğu da yoktur. Helva denilen nuga yahut tatlıyı yapabilmek için pekmezle susamı kocaman kazanlarda orta ateşte devamlı olarak kaynatılır. Büyük tahta kaşıklarla durmadan karıştırılır. İyice piştikten ve sıvı katılaşmaya başlayınca ateşten indirilir. Düz mermerden veya bakırdan tepsiler içine dökülür. 1.5-2 parmak kalınlığındaki bu sıvı soğumaya bırakılır. Elde edilen bu nuga veya helva perakende olarak ½ kilogram (livre) beş altı metelikten satılır”³⁴⁴.

“Kış mevsiminde Troia bölgesindeki bataklıklarda akarsuların üzerinde ördekler, çulluklar, yaban kuğularına su tavukları, Héronlar ve diğer pek çok çeşitli su kuşları vardır. Yöre halkı dağlarda ayı, çakal ve yaban domuzu yaşadığını söyler Troia halkı sırtlan ve parsı bilmiyorlardı. Sırtlan ve Pars özellikle İran ve Suriye'de çok görülüyordu. Kırlarda çok sayıda yılan görülür.” Seyyah Olivier, bu yılanları görünce Laocoon mitini hatırlar. Troia'lı bir rahiptir. Troia savaşından sonra, kente hediye edilen tahta atın kente alınmaması gerektiğini söylediği için, oğulları ile birlikte deniz tanrısı Poseidon'un gönderdiği yılanlar tarafından boğularak öldürülmüştür.³⁴⁵

³⁴³ Aynı yerde.

³⁴⁴ Gökmen, a.g.e. ,s.21.

³⁴⁵ Gökmen, a.g.e. ,s.27.

Resim 34: Laocöon Grubu³⁴⁶

Seyyahlar kentteki antik mezardan da bahsetmektedir. “*Kent girişinde Sigeum burnu civarında Troia Savaşı’nın 2 önemli kahramanı Achilleus ve Patroclos’nin mezarı vardır*³⁴⁷”. Le Chavalier’e göre kasabanın doğusunda bir dağda Akhillieus’un mezarı vardır. Patroklous’un höyüğü de yine bu bölgede bulunuyordu. Rivayete göre, Patroklous Hektor’a yenilmiştir. Akhillieus Agamemnon’a kızıp Troialılar’a karşı savaşmayacağını söylemiştir. Ordunun başına geçen Akhillieus Hektor’u öldürmüştür³⁴⁸.

“*Aias’ın tümülüsü üzerine mermer bir tapınak dikilmiştir. 1770 yılında Çanakkale Boğazı komutanı köprü yapmak için tapınak duvarının kalan kısımlarını da yıkmıştır*³⁴⁹.”

Yeni Çeri köyünün güneyindeki yüksek tepede ANTİLOQUE’un mezarı görülmektedir. Antilokhos, Antiloque’un ünlü âlim Nestor’un oğlu olduğu ve Troai Savaşı sırasında babasını Agamemnon’dan korumak isterken öldüğü

³⁴⁶ www. boltartarsiv.net. (Er. Tar. : 23.07.2012)

³⁴⁷ Gökmen, **a.g.e.** ,s.21.

³⁴⁸ Raczynski, **a.g.e.** ,s.115.

³⁴⁹ Michaud, Poujolot, **a.g.e.** ,s.223.

bilinmektedir³⁵⁰. Buranın yarım lieue (fersah) kadar güney kesiminde ise Thébes kahramanlarından Pénélus'un mezarı bulunduğu ifade edilir.

Resim 35: Troia, Ilius Mezarı³⁵¹

“AESİETES’in mezarının, denizden 1 lieue (fersah) kadar içerde bir kısımda Scamandre nehri civarında olduğu bilinmektedir. Priam’ın oğlu Polites’in gizlice bur bölgeye geldiği ve askerlerin Troai’ya çıkışını buradan gözlemlediği bilinmektedir.”

Troia ve civar şehirlerde bataklık arazisinin çok olmasından ötürü görülen en önemli hastalıklardan birisi sıtmadır. En az sıtma kadar önemli olan bir diğeri ise bir dönem görülen veba salgınıdır.

“Rahip Delille, süvari yüzbaşı, elçilik görevlisi Maret ve diğerleri karaya çıkma izni almış olmalarına rağmen herhangi bir temasta bulunmamaları hususunda uyarıldılar. Gelibolu’da veba salgını başlamıştı. Ekip ağanın evinde kalıp ziyafete katılıp ata bindiler ve ağa büyükelçiye meyve gönderdi. Mösyö Choiseul, yüzbaşı ve çevirmen Mösyö Tournety’i ağadan özür dilemek için yollayarak, vebadan ötürü hediyeleri ve kendisini kabul edemeyeceklerinden bahsetti. İstanbul’a karadan gitmelerini söyledi. Mösyö Maret gemiye yüzerek çıktı. Büyükelçi kızdı ve gemiye alınmayacağını söyledi. Ancak rahibin isteğini

³⁵⁰ Gökmen, a.g.e. ,s.24.

³⁵¹ Sevim, a.g.e. ,s.218.

kıramayacağından giysilerini, saatini hatta cüzdanını denize atması ve yakılmasını kabul etmesi şartıyla gemiye kabul edildi”³⁵².

4.11.1 Troia’de İlk Kazılar ve Heinrich Schliemann

Troai kentinde sistemli arkeolojik kazılar 1871-1891 yılları arasında Henrich Schliemann ve Wilhelm Dörpfeld tarafından yapılmıştır. Wilhelm Dörpfeld 1853 Prusya’da doğmuş, 1940’da Yunanistan’da ölmüştür. Schliemann’ın Troia kazılarını bilimsel yöntemle düzenleyip yürüten Alman mimar ve arkeologtur. Dörpfeld, Troia kazılarına yeni bir sistem getirmiş ve stratigrafiyi öncekilerden açık ve anlaşılır biçimde çözmüştür. Schliemann, 1884’te Dörpfeld ile birlikte Mykenai yakınlarındaki Tyrins’te de kazılar yaptı. Ernst Curtius ile Eski Olympia kazılarında beraber çalışmış ve daha sonra Troia’yı kazan Schliemann’a katılarak 1882-1890 tarihleri arasında çalışmıştır. İki arkeoloğun çalışmaları sonucunda Troia’nın yerleşme katları I’dan IX’a kadar numaralandırılmıştır³⁵³.

Wilhelm Dörpfeld, Troia’da 1893 ve 1894’te höyüğün daha çok kenarlarında yoğunlaşarak Orta ve Son Tunç Çağı kalıntılarını günışığına kavuşturmuştur.

Yerleşim katı VI’nın ayrıntılı planlarını yapmış ve “*I.Troja und Ilion*” adlı kitabında höyüğün bütün kalıntılarını kapsayan bir kronoloji geliştirmiştir. Daha sonraki dönemde, 1887’den 1911’e kadar Atina’da Alman Arkeoloji Enstitüsünün sekreterliğini yapan Dörpfeld, “*Alt Ithaka*” adlı yapıtında Odysseia’daki İthaka’nın bugünkü Leukos olabileceğini öne sürmüştür. Bir başka yayını ise “*Alt-Atha und Seire Agora*” adlı kitabıdır³⁵⁴.

Schliemann’nın Homeros’un İliadasına konu olan kent ile tanışması 1829 yılı noelinde babası tarafından hediye edilen Jerrer’in resimli Dünya Tarihi romanını okumasıyla başlar. Kitapta gördüğü yanan Troia kenti resmi onu çok etkilemiştir. Resimde, Troia’nın kurucusu Aieneias oğlunun elinden tutmuş, ihtiyar babasını sırtına yüklenmiş, yanan kaleden kaçarken resmedilmişti. Skaia kapısını gören Schliemann duvarlardan çok etkilendi. Babasına, “*Troia böyleydi*

³⁵² Martin, **a.g.e.** ,s.58.

³⁵³ Uçankuş, **a.g.e.** ,s.843.

³⁵⁴ Uçankuş, **a.g.e.** ,s.844.

dedi". Kendisi bu şehrin yok olduğuna inanmamıyor, kenti ve kralın hazinesini bulacağına inanıyordu.

Babasına Noel hediyesi olarak 1832'de 12 yaşında iken Troia Savaşı'nın başlıca olay ve Odysseus ile Agamemnon'un maceraları üzerine yazdığı bir yazıyı vermişti. Schliemann Troia'yı keşfetme hayalini gerçekleştirme amacıyla 14 yaşında okuldan ayrılıp bir bakkalın yanına çırak olarak girdi. 21 yaşında hastalanınca işi bırakmış ve daha sonra bir gemiye kamarot olarak girmiştir. Çalıştığı geminin batmasından sonra Amsterdam'a giden Schliemann bir süre ayak işlerinde çalışmış daha sonra ise muhasebeci olmuştur. Karakter bakımından hırslı bir yapıya sahipti. Kısa zamanda İngilizce, Fransızca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Romence eski ve yeni Yunanca ve Türkçeyi öğrendi. Çalıştığı firma tarafından 1846'da Petersburg'a temsilci olarak yollandı. Burada kendine ait bir iş kurup 1852'de Yekaterina Liscin ile evlendi. Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında orduya inşaat işleri yaparak çok para kazanmıştı. Kazandığı para ile Amerika'ya gidip vatandaşlığına geçti³⁵⁵.

36 yaşında Amerika'dan döndü ve bundan sonra tüm zamanını ve parasını Homeros'un anlattığı Troia'nın yerini bulmak için harcamıştır. Yunanistan ve Anadolu'ya 1868'de gezi yaparak buraları gezmiştir. Bir sonraki yıl ise "*Ithaka der Peleponnes und Troja İthaka Peloponnes*" adlı kitabını yayınlamıştır.

Kentin yerini Anadolu'da Çanakkale Pınarbaşı olarak değil kuzeyindeki Hisarlık tepesi olarak belirlemiştir. Akha komutanı Kral Agamemnon ile karısı Klitaimestra'ya ait mezarların Mykenai surlarının dışındaki Thoiloslarda değil surun içinde kaldığını belirtmiştir. Schliemann bu tezlerinin doğruluğunu daha sonraları yapacağı kazılarla ispat etmiştir³⁵⁶.

Amerikan Konsolosu Frederick Calvert'in Hisarlık tepesinde bulunan kendi arazisinde Schliemann'dan önce kazılar yaptığı bilinmektedir. Schliemann'dan önce Hisarlık'ın, Homer'in Troia'sı ile aynı kent olduğunu ilk farkedenden 19. Yüzyıl yazarlarından Macleren olmuştur. Macleren'den önce Edward

³⁵⁵ Uçankuş, **a.g.e.**, s.833.

³⁵⁶ Uçankuş, **a.g.e.**, s.833.

Daniel Clarke Pınarbaşı savına karşı gelmişti ve kendisi ile aynı fikirde olan P. Barker Webb ile Troiaya'yı Çıplak köyünde aramışlardı. George Grote, Julius Braun, Gustav Von Eckenbrecher Troia'nın Hisarlık'ta bulunduğundan bahsetmişlerdir. F. Calvert önceleri inanmasa da daha sonraları oda Hisarlık'ın Troia olduğu tezini desteklemiştir. F. Calvert arazisinde yaptığı iki küçük sondajla Roma ve Makedon kalıntılarını ve Hellenistik dönem duvarlarını bulmuştur.

1868'de yola çıkan Schliemann, Roma, Napoli, Korfu, Kephallonia ve Ithaka'ya gider ve buraları araştırır. Oradan Atina'ya geçerek Pire'den bindiği gemiyle Çanakkale'ye gelir. Çanakkale'de, 45 kuruşa bir kılavuz tutup at üzerinde gezintisine başlar. Troia ovasının güneyinde bulunan Pınarbaşı köyüne geçer. Pınarbaşı'nı görünce kentin burada olmadığını düşünmüştür. İlyada da anlatılan özellikleri kendisi burada görememiştir. Bulduğu yer, kıydan 3 saat uzaklıktaydı. Priamos'un 62 odalı sarayını hiçbir yere sığdıramamış. Homeros'un dediği gibi 34 pınarı bulmuş. Termometresiyle her birinin ısısını almış ve 17,5⁰C olarak belirlemiş. Arkeolojik bir alan olmadığı kanaatine yüzey buluntusu vermemesinden varan Schliemann yoluna devam etmiş.

Çevreyi gezerken gördüğü Ballıdağ kayaklıklarına Homer'de geçen İlion gözüyle bakıldığını söyleyen Schliemann, Tükler'in Kırkgöz dedikleri yerde 40'a yakın sıcak soğuk su kaynağı saydığından bahsetmektedir. Troia'nın kurulu olduğu iddia edilen Pınarbaşı mevki ile Ege denizi arası uzaklık 8 mil (12,8 km)'dir. İliada'ya göre İllion'dan Ege'ye olan uzaklık en fazla 3 mildir. Schliemann'a göre, 1 Gergis idi. Frederick Calvert ile bu düşüncesini paylaşmış. Gergis, 1864'te G. Von Hahn ve Schdmit tarafından kazılmıştı. Kalıntıların derinliği 1 ayak ölçülmüştür. Ancak ne Schilemann ne de Von Hahn'da Makedon dönemine ait Arkaik Seramiklere rastlayamamıştır³⁵⁷.

Schliemann'ın Gergis kentinde olmadığına emin olduğu Troia kenti Hisarlık tepesindeydi. Tepenin yüksekliği Emile Burnof'a göre 49,43 metredir.

³⁵⁷Heinrich Schliemann, **Kazı Raporları ve Mektuplarından Sonuçlarından Seçme Parçalarla Troya**, Çev: Ufuk Esin, H. Gönül Egeli, Sandoz Kültür Yayınları, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1991, s.20.

Kuzey yamaçta Kumkaleli tepesinde 25 yıl önce 3.Antiochos dönemine ait 1200 gümüş staterlik sikke hazinesi bulunmuştu³⁵⁸.

Hisarlık tepesi, Strabon'a göre Novum Ilium (Yeni Ilium)'du. Ünlü tarihçi Herodotos, Kserkes'in, Priamos'un Pergamos'unu ziyaret etmek ve Ilium minervasına bir sığır kurban etmek için Yeni Ilium'a gittiğini yazar. Ksenophan'a göre ise Lakedaimonlar'ın komutanı Mindaros da gitmişti. Arrianos'a göre de Büyük İskender ona kurban sunmayı yeterli bulmamış, Troia'dan silahlar almış ve bunları uğur getirsinler diye savaşlarda muhafızlarına taşıttırmıştı. Sezar da, bir yandan İskender'e Iliumlular ile akrabalığı olduğuna inandığından Ilium Novum'a birçok yardım yapmıştır.

Strabon ve Herodotos'un verdiği bilgilerin yanı sıra Homeros'ta Hisarlık tepesi hakkında bilgi vermektedir. "*Şehrin en tepesinde Athena Tapınağı vardır.*". Poseidon ve Apollon'un, Pergamos kale surlarını yaptıklarından bahsetmektedir.

Schliemann, öncelikle Türk yöneticilerin yoluna sürekli engel koyması yüzünden kazıya tam olarak başlayamamalarından yakınmış. 11 Ekimden önce kazıya başlayamamışlar. Schliemann ve ekibi Hisarlık'a 2 km uzaklıkta Türk köyü olan Çıplakta kamp kurmuş. Schliemann'ın daha geniş bir bölgede kazı yapmak için Bab-ı Ali'den izin alması gerekmiş ve bunu John P. Brown'un sayesinde temin etmiş ve 27 Eylül 1871'de karısı Sophie ile birlikte yola çıkmışlar.

Höyükteki çalışmalarını 1871'de başlatan Schliemann kentin höyüğün en alt tabakasında olduğuna inanmış. Schliemann, tepenin ortasında bir tapınak ve tapınağın etrafında da üzerinde kurulmuş olan Tanrılar Duvarı'nı aramış. Kazısına buradan başlamış. Kendisine göre önemli olmayan her duvarı tahrip ederek yoluna devam etmiş. İlk ele geçen buluntular silahlar, vazolar, süs eşyaları, mutfak eşyaları olduğunu kazı günlüklerinden öğrenmekteyiz. Harabelerin altından daha eski kalıntılar çıkmış. Schliemann şöyle aktarır: "*Hellenistik dönem molozu fazlaydı. Daha alt tabakada, Makedon devrine ait bir kuleye rastladılar*³⁵⁹. *En alttan ikinci ve üçüncü tabakalara geçtiğinde ise yangın izleri görülen dev kerpiç*

³⁵⁸ Schliemann, a.g.e. ,s.20.

³⁵⁹ Schliemann, a.g.e. ,s.21.

surlar ile dev gibi bir kapının yıkıntılarını açığa çıkarmıştı.”. Schliemann ve ekibi Priamos’un sarayını kuşatan kalesinin surlarına ve Skaia Kapısı’na ulaşmış. Bol miktardaki buluntuları, Almanya’ya göndermiş, fotoğraflarını dergi ve gazetelere göndererek tüm dünyanın ilgisini Troia’ya çekmeyi sağlamış. 250.000 metreküplük toprağı kazıp eserleri taşımışlardı³⁶⁰.

Resim 36: Troia, Schliemann Kazıları

1873 yılına gelindiğinde bazı sur parçalarına rastlanmış. Surların arasında bulunduğu altın hazinenin, Kral Priamos’a ait olduğunu ve Homeros’un Troiasını bulduğuna inanmış. Bulduğu hazineyi karısı Sophie’nin yardımıyla gizlice Anadolu dışına kaçırmış. Keşiflerini ve bu konudaki düşüncelerini “*Trojaische Altertümer*” (Troia’daki Eski Yapıtlar) adıyla yayımladı. Ama bunlar pek çok arkeolog tarafından kuşkuyla karşılandı. 1874 Şubatında Hisarlık’ta yeniden kazıya başlamak isteyen Schliemann’a Osmanlı makamlarınca izin verilmediği gibi kazılarda bulunduğu bütün eserleri devletin payını vermeden yurtdışına çıkarmaktan hakkında dava açıldı.

Troia’da, 15 Haziran 1875 günü sonuncu kazı mevsimine girilmiş. Kazı çalışmalarının sonuna doğru dünyayı yine hayran bırakacak yeni şeyler bulunuş öyküsü şöyledir:

³⁶⁰ Uçankuş, **a.g.e.** ,s.838.

“Schliemann karısı Sophie artık önemli bir buluntu gelmeyeceğini düşünerek kazı alanında gezmeye başladılar. Sarayın duvar dibinde altın gördüler ve Schliemann hemen karısına işçileri eve yollamasını bugünün doğum günü olduğunu söylemesini istedi. Bıçak ve çapayla büyük bir uğraş ile malzemeyi karısının şalına doldurdu. Priamos’un Hazinesi zannettikleri eserler ondan 100 yıl öncesine ait bir başka eser grubuydu³⁶¹. Taçlar, tokalar, zincirler, kolyeler, bilezikler, küpeler, plakalar, düğmeler teller, yılanlar ve sirmalardı. Schliemann, bir çift küpe ve bir gerdanlığı Sophie’ye taktı. Bu eserlerin çoğu Sophie ve akarabaları yardımıyla önce Atina’ya oradan da başka yerlere taşınmıştır. Kısa bir süre sonra Türk sefirin isteği ile evine baskın yapılmış ancak hazine bulunamamıştır.”. Almanya’ya götürülen hazinenin Krallık müzelerine satıldığı ve daha sonra da Sharlattenburg Sarayın’da sergilendiği bilinmektedir.

1875’te “Troja und Seine Ruinen” (Troia ve Örenleri), adlı kitabını yayınlamış ve daha sonra 1876’da ünlü Mykenai’de kazılarına başlamıştır.

1878’de Hisarlık’ta yeniden çalışma başlatmıştır. 1882-1883’de üçüncü, 1888’den ölümüne kadar dördüncü kazı dönemini gerçekleştirmiş. 1879’da Klasik Arkeolog Emile Burnouftan ve Alman Antropoloji Etnoloji-Prehistorya Kurumunun Kurucusu patalog Rudolf Wirchov’dan yardım almıştır.

Kulaklarındaki rahatsızlık yüzünden çok acı çeken Schliemann, tedavi için tüm Avrupa’daki uzmanları dolaşmış ancak sonuç alamamış. Napoli’de hastaneye kaldırılmış ve 26 Aralık 1890 tarihinde ölmüş³⁶².

1890’da ölümünden sonra Troia Hazinesi de Pergamon Zeus Altar’ının yeniden ayağa kaldırıldığı Berlin Müzesi’ne teslim edilmiştir. II. Dünya Savaşı döneminde Ruslar’ın Berlin’i yağmalamaları sırasında, pek çok değerli koleksiyon gibi, Troia’nın altınları da Rusya’ya taşınmıştır, izi kaybedilmiştir.

³⁶¹ Uçankuş, a.g.e. ,s.838.

³⁶² Aynı yerde.

Resim 37: Rusya - Puşkin Müzesi'nde Sergilenen Troia Eserleri ³⁶³

Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonraki dönemde pek çok sır ve hazinenin akibeti de ortaya çıkmaya başlamıştır. Troia'nın hazineleri, İngiliz gazeteciler, Leningrad Petersburg'daki Hermitafe Müzesi depolarında bu hazinenin izleri bulunmuş ve dünyaya açıklanmıştır³⁶⁴. Almanya'nın ve Rusya'nın Anadolu coğrafyasına ait olan Priamos'un Hazinesini anavatanına teslim etmesi hem dünya hem de Anadolu tarihi açısından önem taşımaktadır.

Resim 38: Troia'dan Bir Çift Altın Küpe ³⁶⁵

Troia'dan yurtdışına götürülen hazinenin bir kısmını oluşturan 24 parçalık koleksiyon, Amerika Penn Müzesi yetkilileri tarafından Türkiye

³⁶³ www.kultur.gov.tr. (Er. Tar.: 12.11.2012)

³⁶⁴ Uçankuş, **a.g.e.**, s.838.

³⁶⁵ www.haberturk.com. (Er. Tar. : 14.11.2012)

Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'na 01.09.2012 tarihinde iade edilmiştir. Böylece Troia eserleri, 125 yıl sonra anavatanına dönmüş oldu.

Resim 39: Troia Hazinesi İade Edilen Eserlerinden Bazıları³⁶⁶

Resim 40: Troia Altın Eserler³⁶⁷

³⁶⁶ www.haberturk.com.(Er. Tar. : 14.11.2012)

³⁶⁷ www.media.haberrus.com.(Er. Tar. : 14.11.2012)

H.Schliemann'ın başlattığı Troia kazıları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi Rüstem Aslan eş başkanlığında devam etmektedir.

4.12 Ksanthos

Ksanthos, Likya bölgesinin önemli şehirleri arasında yer alan ve günümüzde Muğla ili Fethiye ilçesi yakınlarındaki antik kenttir. Likya bölgesi kentleri kültürüne has özellikler taşıyan, lahit ve kaya mezarların yanında mezar anıtları ile de ünlüdür. Likya'ya "Işıklar Ülkesi" denilmektedir.

Harita 8: Likya Bölgesi Şehirleri³⁶⁸

Işıklar Ülkesi Likya'nın en önemli ziyaretçilerinden birisi Charles Fellows'tur. 1799-1840 arasındaki dönemde Ksanthos, Letoon, Tlos ve Pınara'da kazı çalışmaları yapmıştır. Kâşif ve antikacı olarak tanınır.

1840 yılında Likya bölgesini gezen Fellows, Ksanthos antik kentinden şöyle bahsediyor:

"Sevdiğim için Ksanthos'a geldim ve daha sonra Antik Likya harabelerinden haberim oldu. Onların dili, tarihi, şiirsel heykellerini bulmayı ümit etim. Şehrin karşısında Crogus Dağı ve onun önünde büyü yapan ateş

³⁶⁸ www.arkeolojidunyasi.com. (Er. Tar.: 25.09.2012)

püsküren ve hayal ürünü olan Kymera yaşardı. Kayalar arasından doğan küçük nehirler 3 mil kadar önce sahile ulaşıyordu³⁶⁹.

Kentin önemli yapıları arasında yer alan şehir tiyatrosunun mermerden oturma yerleri vardı. Oturma yerleri Yunan tiyatrosu özellikleri göstermektedir ve yağmur suyunun tahliyesi göz önüne alınarak inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Antik oyunların sergilendiği bir mekân olduğu tahmin ediliyor. Kentin tiyatrosunun yanında diğer önemli yapıları arasında Letoum ve Apollo tapınaklarını saymak mümkündür. Seyyahlara göre şehir planını çizmek kolaydır. Şehir duvar örgüsü Kyklopik tarzda olup güzel kare taşlardan döşenmişti. Kaldırımli caddelere sahip olan kentin, kurulduğu arazide mezarların çok geniş yer kapladığını görülmektedir. Gotik tarzın güzel bir örneği olan lahit örneği üzerinde, at arabası, atlar, çatı kısmında daha önce de bahsetmiş ve taslağını çizmiş olduğum savaş sahnesi betimlenmişti. Yan tarafında üst kısımda ise Likya yazısı vardı. Harap kentin ortasında kalan bu lahit kapağı aşağıda yarısına kadar toprağın içine gömülü halde durmaktaydı³⁷⁰.

Likya şehirlerinde görülen örnekler Küçük Asya'nın en erken devirlere tarihlenen Arkaik heykelleridir. Heykeller, MÖ 6.-7. Yüzyıl öncesine tarihlenirler. Likya bölgesindeki heykellerde aslan ve boğa öne çıkan figürlerdir. Kalıntılar üzerindeki sahnelerin konuları genellikle cenaze alayı sahnesidir. Bu özelliklerinin yansıra güzel anıtlara bağlıydılar ve Likya dilinde yazıtlara sahiptiler. Yunan heykellerinin tamamı iyi durumda olup koyu renk harflerle yazılıydılar. Yunanca yazılı heykellerin pek çoğu sütun tabanı üzerinde olup duvar içine yerleştirilmiştir. Şehrin Akropolünde Yunanca yazıtlar var. Likya yazıtlarının kopyasını çıkarmak 2 günümü alsa da yararlı bir iş olduğuna inanıyordum. Likya yazıtlarının kopyası dilbilimcilere hizmet verecekti³⁷¹.

Lykia halkının bir dağ toplumu olduğu söylenebilmektedir. Makri'ye yakın dağlık kesimlerde yaşayanların ünlü halı tezgâhlarını gördük dokumayı

³⁶⁹ Charles Fellows, **Travels And Researches In Asia Minor, The Proviencie Of Lycia**, John Murray, Albamarle Street, Printed By J.Edward Taylor Little Quenn Street Lincoln's Inn Fields, London, 1852, s.335.

³⁷⁰ Fellows, **a.g.e.** , s.344.

³⁷¹ Fellows, **a.g.e.** , s.336.

yapanların çoğu kadınlardı³⁷². Yöredeki köylüler, çalışmaktan hoşlanmıyorlardı. İşlerini büyükbaş hayvanları yapıyordu. Erken devir insanları gibi çadırda kalıyorlardı ve burada aile reisi var. Reis, ekilebilir toprağa sahipti. Yöre insanı mısır, arpa, bol miktarda buğday yetiştiriyordu. Misafirperverdirler³⁷³.”

Charles Fellows'un seyahatnamesinde yer verdiği bilgiler ışığında genel bir bilgiye sahip olduğumuz Likya bölgesi hakkında Avusturyalı kazı ekibi ile Likya bölgesine gelen Ernst Krickl gezi notları da Ksanthos hakkında bilgilerimizi arttırır.

“Viyana'dan 8 Mart 1892 tarihinde Urona adlı vapurla yola çıktık. Arnavutluk, Yunanistan kıyıları ve Hanya Limanı dolaştıktan sonra 15 Mart itibariyle Kandiye 'ye vardık. Hanya'dan Türk savaş gemisi ile 18 Mart'ta ayrılıp, Samos'a oradan da İzmir limanına geldik.²³ 'ünde Efes 'e geçerek Gynasium, meydanını ve tiyatrosunu gezdik.²⁴ 'ünde Magnesia kazısını ziyaret ettikten sonra İzmir'den trenle Söke'ye geçtik. At sırtında bir yolculuktan sonra Priene 'ye geldik. Bu yolculuğumuz sırasında Menderes nehrinden geçerek Miletos'a vardık. XV. Yüzyıla ait cami kalıntılarını inceledik. Miletos'ta Arkaik aslan heykelini gördük”³⁷⁴.

“Iassos harabeleri, Asın Kalesi'ni gezdikten sonra, Milas'ta bulunan Dydimas'daki (Jeranto) tapınak kalıntılarını inceledik. Tapınağın bir kısmı yıkılmıştır. 3 sağlam sütun görülmekle birlikte sütunlar 11 metredir. Buradan devam edip Gökova koyuna geldik. Bölge dağlıktı. Kaldığımız yer hiç de konforlu değildi. Soğuktan dışarıda kalan hizmetlilerimiz ve atlarımız etkilenmişti. Çok sayıda kırmızı haşere gördük³⁷⁵.”

³⁷² Ernst Krickl, **1892 Lykia Günlüğü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev: Filiz Dönmez, Z.Zühre İlkelen, İstanbul, 2005, s.63.

³⁷³ Fellows, **a.g.e.**, s.344.

³⁷⁴ Krickl, **a.g.e.**, s.50.

³⁷⁵ Krickl, **a.g.e.**, s.53.

Resim 41: Luigi Mayer, Likya Mezarı³⁷⁶

10 Nisan'da vardığımız Makri kasabasında Türk Gümrük binası bulunmaktaydı. Mola verdiğimiz süreçte, Lykia tipi mezarları çizerek belgeledik. Kasaba halkı çoğunlukla Rumlardan oluşuyordu. Tatilde oldukları için alışveriş yapamadık. Geceler hareketli geçiyordu. Burada taşıma aracı devler idi. Paskalya tatiline denk gelen gezimiz sırasında caddelerde hareketli bir trafik gözlemledik.

Sokaklar arasında gezerken, 2 davulcu 2 zurnacı Türk müziği çalıyorlardı. Davul, önde tokmak arkada küçük bir değnekle çalınıyor³⁷⁷.

Bölgede evlerin arasında bile pek çok lahit kalıntısı gördük. Telmessos 'a geldiğimizde pronaoslu kaya mezarını ve Makride bulunan kabartmalı lahiti gördük. Telmessos kalıntıları bakımından çok zengin bir bölgedir. Kaya mezarlarının dışında, Levissi (Kayaköy), Kadyanda yolu üzerinde Üzümlü'de ev tipi mezarlar gördük. Ev mezarın üst kısmının kalın kireçtaşı bloklarının bitki kökleri tarafından kırıldıklarını görüyoruz. Kalıntılar, 700-1000 metre yüksekliğindedir. Telemssos'ta görülen kaya mezarı ve lahit örneklerine, Araksa (Ören) bölgesinde rastlanmaktadır. Kadyanda mezarları dikme tarzında olup Likya karakteristiğini yansıtan ahşap mezarlardır. Kadyanda'da kaya

³⁷⁶ Sevim, a.g.e. , s.290.

³⁷⁷ Krickl, a.g.e. , s.58.

mezarlarının yanı sıra, (1002 metre) tapınak, hamam ve stadyum ve tiyatro diğer önemli yapılarıdır. Tiyatronun 19 sıra oturma yeri bulunuyordu. Bunların dışında, agora ve stoayı vardır³⁷⁸.

25 Nisan'da Ksanthos vadisinden ayrıldık. Batıya yöneldik burada Mendus dağı vardı ve 1700 metre yüksekliğindeydi. Bu bölgede çok nadir Yörük çadırları gördük. Göçebe halk, sakin bir hayat sürüyordu. Bize lezzetli yoğurt ve sütlerinden ikram ettiler. Koyun ve keçi sürüleri vardı. Keçi kılı ve koyun yününi, giysilik kumaş ve halı dokumasında kullanıyorlar. İnsanlar güler yüzlü ve sıcakkanlı olmakla birlikte, yerleşik durumda olan halkın sırnaşık olduğunu söylemek mümkündür³⁷⁹”.

Ernst Krickl'in ve Charles Fellows'un Ksanthos ve çevresindeki önemli yerleşimler dâhil olmak üzere hakkında verdiği bilgilerin yanı sıra Harpyler ve Nereidler Anıtı hakkında yazılanlar da önemlidir.

4.13 BRITISH MUSEUM LİKYA SALONUNDAN ESERLER

4.13.1 Ksanthos Harpyler Anıtı

Fellows Anıttan şöyle bahseder: “Ksanthos Harpy Anıtının ana rölyepleri, Perikles'in Parthenon kabartmalarından daha erken bir tarihe, MÖ 7. Yüzyıla tarihlenir. Kabartmalarda, Harpy'lerin mitolojik hikâyesi ile kral Pandorus ana konuyu oluşturmaktadır. Strabon, Pandarus'un Likya kralı olduğunu ve Pınara bölgesinde ona adanmış tapınakların varlığını hatırlatır. Bu hikâye doğru olmasa bile yörede buna inanılmaktadır ve hikâyenin asıl kaynağı Homer'in İliada'sıdır. Ben ve ekibimin yaptığı şey bulduğumuz heykel parçalarıyla hikâyeye yeni şeyler eklemek olmuştur Athena, Diana ve kimsesiz çocukların Harpyler tarafından kaçırılması resmedilmiştir. Kabartmada, Juno, Venüs, hizmetlisi, Diana ve av köpeği görülmektedir. Harpyler mezarın 4 köşesine yerleştirilmiş³⁸⁰”.

³⁷⁸ Krickl, a.g.e. ,s.68.

³⁷⁹ Krickl, a.g.e. ,s.78.

³⁸⁰ Fellows, a.g.e. ,s.340.

Anıt mezarın üzerine merdiven yardımıyla çıktım ve üst kapağın üzerindeki harflerin kopyasını çıkardım. Yazıt, çevredeki mezarlar hakkında bilgi veriyor. Yazıtın yardımıyla alfabe örneği onarılabildi. Yazı 250 satırı geçiyordu. Dikilitaş, zamanın etkisiyle ya da depremin etkisiyle üstü parçalanmış halde ve aşağıda duruyordu. Yazıtını kopyalayacağım, parça taşınamayacak kadar ağırdı. Dikilitaşın olduğu yeri ben kazdım. Yazılar kuzeybatı kısmında bulunuyordu ve koyu fontla yazılmıştı. Anıtın kuzeydoğu parçasının yazılarını erken dönem Yunan harfleriyle karşılaştırmalı şekilde okumak zordu. Üzerindeki sahnede Likya kralının cenaze alayı resmedilmişti. Bunun çok yakınında bir başka anıt tiyatronun yanında ayakta duruyordu. Kabartmanın taslağını çıkardım ilginç ve Antik bir malzemeydi. Alçak kabartmalı rölyefler Pers ve Mısır izleri taşımaktaydılar.

British Museum'un Likya salonunda bulunan mezarın levhalarını incelediğimde Atina'da gördüklerimin de etkisiyle büyük benzerlikler fark ettim. Figürlerin saç şekilleri zaman ve sanat bakımından aynıydı³⁸¹.

Kabartmalar arasında görülen iki kadın figürü aslında ölümlerin ruhlarını simgeleyen sirenlerdir ancak yanlışlıkla bunlara harpy denilmiştir. Kabartmaların stiline bakılarak anıt, MÖ 480-470 yıllarına tarihlenmektedir. Anıt, 8,87 metredir. Kule biçimli kaidesi 5,43 metre olup "monolit"³⁸² bir bloktur. Xanthos'ta tiyatronun yakınında inşa edilmiştir. Mezar anıtı semerdam bir çatıya sahipti. Bir kral karısı çocukları ile ailenin diğer fertlerinin hediye sunmalarını gösteren kabartmaları vardır."

---

³⁸¹ Fellows, a.g.e. ,s.338.

³⁸² **Monolit:** Tek parça.

Fellows ve ekibinin kazıdan çıkan eserleri, yurtdışına çıkarma amacıyla Bab-ı Âli'den izin alması için İngiliz Hükümetini ikna etmiş olmasına rağmen İngiliz hükümetinin gerekli izni alamadığı bilinmektedir. Fellows, bireysel çabasıyla 1841'de bir fermanı almış ve 1842-1844 arasında Harpyler Anıtı, Nereidler Anıtı ve Aslanlı Mezar olarak bilinen birçok eseri İngiliz Donanması kanalıyla British Museum'a taşınmıştır. Kraliçe Victoria'nın kendisine “*Şövalye*” ünvanı vermesinin sebebi eserlerin başarıyla müzeye kazandırılmasıdır³⁸³.

Resim 42: Ksanthos Harpy Anıtı Kabartması³⁸⁴

4.13.2 Ksanthos Nereidler Anıtı

Nereid, Yunan mitolojisinde deniz kızlarına verilen addır. Ksanthos antik kentine ait olan ve Nereidler Anıtı, Likya lahitlerinin en görkemli olanıdır. Yüksek podiuma sahip bir mezar odasıdır. Klasik Çağ mimarisi, heykel sanatı ile

³⁸³ Süleyman Özkan, **Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s.37.

³⁸⁴ www.britishmuseum.org. (Er. Tar.: 24.10.2012)

yerel ve geleneksel üslubun birleştiği bir yapıdır. 4x6 sütuna sahip “*peripteral*”³⁸⁵ tapınakların planına sahip bir yapıdır. Podyumun en üstünde 2 friz bulunmaktadır.

Resim 43: Ksanthos Nereidler Anıtı ³⁸⁶

Alınlık kısmında da kabartmalar vardır. Grek-Pers mücadelesi büyükçe tasvir edilmiştir. Üst kısımda ise şehrin kuşatması tasvir edilmiştir. Sütun başlığının tabanında ve “*cellanın*”³⁸⁷ üst duvarında av sahneleri, ziyafet ve kurban sahnesi görülmektedir. Doğu alınlığında tahtında oturan bir erkek ve çevresinde duran ayakta resmedilmiş kadın ve erkekler bulunmaktadır. Batı alınlığın bazı kısımları kayıptır ve bu kısımda savaş sahneleri, uçuşan pelerinleriyle kadın figürlerin tasvir edildiği görülmektedir. Anıtın çevresinde 12 tane kadın heykeli vardır. Daha küçük figürünler köşe akroterinde dizilidir³⁸⁸.

Anıtın mimari özellikleri, köken olarak Anadolu’lu olsa da öncüsü Yunan üslubu olan izler taşımaktadır. Nereidler Anıtı’nın inşa edildiği tarih tartışmalı bir konu olup MÖ 380 civarında yapıldığı kabul edilir ve eser 1842’de Charles Fellows tarafından British Museum’a taşınmıştır. Bugün yerinde sadece kaide kalıntılarını görmekteyiz.

³⁸⁵ **Peripteral:** Eski Yunan’da etrafında bir sıra sütunu bulunan tapınaklar

³⁸⁶ www.itusozluk.com.(Er.Tar: 15.05.2012)

³⁸⁷ **Cella:** Tapınaklarda tanrı heykelinin korunduğu bölüm, naos.

³⁸⁸ William A.P. Childs, **The City – Reliefs of Lycia**, Princeton University Press Princeton, New Jersey, U.S.A. ,1978,s.12.

V.BÖLÜM GEZGİN BATILI ANTİKACILARIN SON DÖNEMİ VE OSMANLI ARKEOLOJİSİNİN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlere ilgi ve değer en önemli göstergelerinden birisi 1846'da "*Mecmua-i Âsâr-ı Âtika*"nın kurulmasıdır. Hemen ardından 1847'de Kudüs'teki idareciler mermer üzerindeki kabartma ve çizimleri başkente göndermişlerdir. Halep'ten de heykel, madeni para, seramik eserlerin listesi başkente ulaştırıldı. 1850'de Fransız gezgin, Masime de Camp, Aydın'da bir heykeli almaya çalışmış ancak yetkililer sadece alçı dökümünü almasına izin vermişlerdi. 1858'de Nafia Nezareti görevlisi, başkente Girit'ten bir nymphe heykeli gönderdi. Tüm bu gelişmelerden, devletin eski eserleri başkente toplattığını anlamak mümkündür³⁸⁹.

Mecmua-i Âsâr-ı Âtika, Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki eski eserlere yoğun ilgisini fark edip katalog hazırlama yoluna gitmiştir. İlk kataloğu 1868'de Albert Dumont hazırlamıştı. Eleştirisel üslubuyla, eserlerin gelişigüzel çok da profesyonel olmayan tarzda sergilendiğine vurgu yapar. Sergilenen eserler, lahit, yılanlı sütun, iki dev Medusa başı, Venüs ve Artemis heykeli ve Roma büstlerinin müzenin kapalı salonunda sergilendiğinden bahseder³⁹⁰.

Sultan Abdülaziz, 1867'de çıktığı Avrupa gezisinde Abras galerisini gezmiş, buradaki eski eser koleksiyonu görmüştü. Bu gezi, haber ve resimleriyle, Fransız gazetesi, L'illustration'da yayınlanmıştı. Gezi sonrası izlenimlerinde etkisiyle, Mecmua-i Âsâr -ı Âtika ismi "*Müze-i Hümayun*" olarak, Sadrazam Ali Paşa tarafından değiştirilmiştir. Bu isim imparatorluğun bütününe temsil ediyordu³⁹¹.

Maarif Nazırı Safvet Paşa, yönetim birimlerine tezkereler yollamış ve eski eserlerin korunaklı biçimde sarılarak başkente gönderilmesini istemişti. Aydın, Saruhan, Adana, Hüdavendigâr, Konya, Trablusgarp, Selanik, öncelikli kentlerdi. Girit ve Selanik'te bulunan yöneticiler, Balkanlarda meydana gelecek ayrılıkların yakın olduklarını bildiklerinden eserleri bir an evvel başkente

³⁸⁹ Wendy M.K Shaw, **Osmanlı Müzeciliği, Müzeler**, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi'', İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.83.

³⁹⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.89.

³⁹¹ Shaw, **a.g.e.**, s.103.

yollamak istiyorlardı. Safvet Paşa, verdiği talimatla gerekirse eserlerin satın alınmasını istiyordu. İlk tezkereye pek ilgi göstermeyen yerel yöneticiler, 1870'deki ikinci tezkereyi dikkate aldılar ve eserleri başkente yolladılar. Terakki Gazatesi, 1869-1870'de, Marmara ve Tekirdağ'dan getirilen heykelleri haber yapmıştı. Müze müdürü, E. Gould, eserlerin gelişiyile birlikte katalog hazırlamış ve ilk envanteri çıkarmıştır. 288 sayfa hazırlanan metinde kısaltmalar yoluna gidilmişti. 147 eser hakkında bilgi ve çizimden oluşan katalog, müze başkent taşra bağlantısının bir göstergesidir. Müze müdürünün aktif çalışmalara katılıp 1869'da Kyzikos kazılarını incelediği bilinmektedir³⁹².

Sultan Abdülaziz, Sadrazam Ali Paşa ölünce yerine Mahmud Nedim-i onun yerine görevlendirmişti. Nedim, 1871'de müze müdürlüğü makamını kaldırıp koleksiyonun takibine Teranzio adlı ressamı getirmiş. Tanzimatın getirdiği modernleşme akımının sonucunda, göreve gelen Mithat Paşa müzeyi tekrar açmış ve başına Alman Anton Philip Déthier'i getirmiştir. 1872-1880 arası bu görevi yürüttüğü bilinmektedir.

Dethier bir bilim adamıydı. Müzelerin onarılması konusunda yetkililere gerekli çağrılarda bulunmuştu. Koleksiyonları erişilebilir hale getirmeye teşebbüs etmiş ve eserler hakkında birer kitabe kopyalamak istemiştir. Bir bekçinin sıkı muhafazasına ihtiyaç duyulduğunu da dile getirmiştir. Türk imparatorluğunda fizyolojik materyal bol miktarda bulunmakla birlikte ve değerli eşyalar bir güzel koleksiyon olarak kalmıştır. Artemis Midilli, Barbary Tripoli Minerva, Kyme Venüs onun için son derece değerli eserlerdi. O günlerde yasa gereği kazı sonucunda elde edilen kıymetlerin üçte biri kazıcıya, üçte biri eserlerin bulunduğu toprak sahibine ve üçte biri de hükümete verilirdi. Ama kanunlara bakılmaksızın özel fermanlarla, çeşitli kâşiflere de eser alma yetkisi verildi. Pergamon'dan gelen eserler ile İstanbul'un zenginleştiği kayıtlardan okunur³⁹³.

Aya İrini Müzesi'nin müdürlerinden, Gould ve Dethier, yabancılarca atanmışlardı. Dethier koleksiyonu adı altında Çinili Köşk'te tarihi eserleri sergilenebilecekti. Peters çiniler hakkında şunaları kayıtlarına düşmüştür: *“İstanbul (Constantinople) Türkler tarafından tekrar inşa edildiğinde Ceneviz*

³⁹² Shaw, **a.g.e.** ,s.109.

³⁹³ Aynı yerde.

fayans işleri sıkça kullanılmıştır. Ne yazık ki bugün bu durumda değildir. Doğu'daki binalar zamanla bakımsızlıktan harap olmuştur. Tabii korumaya alınan kısımları da vardır. Dolayısıyla fayansların birçoğu yerlerinden düşmüştür. Yerlerinde büyük yığınları bırakmıştır. Bununla birlikte, ihmal ve çürümelere rağmen Çin Pavyonu büyüleyici bir yapı olarak hala varlığını korumaktadır³⁹⁴.”

1874'te Asar-ı Atika nizamnamesini Déthier hazırlamıştır. Osmanlı'nın eski eserlerini korur niteliği olduğu düşünülen yasanın bir anlamda eserlerin yurtdışına çıkarılmasını yasal hale getirdiği söylenebilmektedir. Yasanın içeriğine baktığımızda, eskiden kalan her sanat ürününü eski eser olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Eserleri ikiye ayırmaktadır: “*Âsâr-ı Atika iki nev, Nev-i Evvel Meskûkât, Nev-i Sân-i Kâbil-i Nakl, nakil olan veya olmayan eşyayı sairedir.*” İmparatorluk tarihinde ilk kez bu yasa sayesinde madeni paralar tarihi eser sayılmış oldu ve müze bünyesinde küçük bir nümizmatik kısmı hazırlandı³⁹⁵.

21 Şubat 1884'de Âsar-ı Atika Nizamnamesi yürürlüğe girmiş ve 1973'e kadar yürürlükte kalmıştır. Kazılarda çıkarılan eserlerin, 2/3'ünün devlete, 1/3'ünün arazi sahiplerine kalmasına ve kazı yapanlara pay verilememesine, eserlerin bir şekilde yurtdışına taşınmasına 7 bölüm ve 37 maddeden oluşan bu kanunla engel olunmak istenmiştir. Kanun ile yabancı kazı ekiplerinin kazı çalışmaları denetim altına alınmak istenmiş ve aynı zamanda izinsiz kazılara da cezai yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Kazılacak yerde arazi sahibinden izin alınmalıdır. İbadethane, medrese, yol ve mezarda kazı yapmak yasaktır. İlk nizamname yabancıların eserleri yurtdışına çıkarmasını kolaylaştırırken padişahın verdiği izinler de esnekliği arttırmıştır³⁹⁶.

Âsar-ı Atika Nizamnamesi maddeleri hükmü gereğince yabancı kazı ekiplerinden çıkartılan eserlerin yarısının İstanbul'a gönderilmesi istendi. Bunu yerine getirmediiler veya aldıkları izin fermanıyla hepsini geri aldılar. 24 Nisan 1906'da Nizamnamede değişiklik yapılarak Osmanlı ülkesi dâhilindeki her eserin

³⁹⁴ John Peters, ” An Art Impetus in Turkey”, *The Century; A Popular Quarterly*, Volume : 45 , Issue:4 , Newyork,1893, s.547.

³⁹⁵ Shaw, *a.g.e.* , s.211.

³⁹⁶ Shaw, *a.g.e.* , s.113.

devletin malı sayılmasına karar verildi. Fermanı veya eski kazı izni olanların hakkı gizli tutulacaktı³⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nin bu kanunu yürürlüğe koymaya çalıştığı sıralarda yabancı kazı ekiplerinin çalışmaları ve yeni eserleri arkeoloji dünyasına kazandırmaları devam etmekteydi. Bu dönemde çıkarılan kanuna rağmen Charles Fellows Ksanthos'ta bulduğu heykelleri British Museum'a taşıdığı bilinmektedir. Fellows gibi C.T Newton'da 1852'de Halikarnasos Mouselum için girişimde bulunmuştur. Ancak o farklı bir yöntem izlemiştir. İzin istemiş hatta bunun için de çıkardığı aslan heykellerini Müze-i Hümayun'a göndermiştir. 1853'te Didim'de çıkardığı heykelleri British Museum'a taşımıştır. Newton 1869'da tekrar izin istemiş ancak Osmanlı devleti müzeye tepkili olduğundan çıkardıklarını Müze-i Hümayun'a hediye etmiştir. John T. Wood ise Efes'ten çıkardığı eserleri ülkesine göndermiştir. Schliemann, 1874'te Troia eserlerini kanuna aykırı biçimde Yunanistan'a kaçırmış bunun üzerine dava açan Osmanlı Hükümeti'ne sadece para ödemiştir. Kazı sonradan devam etmişti. Ancak müze sürekli silahlı bekçi çalıştırmıştır. Bu örnekler Avrupa müzelerinin koleksiyonlarının kaynağını açıklamaktadır. Zaten, bu müzelerin kataloglarında eserlerin anavatanı hakkında herhangi bir bilgiye rastlamıyoruz. Elgin ve Schliemann'ın arkeolojik başarısıyla konun üstü örtülmek istenmektedir³⁹⁸.

Yabancı kazı ekiplerinin yukarıda bahsettiğimiz müzelerine eser kazandırma çalışmalarının yanında Osmanlı müzecilerinin de kendi müzelerine eser kazandırma çabası içerisine girdikleri görülmektedir. Müze-i Hümayun'a, 1873'te Kıbrıs'tan 88 sandık tarihi eser gelmiştir. Müze müdürü Déthier'in bu çabası sonucunda, masraf yapmadan Çinili Köşkü tarihi eser koleksiyonu sergilenmeye uygun hale getirilmiştir. Bu sayede Hazine-i Hassaya buradan Maarif Nezaretine aktarılacaktı. Müze binası yapım işi Montrane'ye verildi. Maarif Nazırı Münif Paşa 1880'de açılışı yaparken yaptığı konuşmasında ve tarihsel sürecin teşhir edileceğinden Osmanlı kültürüne Avrupa'nın el koymasının engelleneceği vurgusunu yapmıştır.³⁹⁹

³⁹⁷ Özkan, **a.g.e.** , s.77.

³⁹⁸ Shaw, **a.g.e.** , s.85.

³⁹⁹ Shaw, **a.g.e.** ,s.119.

Yukarıda Déither'in, müzecilik alanındaki çalışmalarından bahsettik. Bu çalışmaların yanında önemli bir faaliyeti de 1875'te eski uygarlıklar alanında bir okul kurmasıdır. Öğrenciler Fransızca, Yunanca ve Latince konusunda eğitim alacak ve Osmanlıca'ya çevirecekti. Bunun sonucunda da Osmanlı arkeolog yetiştirecekti. 1881'de müze müdürü Anton Déthier öldü ve çalışmalarını devam ettirmek isteyen Osman Hamdi Bey müze müdürü oldu⁴⁰⁰.

5.1 Cesur, Çalışkan ve Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Osman Hamdi Bey

Osmanlı arkeolojisi ve müzeciliğine önemli çalışmalarla katkıda bulunan Osman Hamdi Bey'in babası Edhem Bey (1842-1910), büyük bir katliam dönemi geçirmiş olan Chios adasında dünyaya gelmişti. Kişilik olarak kurnaz ve alçakgönüllü olarak bilinmekteydi⁴⁰¹. Edhem Bey Viyana'da elçilik, bunun yanı sıra sadrazamlık görevi de yaptığı bilinmektedir. Edhem Paşa, devlet konseyinin sessiz bir üyesi olmakla birlikte, saygın ve tanınmış ve dindar bir müslümandı.

Osman Hamdi Bey'in annesi Türktü. Gurur duyduğu babası ile Klasik dönem kahramanları arasında ilişki kurduğu bile söylenebilir. Liberal görüşe sahip olan babası tarafından, eğitim alması için Paris'e gönderilen Osman Hamdi'nin, bir Fransız gibi aksanıyla Fransızca konuşabildiğini söylemek yanlış olmaz. Babası, Osman Hamdi'nin yabancı dile bu kadar hâkim olmasının avantaj olarak görürken Fransa'da kaldığı dönemde oğlunun Fransızlardan çok etkilendiğini düşünerek bu durumu olumsuz karşılamış. Ayrıca oğlunun iyi bir asker olmamasından da şikâyet etmiş.

Resim bölümü öğrencisi olarak Des Beaux Arts'a kayıt olan Hamdi'nin, resim ve müzik gibi güzel sanatlara delice bir tutkusu olduğu bilinmektedir. Okulunda başarılı bir öğrenciymiş ve genel anlamda da zamanının çoğunu "sevgili" olarak gördüğü tuvallerinin başında geçirmiş. Hamdi, bir Fransız ressam olarak kabul edilmiş. O dönemde tarzı, yöntemleri ve teknikleri sadece bir Parisli ressam tarafından algılanabilirmiş. Malzeme olarak bazı çalışmalarında Fars fayansı kullanmıştı. Taş işçiliğinin güzel örnekleri olan taş oymacılığı ile ilgilendiği eserlerinin yanı sıra, ince desenli Oriental kilim örnekleri de çalışmaları

⁴⁰⁰ Shaw, a.g.e. , s.121.

⁴⁰¹ J.Theodore Bent , "Hamdi Bey", **The Living Age**, Volume: 179, Issue: 2319, 1888, Newyork,s.614.

arasındadır. Çalışmalarından örneklere baktığımızda soylu kişilerin mezarları, Kur'an okuyan ve dua eden insanlar ve cami kapısını aydınlatan güneş manzarası tasvirleri göze çarpmaktadır⁴⁰². 365 günün dörtte üçlük zamanını, resim yaparak geçiren Hamdi'nin geri kalan zamanını Sorbonne'da aldığı hukuk eğitimi doğrultusunda hukuk çalışmaları yaparak geçirdiği bilinmektedir⁴⁰³.

İlk mesleği diploması olan Hamdi, bu görevle çok da fazla ilgilenmemiş. Bunun sebepleri arasında Batı dünyasının entrikalı ve karanlık dünyasından çok farklı bir bakış açısına sahip oluşu yatmaktadır⁴⁰⁴.

Eğitimi tamamlayıp yurda dönen Osman Hamdi ilk olarak müzeci olarak çalışmayı hayal etmiştir. Daha sonraki dönemlere gelindiğinde ise padişahın emirlerine karşı gelmesine rağmen bir güzel sanatlar okulu kurduğunu görmekteyiz. Bu okulun çinili köşkte kısa bir dönem faaliyet halinde olduğu bilinmektedir. Halka açık ilk sergi de yine bu dönemde Osman Hamdi'nin öğrencileri tarafından açılmıştır. Padişahın da daha sonra bu çalışmalara maddi destek sağladığı bilinmektedir. 1888'e gelindiğinde ise okulun daha modern bir yapıya kavuştuğu görülmektedir. Mimarlık, heykel ve boyama bölümleri de açılan okulun, özel yeteneklere sahip olan öğrencileri Paris'e gönderiliyordu. 4 profesör, sorumlu müdür, posta ve maliye memurları da görev yapıyordu. Okulun müdürü, Osgan'dı. Osman Hamdi'nin kurduğu bu okul ve çalışmalarını, radikal bir kararla açılmış ve Osmanlı'nın güzel sanatlara olan önyargılı bakış açısının değiştirilmesi adına umut verici bir adım olarak nitelendirilmesi yanlış olmaz. Okulu gezenlerin dikkatini ilk olarak duvarındaki Ermeni portresi ve Yunan portreleri çekmiştir. Diğer portre örnekleri ise sarıklı cami sofularıydı⁴⁰⁵.

Osman Hamdi, başarılı bir ressamdı. Hamdi'nin döneminde sanat, arkeoloji ve güzel sanatlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde benimsenmeyen faaliyetler arasındaydı. Sanata karşı bu tarz bir tutumun sebebi, İslam düşüncesinin yanlış yorumlanmalarından ve bu yorumlamalara toplumun körü körüne sorgulamadan bi'at etmelerinden kaynaklanıyor olmalıydı⁴⁰⁶. Hamdi de

⁴⁰² Peters, **a.g.m.** , s.548.

⁴⁰³ Aynı yerde.

⁴⁰⁴ Bent, **a.g.m.** , s.614.

⁴⁰⁵ Peters, **a.g.m.** , s.550.

⁴⁰⁶ Peters, **a.g.m.** , s.548.

tutucu bir toplumda yaşadığının bilincinde olduğu için çoğu zaman eserlerini sergilenmekten kaçınırdı. Bu tutucu toplumun ürünü sanat ve mimarinin de doğal olarak arabesk unsurlar taşıması kaçınılmaz bir sonudur. Mimari eserlere bakıldığında kullanılan figürlerin başında çiçek gelir ve pek çok örnekte bol miktarda çiçek figürü görülür. Bu figürü Hint, İran, Yahudi ve Hıristiyan işçiler yapıyordu. Camilerde kullanılan taş oymacılığı da Hint işçiliğinin izlerini taşıyordu. İstanbul camilerinin, fetihten önceki dönemde kilise oldukları bilinmektedir. Bu kiliselerde Yunan işçiliğinin etkisi ile mason locasına ait simgelerin işlendiği görülmektedir. Batı dünyası, kiliselerin camiye dönüşmesini, “*Türkler kendi ihtiyaçlarına göre yapıları uyarlayabildiler*, şeklinde yorumlamaktadır. Ayasofya, Kariye ve diğer kiliselerin, ince freskleri ve resimlerinin sıvanmıştır. İstanbul’un fethinden sonra pek çok resim ve heykelin kayıp olduğu da bilinmektedir.

Osman Hamdi Bey’in aldığı eğitim ve güzel sanatlar alanındaki çalışmalarının yanı sıra değinilmesi gereken en önemli konu da onun katıldığı arkeolojik faaliyetlerdir. Bu yapılan arkeolojik çalışmaların belki de en önemlileri, Osmanlı arkeolojisinin kuruluşuna temel teşkil eden, Antiochos tümülüs kazısı, Nemrut Dağı çalışmaları ve başta ünlü Sidon lahdi olmak üzere diğer önemli lahitlerin günışığına kavuşturulması projeleridir⁴⁰⁷.

1883-1895 arasında Nemrut Dağı, Myrina, Kyme ve Lagina kazılarına katılan Osman Hamdi’nin en ünlü ve önemli çalışması ise Sayda Lahitleri’nin bulunup Âsar-ı Atika Müzesi’ne getirilmesidir. Lübnan Sayda’da 1887’de yapılan çalışma sonucu ortaya çıkan ve Fenike krallarına ait mezar odalarında bulunan lahitlerin isimleri şunlardır: İskender, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bunların yanı sıra 20’den fazla lahit bulunmaktadır⁴⁰⁸.

Bu projelerin sonunda çıkarılan bütün malzemeyi sergilemek ve korumak için açılan, ilk Osmanlı müzesi Müze-i Hümayûn’da Osman Hamdi Bey’in 1881-1910 yılları arasında müdür olarak görev yaptığı bilinmektedir. Osman Hamdi müzeci olarak görev yaparken Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altında olan Anadolu başta olmak üzere, Mısır, Musul’un

⁴⁰⁷ Peters, **a.g.m.** , s.548.

⁴⁰⁸ Erdem Yücel, **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,1999, s.54.

güneydoğusu, Irak Nippur, Babil, Suriye, Ürdün, Filistin, Tell Cezir, Kudüs, Nablus, Baalbek ve Meşatta'da yabancı kazı ekiplerince, günışığına kavuşturulan eserlerin farkındadır. Bu eserlerin yurtdışına çıkarılmalarını engellemek istemektedir⁴⁰⁹.

Müze-i Humâyun adına yapılan kazılarda çalışan Osman Hamdi Bey, Mimar Edhem Eldem (1882-1957) ve Fransız Arkeolog Solomon Reinach ile 1899-1902 arası Aydın-Tralleis kazısında, kardeşi Halil Edhem ile Alabanda (1905) kazısında çalışmıştır⁴¹⁰.

Bu çalışmaların sonucunda çıkarılan malzemelerden pek çok çivi yazılı tablet, kemik, taş, cam, madeni eşya ve çanak çömlek parçaları müzeye gönderilmiştir. 1 Mart 1882'de Maarif Vekâletinde bulunan sikkeler ise Nazır Mustafa Paşa tarafından müzeye verilmiştir. Defnecilik sonucunda ele geçen sikkeler önceleri devlet tarafından satılıyor veya eritmek için darphaneye veriliyordu.

Resim 44: Nemrud Kazısı Osman Hamdi ⁴¹¹

Sonraki dönemlerde sikkeler Yıldız Sarayı'nda toplanmıştır. 1908'de sikkelerin hepsi Müze-i Hümayuna gelmiş, meskûkât bölümüne Ahmet Feridun Bey atanmış ve müze dünyanın en zengin koleksiyonuna sahip müzelerinden biri

⁴⁰⁹ Yücel, **a.g.e.** , s.50.

⁴¹⁰ Aynı yerde.

⁴¹¹ www.istanbularkeoloji.gov.tr .(Er. Tar. : 25.09.2012)

olmuştur⁴¹². Osman Hamdi, müzede bulunan 700 eserin kataloğunu A. Joubin ve G.Mendel'in çalışmalarından faydalanarak hazırlamıştır⁴¹³.

Osman Hamdi Bey'in tüm Osmanlı coğrafyası dâhilinde yabancı kazı ekipleri tarafından çıkarılan eserlerin yurtdışına çıkarılma çabasına direnişinin yanında, 1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit devrinde olduğu gibi Almanya'ya ile yakın ilişkiler kurulmasının sonucunda yapılacak kazıların izni ve çıkarılan eserlerin fermanlarla Almanlara verildiği hatta sultanın, Alman Kayzeri II. Wilhelm'e beğendiği eserleri hediye ettiği bilinir.

Resim 45: İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi, Osman Hamdi Bey⁴¹⁴

Bu dönemde bile Osman Hamdi Bey'in tavrı gayet açık ve nettir. Kralın müzeyi ziyareti sırasında, İskender Lahdi'nin üzerini örttürmüştür⁴¹⁵. Bunun yanı sıra bazı durumlarda Osman Hamdi Bey'in çaresiz kaldığı olmuş ve elinde olmayan sebeplerle eserlerin paylaşımına izin vermek zorunda kaldığı bilinmektedir.

Osman Hamdi döneminde Anadolu ve diğer tüm Osmanlı coğrafyasındaki antik kentlerde yapılan arkeolojik kazılara ve çıkarılan eserlerin durumuna baktığımızda, Assos'ta H.Bacon ve J. T. Clark'ın ortaya çıkardığı

⁴¹² Özkan, **a.g.e.** ,s.78.

⁴¹³ Yücel, **a.g.e.** ,s.58.

⁴¹⁴ www.istanbularkeoloji.gov.tr.(Er. Tar. : 25.09.2012)

⁴¹⁵ Özkan, **a.g.e.** , s.75.

Athena Tapınağı Kabartma frizleri Boston Müzesi'ne götürülmüş, Milet'te kazı yapan Schoene ve Th. Wiegand'ın 1896 ve 1913'te yaptıkları kazılar sonucu çıkan malzemenin bir kısmı Müze-i Hümayun'a teslim etmiştir. Bir kısmı Sultan Abdülhamit tarafından Almanlar'a hediye edilmiştir. T. Wood'un 1866'da kazı yaptığı zamanda Osman Hamdi Bey Avusturyalılarla ve İngilizlerle çalışıyordu. Ephesos Artemision Tapınağı ve çevresinde yapılan kazıda çıkan arkeolojik malzemelerin bir kısmı Müze-i Hümayun temsilcisi komiser Makridi Bey'in varlığına rağmen Avusturyalılara Sultan tarafından hediye edilmiştir. Priene'de C. Humann ve Th. Wiegand'ın çalışması sonucunda çıkan eserlerin bir kısmı İzmir Müzesi'ne, bir kısmı İstanbul Müzesi'ne bir kısmı da Almanlara verilmiştir⁴¹⁶.

Resim 46: İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi Osman Hamdi Bey⁴¹⁷

Osman Hamdi'nin müze müdürü olarak çalıştığı dönemde, Maarif Nezaretine yazı yazarak Osmanlı coğrafyasında cereyan eden eski eser kaçakçılığına ve yapılan kazılardan Müze-i Hümayun'a gönderilen malzemenin ufak tefek ve kırık dökük olduğuna dikkat çeker. Konuya olan duyarlı tavrının da etkisiyle Osman Hamdi, kanunun hazırlanmasına olumlu katkılarından dolayı bazı yabancı araştırmacıların kendisi aleyhinde Avrupa gazetelerinde yazdığı olumsuz makalelere konu olmuştur⁴¹⁸.

⁴¹⁶ Yücel, **a.g.e.** , s.51.

⁴¹⁷ www.istanbularkeoloji.gov.tr.(Er. Tar. : 10.04.2012)

⁴¹⁸ Yücel, **a.g.e.** ,s.54.

Batı dünyası, Osman Hamdi'nin ürettikleriyle ilerlerken Osmanlı onun çalışmalarına ilgi göstermedi. Osmanlı imparatorluğunda 1 yüzyıldan beri durgunluk ve ilgisizlik hâkimdi. Osmanlı yönetiminin Hamdi'nin verimli çağını felce uğrattığını söylemek mümkündür. Gelecek dönem tarihçilerinin Osmanlı Türkiyesi'nin son evrelerine isim bulmakta zorlanacağı kesindir. Hamdi'nin zevki ve geçmişi ulusunun kurallarının tam tersine bir tavır sergilemekteydi. Sanatçı, düşünür ve arkeologtu. Hiç kimse gücünün, sultanın imparatorluğundan daha fazla olduğunu tahmin etmedi. O kendisine, “*Ekselans*” diye hitap edilmesinden hoşlanırdı. Avrupa'nın tüm müzelerine bir resmini yollardı. Onun kökeni, kariyerinden önemli değildi⁴¹⁹. Osman Hamdi Beyi Osmanlı coğrafyasında yabancı arkeologların çalışmalarına önem vermemekle suçlayanların yanında Osmanlı arkeolojisi açısından tek başına savaştığı ve hükümetinden destek almadığını söyleyen batılı yazarlar da mevcuttur. Batılı yazarlar, çıkarılan yasaların yabancı kazı ekipleriyle aynı şekilde Osman Hamdi Beye de uygulanması konusunda Osmanlı Hükümeti'nin adil davranmadığını düşünmektedir⁴²⁰.

Batı dünyasında, Osman Hamdi'nin yanında duranlar gerçek anlamda objektif ve bilimsel olarak arkeolojik çalışmalarının değerini bilenlerdir. Karşı taraftakiler ise Osman Hamdi'nin varlığından rahatsızdır. Çünkü müzelerini Antik Yunan ve Roma'nın nadide eserleriyle süsleme çabasındadırlar.

---

⁴¹⁹ Bent, **a.g.m.** , s.613.

⁴²⁰ Peters, **a.g.m.** , s.559.

SONUÇ

Seyahatnamelerin, tarih yazıcılığına ışık tutabilecek kaynaklar arasında olup olmadığı tarihçiler arasında tartışma konusudur. Seyyahların, zaman zaman keyfi bir tutum içerisinde oldukları ve taraflı yaklaşımlar sergiledikleri gezdikleri coğrafyaları kendi kültürel bakış açıları ile yansıttıkları eleştiri konusu olmuştur. Farklı seyyahların aynı coğrafyalarda aynı zamanda yaptıkları gözlemler karşılaştırıldığında, seyahatnamelere daha eleştirisel bir göz ile bakmak mümkün olacaktır. Dönemin Avrupası'nın sahip olduğu siyasi düşünceler de kaynaklara başka bir perspektiften yaklaşılmasını sağlayacaktır. Seyyahların Osmanlı Devleti'ne bakış açısı batının doğuyu algılama biçimi ve Batının siyasi düşüncesini yansıtması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Osmanlı arşivi ve seyahatnameler dışında Osmanlı toplumsal hayatı hakkındaki kaynaklar sınırlıdır. Dönemin Osmanlı sultanlarının atadıkları resmi tarihçilerin yazdıkları eserler, savaşları, siyasi ve diplomatik ilişkileri anlatır. Bu bağlamda seyahatnameler, toplumsal ve tarihsel topografya, coğrafya ve şehircilik açısından önemli ayrıntıları içerir.

Çalışmamızda ele aldığımız çağlar itibariyle Batı Anadolu'nun tarihi coğrafyası hakkında vardığımız sonuçlar dikkate değerdir.

Neolitik dönemden itibaren yoğun iskân gören Batı Anadolu, Batılı seyyahların seyahatnamelerinde Küçük Asya adını verdikleri Anadolu coğrafyasında Asya ve Avrupa arasındaki önemli bağlantıyı kuran ve ticaret yolları ile olan bağı nedeniyle tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan önemli bir bölge olarak geçer. Batı Anadolu bölgesi kendi içinde yedi bölgeye ayrılmıştır. Troas bölgesinde kurulan şehirler, kuruldukları coğrafya bakımından Balkanlara yakın olmaları ile daha da önem kazanmıştır. Mysia bölgesi şehirleri Balkan kavimlerinden oluşmaktadır. Anadolu'ya MÖ 2. Binin sonunda geldikleri Hitit metinlerinde yazmaktadır. Mysia halkının zaman içerisinde varlıklarını ve isimlerini yitirdikleri görülmüştür. Aeolis kentlerinde iskân etmiş halklardan Aeoller'in Lidya'dan sonra Pers hâkimiyetine girdikleri ve sonradan MÖ 261-221 arasındaki dönemde Pergamon Krallığı'na bağlandıkları bilinmektedir. Bölgeye ait diğer bir uygarlık olan Lidyalıların, insanlık tarihi açısından en büyük icadı elektron sikkelerdir. Sikke üretimi, bu dönemdeki Lidya kentlerinin ekonomik yönden gücünü ve bağımsızlığını

gösterir. İon şehirlerinin konfederasyonlaşması bu dönemin yönetimleri açısından önemlidir. Aynı zamanda Lidya ile İonia arasındaki ticari ilişkilerin yoğunluğu bu iki toplumun çok yönlü bağlantılarını da ortaya koyabilmektedir. Karia şehirleri, Batı Anadolu bölgesinde ortak dil konuşan vatandaşlardan oluştuğundan özel bir yere sahiptir. Işıklar ülkesi anlamına gelen Likya, Akdeniz-Ege arasındaki geçiş bölgesi olduğundan itibar görmüştür. Batı Anadolu bölgesi'nin bu yerleşimlerinin her birinin konumlarından dolayı antik dönemin zengin ve ihtişamlı kentleri olmaları sonucunda geriye bıraktıkları nam ve eserleri seyyahların ilgisini çekmiştir.

Seyyahları cezbeden bir başka husus, Osmanlı'nın yaşam biçimidir. Onlara gizemli gelen bu topraklar Doğu'ya yönelmelerine, mistik dünyayı keşfetmelerine ve sonuçta kendi kültür akımlarında da Oryantalist düşüncenin doğmasına sebep olmuştur. Geniş Doğu coğrafyasını gezmeyi ve incelemeyi planlayan batılı oryantalist seyyahların ilk durağının İstanbul olmasının sebebi çok çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmasıdır. Osmanlı ülkesine gelen asıl meslekleri din adamı, diplomat, asker, doktor, botanikçi, öğretmen ve benzeri olan seyyahlar, Osmanlı'nın gayrimüslim uluslarına hoşgörülü tavrını takdir ederken, eski eserlere olan ilgisizliğini eleştirmektedir. Başkent İstanbul'un eserlerine olan özensizlik buna örnektir. Batı dünyasının tepkili olduğu diğer bir konu, antik kalıntıların mezar ve evlerin inşasında kullanılmasıdır. Seyyahların buradan Batı Anadolu başta olmak üzere tüm Anadolu'yu gezerek Ortadoğu'ya kadar devam ettikleri bilinmektedir. Batılı seyyahların seyahatleri sonucunda Oryantalist bakış açısıyla kaleme alınan seyahatnameler sayesinde, Batı dünyası Doğuya artık bir hayal dünyası olarak bakmaktan vazgeçmeye başlamıştır.

Batılı seyyahların 16.Yüzyıl itibaren başlayan Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan coğrafyadaki gezileri, yönetim tarafından verilen "yol emri" (*Mürur Tezkeresi* / seyahat izin) belgeleriyle gerçekleştirebilmiştir. Yabancı seyyahların bu belgeyi yolculuk sırasında, Osmanlı görevlileri her sorduğunda gösterme zorunlulukları vardı. Bu coğrafyayı birçok seyyahların yanı sıra çeşitli alanlarda çalışan bilim adamlarının ve din adamlarının da ziyaret ettiği kayıtlardan bilinmektedir. Batılı seyyahlar, Osmanlı topraklarındaki seyahatlerini devlet tarafından konulmuş bir takım kural ve düzenlemeler çerçevesinde yapabilmişlerdir.

Yol emrine ek olarak yine aynı dönemde bir takım emirler çıkarılmış böylece seyyahların “*Hilaf-ı Ahidname-i Hümayun*”a karşı gelmeleri de engellenmeye çalışılmıştır.

Seyyahların Osmanlı hükümetinden izin alarak gerçekleştirdikleri seyahatin ilk rotası Batı Anadolu’dur. Özellikle antik yazarların eserlerinden etkilendikleri bilinmektedir. Diğer taraftan, Roma ve Yunan medeniyetlerinin yönetimine giren şehirlerden geriye kalanları ve incilde bahsedilen kutsal alanları görme arzusu seyyahları Batı Anadolu’ya çekmiştir. Bu merakla, 17. Yüzyıl sonundan 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemde Batı Anadolu’da seyahat eden Batılı seyyahların, genel olarak, eski eserlerin bulunduğu yerleri gezmek ve buralarda incelemeler bulunup bilgi toplamak amacıyla olduklarını görmekteyiz. Seyyahların üzerinde önemle durdukları ve aralarında hemfikir oldukları konulardan biri, Osmanlı Devleti’nin Batı Anadolu’daki çalışmamıza temel aldığımız 12 Antik kentin bir zamanlar ev sahipliği yaptıkları arkeolojik eserlere gereken ilgiyi göstermemiş olmasıdır. Seyahatnamelerinde, Osmanlı Devleti’nin ve bölge halkının antik döneme ait eserlere karşı tutumlarını sert bir dille eleştirirler. Bu eleştirilere karşılık, seyahatnamelerde yer alan harita, gravür, resim, mimari çizim ve fotoğrafların okuyuculara yararı büyüktür. Günümüze kadar gelebilen, 1300 civarındaki seyahatnamenin % 80’ininden Anadolu’da bulunan antik kentler hakkında bilgi almak mümkündür.

Batılı seyyahların yanı sıra Homeros gibi antik yazarların eserlerini ve dönem seyyahlarının izlenimlerini okuyan, dilbilimci, mühendis, tüccar gibi çeşitli meslek gruplarından olup antik yerlerde kazılar yapma isteği ile Humann ve Schliemann gibi kişilerin Batı Anadolu’ya geldikleri kayıtlardan öğrenilmektedir. Bu kişiler sonraki tarihlerde “Arkeolog” olarak anılacaktır. Sonuçta, günümüzde de sürdürülen Batı Anadolu’daki antik kentlerin kazıları 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar.

Seyahatnamelerde geçen ve Osmanlı Dönemi’nde arkeolojik kazılarına başlanan Batı Anadolu’nun 12 antik kentine ait eserler o dönemde İstanbul ve batı müzelerine dağılmıştır. Assos’un Yalnız Bekçisi Athena Tapınağı’na ait kabartmalar İstanbul (Müze-i Hümayun), Boston ve Paris Müzesi’nde sergilenmektedir.

Ephesos'ta yapılan kazılar sonucunda çıkarılan eserlerin büyük bir bölümü Viyana Müzesi'nde sergilenirken bir kısmı İstanbul Müzesi'ne iade edilmiştir. Günümüzde Antik Dünyanın Yedi Harikasından biri olan ve 17. Yüzyılda seyyahlarca yerinde ziyaret edilen Ephesos Artemis tapınağı British Müzesi'ne gönderilmiştir. Miletos'un tiyatro binasının, orta bölümünde duran ve imparatorun koltuğuna ait olan parçaların bir kısmı Louvre Müzesi'ne taşınmıştır. Miletos'tan tiyatro parçaları dışında Güney Agora kapısı Berlin Müzesi Bergama Salonunda sergilenmektedir. MÖ 5.-6. Yüzyıla tarihlenen mermer aslan figürü, Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir. Pergamon Büyük Sunak Kabartmalarından olan Telephos frizi, Gigant (Dev) ve Tanrıların savaşı sahnelerine ait kısımları Berlin Müzesi'nde sergilenmektedir. Pergamon'a ait mermer vazoyu Sultan Mahmut ise Fransız Hükümeti'ne hediye etmiştir. Bu eser Louvre Müzesi'nin salonlarından birinde sergilenmektedir. Priéne'den 1868'de kazı yapan İngilizler bazı mermer parçaları Londra'ya götürmüştür. İncelediğimiz dönem seyyahlarının Smyrna'nın Pagos'a taşındığı dönemi esas aldıkları kentin Athena Tapınağı'ndan hiç bahsetmediklerini görmekteyiz. Smyrna kenti ve Athena Tapınağı'nın bulunduğu Bayraklı Höyüğü 1948'de kazılmaya başlanmıştır. Troai civarını gezmeye gelen Fransız büyük elçisi buradaki kabartmaları almak için Osmanlı sultanından gerekli izni almış yöre halkının karşı çıkması yüzünden amacına ulaşamamıştır. Ancak Schliemann "Troia Hazinesi" olarak adlandırılan eser topluluğunu yurtdışına çıkarabilmiştir. Schlieman'nın ölümünden sonraki dönemde eserler önce Berlin Müzesi'ne teslim edilmiştir. II. Dünya Savaşı zamanında Ruslar'ın Berlin'i işgali sırasında, Troia'nın altınları da Rusya'ya taşınmıştır.

Osmanlı Döneminde kazıların ilk yıllarında eserlerin yurtdışına çıkarılmasına izin verildiği ya da kaçırılmasına göz yumulduğu anlaşılmaktadır. Sadrazam çocuğu ve aynı zamanda Osmanlı aydını olan Osman Hamdi Bey'in bu durumdan rahatsızlık duyarak Osmanlı topraklarında çıkarılan eserlerin korunması için bir takım girişimlerde bulunduğu görülür.

Anadolu'da yapılan kazılarda çıkarılan eserlerin korunması ve ait olduğu ülkeye verilmesi konusunda Osmanlı Hükümeti bazı yasaları onun girişimleri sayesinde çıkarmıştır. Ancak bu yasalardaki bir takım boşluklar yabancı kazı ekiplerinin çıkarttıkları eserlerin bir kısmını yurtdışına götürmelerine olanak

sağlamıştır. Örneğin Arkeolog C.T Newton, Halikarnasos Mouselum'u kolaylıkla taşıyabilmek için çıkardığı aslan heykellerinden sadece birkaçını Müze-i Hümayun'a teslim etmiştir. Didim'de çıkardığı heykelleri ise British Museum'a götürmüştür. J.T. Wood ise Ephessos'tan çıkardığı eserleri Viyana'ya göndermiştir. C. Humann ve Th. Wiegand, Priene kazıları sonucunda çıkan eserlerin bir bölümünü İzmir, İstanbul Müzelerine verirken bir bölümünü de Almanlara vermiştir. H. Schliemann, Troia eserlerini yasa dışı yollarla Yunanistan'a kaçırmıştır. Kendisine dava açan Osmanlı Hükümeti'ne sadece tazminat ödemiştir. Kazı sonradan devam etmiş ancak müze sürekli silahlı bekçi çalıştırmıştır. İngiliz Hükümeti, C. Fellows'un Likya bölgesinde günışığına kavuşturduğu eserleri Osmanlı Hükümetinden alamamıştır. Fellows, bireysel olarak, 1841'de izin almış ve 1842-1844 arasında Harpyler Anıtı, Nereidler Anıtı ve Aslanlı Mezar olarak bilinen birçok eseri British Museum'a taşımıştır. Bu örnekler Avrupa'da 19. Yüzyılın ikinci yarısında kurulmaya başlayan müzelerin koleksiyonlarının kaynağını açıklamaktadır.

Batılı antikacılarının ve arkeologlarının, Avrupa'nın müzelerine eser kazandırma çabalarının yanında, Osmanlı müzecileri de kendi müzelerine eser kazandırma çabasına girmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız dönem itibariyle Osmanlı Arkeolojisi ve Müzeciliği adına iz bırakan çalışmaları yapan isim Osman Hamdi Bey'dir. Hamdi Bey'in önemli çalışmalarının başında Antiochos tümülüs kazısı, Nemrud Dağı, Myrina, Kyme, Lagina, Sidon lahdi kazıları gelmektedir. En önemli başarısı Sayda Lahitleri'nin İstanbul Müzesi (Âsar-ı Atika Müzesi)ne teslim edilmesidir. Fenike krallarına ait lahitler İskender, Ağlayan Kadınlar, Satrap, Likya Lahdi'dir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bunların yanı sıra 20'den fazla lahit bulunmaktadır.

Bugün hâlâ antik ya da batılı seyyahların kitaplarından yola çıkarak Anadolu'ya gelmiş kişilerin yaptıkları kazılardan yurtdışına kaçırılan eserlerin geri döndürülmesiyle ilgili yoğun çaba harcanmaktadır. Yurtdışına çıkarılmış olan Troia Hazinesi, Bergama Zeus Sunağı ve daha pek çok eserin yurda geri döndürülmesi için açılan davalar devam etmektedir. Lehimize sonuçlanan davalardan sonra eserler ait olduğu topraklara dönmektedir. Bu eserlerden birisi olan Troia eserleri koleksiyonundan parçalar, 01.09.2012'de Amerika'da bulunan Penn Müzesi

yetkililerince, Türkiye Cumhuriyeti Kùltür Bakanlığı'na iade edilmiştir. Eylül 2012'de iade edilen bir başka eserde Bođazköy Hattuşa heykelidir.

Seyyahların Yüzyıllardır anlattıkları bu kentlerin gerek o zaman, gerekse daha sonraları talana uğradığı düşünöldüğünde, birçok seyyahın bunda doğrudan ya da dolaylı payı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birçoğunun amacı bu eserleri toplamak ve ölkelerine götürmek olan seyyahlardan özellikle 19. Yüzyılda sadece yüzey verilerinin değil izinli veya kaçak kazılarla eser bulup götürmelerine de rastlanmaktadır.

Sonuç olarak dünya çapında ve ölkemizde, tarihi eser kaçakçılığı en önemli suçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde yer aldığı Anadolu'ya ait pek çok arkeolojik eserin, ölkemizin birer hazinesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin müzelerinde sergileneceği inancını taşımaktayız.

KAYNAKÇA

I-KİTAPLAR

Akurgal, Ekrem (1998), **Anadolu Uygarlıkları**, Net Turistik Yayınları, İstanbul.

D'Andria, Francesco (2006), **Arkeoloji Rehberi Hierapolis –Pamukkale**, Ege Yayınları, (Çeviren: Nalan Fırat),İstanbul.

Atilla A.Nedim - Öztüre Nezih (2001), **Parşömen, Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama'da Değişim**, Öztüre Holding Kültür Yayını, İzmir.

Bean, George E.(1995), **Eski Çağda Ege Bölgesi**, (Çeviren:İnci Delemen), Arion Yayınevi, İstanbul.

Chandler, D.D. (1817), **Travels Asia Minor In Greece Or An Account Of A Tour In** Two Volumes – Volume: 1, Printed For Joseph Booker, New Bond Street And Priestley, High Holborn, London.

Chishull, Edmund. (1993), **1698 - 1702 Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş**, (Çeviren: Bahattin Orhon), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Christmast, Henry. (2012), **İstanbul ve Ege Yollarında, İzmir, Efes, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli, Akhisar 1851** (Çeviren: Mustafa Özbaş), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Childs, William A.P. (1978), **The City – Reliefs Of Lycia**, Princeton Universty Pres Princeton, New Jersey.

Davis, E.J. (2006), **Anotalica, XIX. Yüzyılda Caria, Phrygia, Lycia ve Pisidia'nın Bazı Antik Kentlerine Yapılan Bir Gezinin Öyküsü** (Çeviren: Funda Yılmaz), Arkeoloji ve Sanat Yayınlar, İstanbul.

Doğan, Güner. (2008) İngiliz ve Fransız Seyyahlara Göre 17 ve 18.Yüzyıllarda Ege Adaları (Midilli, Sakız, Rodos, Sisam) ve Çevresi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Fellows, Charles. (1852), **Travels And Researches In Asia Minor, The Province Of Lycia**, John Murray, Albamarle Street, Printed By J.Edward Taylor Little Quenn Street Lincoln's Inn Fields, London.

Galland, Antoine. (2003), **İzmir Gezisi, Antoine Galland'ın Bir El Yazması (1678)**, (Çeviren: Erol Üyepazarcı), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.

Gadsby, John. (1856), **Travels In The East, in 1846-47, 1850-51, 1852-53**, London,(Yayın Evi Yok)

Gökmen, Oğuz. (1991), **Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye'de (Yaşam,Tarım,Ticaret)Olivier'in Osmanlı İmparatorluğu Seyahatnamesinden**, Cilt:2, Tifdruk Matbaası, İstanbul.

Hamilton, William John. (1842), **Researches In Asia Minor, Pontus And Armenia, Some Account Of Their Antiquites And Geology**, Secretary To The Geological Society, Volume: 2, John Murray Albemarle Sreet, London.

Hentsch, Thierry. (1996), **Hayali Doğu (Batının Akdenizli Doğuya Politik Bakışı)**, (Çeviren : Aysel Bora), Metis Yayınları, İstanbul.

Herodotos.(1983), **Herodot Tarihi**, (Çeviren: Müntekim Ökmen) ,Azra Erhat,Remzi Kitabevi, İstanbul

Irwin, Robert. (2008), **Oryantalistler ve Düşmanları**, (Çeviren: Bahar Tırnakçı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Keppel, George. (1831), **Narrative of Journey Across The Balcan**, By The Selimo And Paravadi Also Of A Visit To Azani And Other Newly Discovered Ruins in Asia Minor, İn The Years 1829-30, İn Two Volumes, Volume:2, Henry Colburn and Richard Bentley, London.

Kütükoğlu, Mübahat. (1994), **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)**, Kubbealtı Akademisi Kültür Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul.

Krickl, Ernst. (2005), **1892 Lykia Günlüğü**, (Çeviri: Filiz Dönmez, Z.Zühre İlkelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Lewis ,Bernard. (2007), **Oryantalizm Sorunu, Oryantalizm**, Tartışma Metinleri, (Çeviren: Ferit Burak Aydar), Doğu – Batı Yayınları, Ankara.

Müller,M.Angelico. (1998), **İzmir 1726 (Seyahatname)**, Tepekule Kitaplığı Yayınları, (Çeviren: Ayla Sevim Uhri) ,İzmir.

Martin, Guillaume. (2007), **İstanbul'a Seyahat, Voyage a Constantinople 1821**, (Çeviren: İsmail Yerguz), İstiklal Kitabevi, İstanbul.

Moltke, Helmunth Von. (1995), **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, (Çeviren: Kemal Vehbi Gül), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Michaud, J.H. , Poujoulat, J.J.F. (2007), **Doğu Mektupları, İzmir'den İstanbul'a Batı Anadolu, 1830**, (Çev: Nedim Demirtaş) ,İstikbal Kitabevi, İstanbul.

Oikonomos, Konstantinos. , Bonoventure F.Slaars. (2001), **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, (Çev: Bilge Umar), İletişim Yayınları, İstanbul.

Özkan, Süleyman. (2009), **Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Parla, Jale (2005), **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Pınar, İlhan. (2001), **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir 1608- 1918**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.

Raczynski, Edward. (1980), **1814'de İstanbul ve Çanakkale Seyahat**, (Çev: Kemal Turan), Kervan Kitapçılık, İstanbul.

Radt, Wolfgang. (2002), **Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları**, (Çev: Suzan Tammer),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sartiaux, Felix. (1931), **Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler Priyen, Mile, Didim, Hierapolis**, (Çeviren: M. Rahmi), İzmir Asarıatıka Muhipleri Cemiyeti Neşriyatı Sayı:5, İzmir.

Schliemann, Heinrich. (1991), **Kazı Raporları ve Mektuplarından Sonuçlarından Seçme Parçalarla Troya**,(Çev: Ufuk Esin, H. Gönül Egeli), Sandoz Kültür Yayınları, İstanbul.

Serdaroğlu, Ümit. (1995), **Behramkale - Assos**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Shaw, Wendy M.K. (2004),**Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi**, (Çev: Esin Soğancılar), İletişim Yayınları, İstanbul.

S. Turner, Bryan. (2003), **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm 2**, Anka Yayınları, (Çev: İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul,

Sevin Veli .(1997), **Anadolu Arkeolojisi, Başlangıçtan Persler'e Kadar**, Der Yayınları, İstanbul,

Strabon. (1993), **Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII-XIII-XIV, XIII/II**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, (Çev: Adnan Pekman), İstanbul.

Texier, Charles. (2002), **Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çev: Ali Suad), Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara.

Türkoğlu, Sabahattin. (1986), **Efes'in Öyküsü**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Uçankuş, Hasan Tahsin. (2000), **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji, Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu**, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yücel, Erdem. (1999), **Türkiye'de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

II - SÜRELİ YAYINLAR

Akarca, Akşidil. (1978), “Troas’ta Kara Menderes Ovası Çevresindeki Şehirler”, **Belleten**, Cilt: XLII, No:165, TTK Basımevi, Ankara,s.1-52.

Bacon, F.H. (1886), “American Explorers In Assos”, **The Century Company, A Popular Quarterly (1881-1899)**, Volume : 32 Issue: 6 ,Collection Journals Century, Newyork,p .848-860.

Baykara, Tuncer. (1992), “19.Yüzyılın İkinci Yarısında Globus ve Petermanns Mitteilungen Dergilerinde İzmir ve Batı Anadolu” **Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Sempozyum Tebliğleri (İzmir - Çeşme 1922-1992)**, Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Müdürlüğü, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir.

Bent, J.Theodore. (1888), “Hamdı Bey”, **The Living Age**, Volume:179, Issue : 2319, New York,p.613-619.

Bilici, İbrahim. (2011), “Oryantalist Seyahatnamelerdeki Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme Alexander William Kingloke Seyahatnamesi, Eothen Örneği”, **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**,Sayı:2, Gümüşhane,s.1-21.

Bülbül , Cemil . (2009), “MÖ. 2. Binyılda Mysia Bölgesi ve Mysialılar “, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** , Sayı:20, ss.1-8.

Çoruk, Ali Şükrü. (2007), “Oryantalizm Üzerine Notlar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, Afyon,s.193-204.

Kundakçı, Gül E. (2002), “19. Yüzyıl Anadolu Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 Ekim 1999)**, Cilt:3 Kısım:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,s.1083-1094.

Kurt, Mehmet. (2010),”II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:29,Sayı:48,Ankara,s.69-88.

Mardan, Emre. (1989), “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti” **IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (21-25 Eylül 1981)**, Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.226-237.

Martal, Abdullah - Yıldırım, Recep. (2002), “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı” **XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (4-8 Ekim 1999)**, Cilt:3, Kısım:2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.1095-1102.

Peters, John P. (1893), “An Art Impetus In Turkey”, **The Century, A Popular Quarterly**, Volume: 45, New York, p.546-559.

Sevin, Veli. (2001), Eski Anadolu Halkları: Mozayiğe Genel Bir Bakış, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sağlık Kültür ve Spor Dairesi Başkanlığı Arkeoloji Topluluğu Yayını**, Çanakkale,2001,s.1-30.

Sezer, Hamiyet. (2003), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri”, **18 - 19.Yüzyıl Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:21, Sayı:33, Ankara,s.105-124.

Şahin, Gürsoy. (2007), “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:26, Sayı 42, Ankara, s.102-125.

Tristram, Ellis. (1889), “Hierapolis And Its White Terrace”, **Harper's New Monthly Magazine** Volume: 79 Issue: 473,p.687-693.

Üreten, Hüseyin. (2005), “Roma Dönemi’ne Kadar Tralleis Tarihi ve Attaloslar İle İlişkileri”,**Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:24, Sayı:38, Ankara,s.195-212.

III – RESİMLER İÇİN KAYNAKÇA

D'Andria, Francesco (2006), **Arkeoloji Rehberi Hierapolis - Pamukkale**, Ege Yayınları, (Çev: Nalân Fırat) İstanbul.

Demir, Tanju (2012), **Efemera Özel Koleksiyonu**, Aydın

Sevim, Mustafa. (2002), **Gravürlerle Anadolu 1**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sevin, Necla Aslan. (2006), **Gravürlerde Yaşayan Osmanlı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

IV- İNTERNET KAYNAKLARI

- www.antalyaulupinar.com (Er.Tar: 10.06.20012).
- www.kenthaber.com (Er.Tar 20.06.20012).
- www.ruhr-uni-bochum.de. (Er.Tar: 5.10.20012).
- www.antiq-prints.de. (Er.Tar: 17.07.20012).
- www.sasgreekart.pbworks.com (Er.Tar: 18.09.20012)
- www.whitman.edu/theatre (Er.Tar.: 30.08.2012)
- www.istanbularkeoloji.gov.tr.(Er.Tar. : 10.04.2012).
- www.forum.arkeo-tr.com.(Er.Tar. : 16.09.2012).
- www.akademik.adu.edu.tr (Er.Tar. : 10.09.2012).
- www.kultur.gov.tr. (Er.Tar.: 12.08.2012).
- www.britishmuseum.org (Er.Tar.: 24.10.2012).
- www.itusozluk.com (Er.Tar.: 15.05.2012).
- www.onuncukent.com.(Er.Tar.: 12.07.2012).
- www.osmanliayasuluk.com.tr (Er.Tar.: 17.10.2012).
- www.arkeolojidunyasi.com. (Er.Tar. : 25.09.2012).
- www.erkmensenan.blogspot.com (Er.Tar. : 25.04.2012).
- www.goddess-athena.org(Er.Tar. : 25.10.2012).
- www.isamesih.org. (Er.Tar. : 24.07.2012).
- www.tdk.gov.tr. (Er.Tar. : 25.03.2012).
- www.haberturk.com.(Er.Tar. : 14.08.2012).

www.media.haberrus.com. (Er.Tar. : 14.03.2012).

www.bergama.gov.tr. (Er.Tar.: 17.10.2012).

www.tourexpi.com. (Er.Tar.: 17.10.2012).

www.egifder.gumushane.edu.tr/media/uploads/egifder/articles/01.pdf.(Er .Tar .: 11.11.2012)

www.kunstkopie.de. (Er. Tar. : 24.10.2012)

www.moa.library.cornell.edu.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Ece YÜKSEL

Doğum Yeri ve Tarihi: İZMİR 28.03.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fak Tarih
A.B.D.

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

T.C Kültür Bakanlığı Bayraklı Kazısı 2000-2004

Seminer: Tarih Vakfı Ankara Osmanlıca Semineri Şubat – Mayıs 2011

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: Garanti Bankası

İletişim:

e-posta Adresi: yukselece@gmail.com.

Tarih